

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 3, березень 2015

Свідоцтво про реєстрацію

Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук
М. С. Вашуленко, д-р пед. наук
С. А. Гальченко, канд. філол. наук
Н. Б. Голуб, д-р пед. наук
А. В. Градовський, д-р пед. наук
А. Б. Гуляк, д-р філол. наук
С. О. Жила, д-р пед. наук
В. О. Зайчук, канд. пед. наук
А. Й. Капська, д-р пед. наук
Л. І. Мацько, д-р філол. наук
В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук
С. П. Паламар, канд. пед. наук
В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук
П. І. Розвозчик, заслужений учитель України
Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук
А. Л. Ситченко, д-р пед. наук
О. В. Слоньовська, канд. філол. наук
В. І. Шуляр, канд. пед. наук,
заслужений учитель України
Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України

від 14.04.2010 р. №1-05/3

науково-методичний часопис

«Українська література

в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою

Інституту педагогіки НАПН України

Протокол № 3 від 26 лютого 2015 р.

За підтримки видавництва

«Антросвіт»

481—37—70

04053, Київ-53,

вул. Артема, 52-Д

Редакція журналу

«Українська література

в загальноосвітній школі»

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

Світочі української культури

Пономаренко Ольга. Тарас Шевченко і Євген Гребінка.
Приховані сторінки творчого діалогу. 2

Книжкова полиця словесника

Куцевол Ольга. Під сигнатурою Шевченка (проблема шкільного
вивчення Кобзарєвої поезії в посібнику Григорія Клочєка
«Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація»). 7

Іванишин Петро. Нові грані Шевченкового Слова. 11

Літературознавство і школа

Ніколенко Ольга. Доля і Слово Миколи Зєрова. 13

Сучасна проза для дітей

Качак Тетяна. Тема війни і миру в сучасній українській прозі
для дітей та юнацтва. 22

Фахові проблеми

Бондаренко Юрій. Мовна практика у процесі
шкільного вивчення образів-персонажів літературного твору. 25

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Назаренко Людмила. Система уроків з вивчення творчості
Миколи Хвильового. Урок перший. 28

Позакласне читання

Сорокіна Лариса. Урок за оповіданням Ігоря Калинця
«Хлопчик-фігурка, який задоволений собою». 33

Література рідного краю

Лаврусєвич Надія. Творчість Броніслава Грищука
на уроках літератури рідного краю (естетико-психологічний вимір
крізь призму методичної спадщини Н.Й. Волошиної). 35

Савонічева Світлана. Відлуння козаччини у вінку сонетів
Наталі Баклай «Під синім небом та понад житами»
(матеріали до уроку літератури рідного краю). 38

Позакласні заходи

Кицак Людмила. Стежками «Суперагента 000».
Літературна гра. 40

Адамець Людмила. «Цвітуть сади під небесами».
Зустріч з поетом Миколою Луківом. 44

Українська мова в школі: пошуки, знахідки

Корнійчук Лариса. Учимося описувати процес праці
в художньому стилі. Урок розвитку зв'язного мовлення у 8 класі. . . 46

*З електронною версією нашого часопису
(в скороченому вигляді) можна ознайомитися
за адресою: didactics.ucoz.ua*

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 15-

Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»

м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2015

Тарас Шевченко і Євген Гребінка Приховані сторінки творчого діалогу

Олеся Пономаренко,
кандидат філологічних наук
м. Київ

Є. П. Гребінка (2 лютого 1812 р. – 15 грудня 1848 р.) увійшов в історію літератури як найвидатніший український байкар першої половини XIX ст. Він урізноманітнив форми викладу байок, увівши монологічні («Цап», «Пшениця», «Школяр Денис») і діалогічні («Ячмінь» – розмова батька з сином). Місцем дії його байок є Україна, вона вгадується не лише за пейзажем, але й за колоритом характерів. Байкар показав моральну вищість безправного і беззахисного українського народу над його визискувачами («Будяк та Конопличка»); утвердив віру в неминучу перемогу достойних, добрих і талановитих над заздрісниками та наклепниками («Лебідь і Гуси», «Сонце да Хмари»). Мораль в кінці його байок висловлюється коротко, частіше як узагальнення життєвого досвіду, ніж як дидактична настанова: заможний чоловік, що нажив добро важкою працею, витрачаючи статки на дружбу з паном, в'яне, мов Рожа, стає посміховищем для односельців, «А проклятущий Хміль, як рута, зеленів» («Рожа да Хміль»); «Як тільки пан із паном зазмагався, / Дивись – у мужиків чуприни вже тріщать» («Школяр Денис»); «Оті прямі колоски / Зовсім пустісінькі, ростуть на ниві даром; Котрі ж поклянули – то Божа благодать, / Їх гне зерно, вони нас мусять годувать» («Ячмінь»). Викриваючи здириство місцевого й повітового панства, байкар подає мораль у формі дошкульних народних дотепів: «І м'ясо розідрать суддям на рівні часті, / Лисичці ж ратиці оддать» («Ведмежий суд»). Ці вислови завдяки яскравій образності, узятій переважно з життя українського села, та влучності сьогодні сприймаються як народні приказки і прислів'я.

Є. П. Гребінка народився на хуторі Убіжище Пирятинського повіту Полтавської губернії (тепер село Мар'янівка Гребінківського району Полтавської області) у сім'ї дворянина, відставного штаб-ротмістра Павла Івановича Гребінки. Мати майбутнього письменника Надія Іванівна походила зі славетного козацького роду Чайковських (родинні перекази про це покладені в основу роману «Чайковський»). Початкову освіту здобув удома. У серпні 1825 р. Євген зарахований до четвертого класу Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька, у якій навчався одночасно з М. В. Гоголем, О. С. Афанасьєвим-Чужбинським, Н. В. Кукольніком. Закінчив її у 1831 р. зі ступенем дійсного студента.

Навчаючись у гімназії, писав перші ліричні поезії російською мовою, українські байки, почав перекладати українською поему «Полтава» Пушкіна, під впливом популярної комедії французького драматурга А. Піррона «Метроманія, чи Пристрасть до віршування» написав драму «В чужіє сани не садись» (1827). Поетичні твори Гребінки гімназійних років не відзначалися оригінальністю: в них відчутне наслідування тогочасної романтичної поезії, зокрема О. Пушкіна. Його перша друкована поезія – балада «Рогдаєв пир» – опублікована

в «Украинском альманахе» (Харків, 1831), який видавав І. Срезневський. У листах Гребінки гімназійного періоду збереглися подробиці творчої діяльності літератора-початківця.

Після закінчення гімназії юнак повертається до Убіжища, записує українські пісні з мелодіями для викладача Ніжинської гімназії І. Кулжинського, цікавиться творами Л. Боровиковського, О. Шпигоцького (який переклав українською уривок з поеми «Полтава» О. Пушкіна, опублікований в «Украинском альманахе» 1831 р. під заголовком «Марія»), пише українські балади, романтичну лірику (його перший український романтичний ліричний вірш «Човен» у 1834 р. надрукований у збірці його байок). У 1831–1833 рр. служив у 3-ому Малоросійському козацькому полку. Подав у відставку і на початку 1834 р. переїхав до Петербурга, який виявився, за його словами, «колонією образованных малороссиан» (лист до колишнього однокласника М. Новицького від 07.03.1834). «Все присутственные места, все академии, все университеты наводнены земляками». Є. Гребінка розповідає у своєму першому листі з Петербурга (від 7 березня 1834 р.) до М. Новицького іще про одного свого земляка, якого Т. Шевченко згадуватиме пізніше у зачині поеми «Гайдамаки»: «Я бываю также у Григоровича, помнишь, который издавал журнал изящных искусств, он уроженец Пирятина и служит секретарем в Академии. Двадцать лет пребывания в Петербурге не смогли изменить его малороссийского выговора. Он человек с большими сведениями и служит мне ключом ко всему изящному, что только находится в Академии». У Петербурзі побачила світ збірка байок Є. Гребінки «Малороссийские приказки» українською мовою з присвятою: «Добрым моим землякам и любителям малороссийского слова» (1834), яка принесла йому літературну славу. У байках очевидна реалістична сатирична основа, виблискує легкий гумор – тонко підмічена народна дотепність, широко використовуються алегорії з українського фольклору, зокрема казок і приказок («Ячмінь», «Ведмежий суд»), із повсякденного народного життя («Сонце та Хмари», «Горобці та Вишня», «Верша і болото», «Рожа да Хміль», «Вовк і Огонь»), підкреслюються здоровий глузд і моральна вищість простого народу над бундючним панством, полярність інтересів поміщика і селянина-трудівника, в алегорично-абстрактній формі порушується проблема найнебезпечнішого зрадника в рідному середовищі («Гай та сокири»).

Значення байкарської спадщини Гребінки оцінив І. Франко: «Як байкопис займає Гребінка перше місце в нашій письменстві» (Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Збір. тв.: У 50 т. – Т. 41. – К., 1984. – С. 266).

Завдяки землякам Євген Павлович влаштовується з 1 лютого 1834 р. чиновником Комісії духовних училищ

при Синоді. З перших днів перебування в Петербурзі зав'язує знайомства з О. Пушкіним, І. Криловим, І. Сошенком. І. Тургенєвим, К. Брюлловим, В. Жуковським, М. Маркевичем, А. Мокрицьким. Відвідує літературні салони. Влаштовує літературні вечори вдома, де приймає земляків-українців Н. Кукольника, Н. Прокоповича, А. Мокрицького, О.С. Афанасьєва-Чужбинського, Т. Шевченка; російських письменників, літературних критиків, видавців В. Даля, В. Белінського, І. Панаєва, П. Ершова. Друкується у виданні Н. Кукольника «Картины русской живописи», в «Осеннем вечере», «Сыне Отечества», «Современнике», «Библиотеке для чтения», «Литературной газете», «Отечественных записках», «Литературных прибавлениях» к «Русскому инвалиду».

Євген Павлович Гребінка відомий як український та російський поет, прозаїк, автор повістей, романів та оповідань російською мовою. У його російській прозі, байках українською мовою, поезії українською та російською мовами визначальне місце посідає українська тематика. У ліричних поезіях Гребінки переважає літературна течія фольклорного романтизму. У ліро-епічних поезіях, романах і повістях він поєднував романтичний та реалістичний напрямки. Звідси поряд із романтичним інтересом до рідної української історії, родинних переказів, герої яких овіяні моральною величчю, – зазначення в авторських примітках історичних джерел, з яких узято той чи інший епізод, в дусі натуральної школи реалізму – детальний опис почуттів, страждань від наруги над патріотизмом чи коханням, фізіології тортур – над героями національно-визвольних рухів. Якщо Т. Шевченко як автор поеми «Гайдамаки» показав передумови виникнення національно-визвольного гайдамацького руху і Коліївщини, то Є. Гребінка у повісті «Нежинский полковник Золотаренко» побудував колізію навколо національно-релігійної нетерпимості між переможеною Б. Хмельницьким польською шляхтою та козацькою старшиною і жорстоких наслідків заперечення козацьким середовищем права доньки полковника на кохання до поляка.

У 1836 р. Є. Гребінка друкує в Петербурзі окремою книжкою свій повний переспів поеми О. Пушкіна «Полтава» українською мовою. Український переклад «Полтави», визначений самим перекладачем як «вільний», став творчим імпульсом для М. Гоголя, автора «Вечеров на хуторі близ Диканьки» і «Тараса Бульби». Данина бурлескній традиції у переспіві обернулася простакуватістю стилю й порушенням героїко-романтичної тональності оригіналу. У цей час Євген Павлович починає писати прозу малих жанрів. У збірці «Рассказы пириятинца» (ж. «Общепольных сведений». – СПб., 1837) він виявив тонку спостережливість за флорою і фауною України, розробив на українському ґрунті мисливську тему, проаналізував психологію вправного мисливця, для якого полювання через недостатність вольового самоконтролю може перетворитися на пристрасть, порушив питання права людей на особисте щастя незважаючи на стану нерівність (оповідання «Двойник»), що на той час було значним кроком в оновленні й демократизації суспільної свідомості. Не виступаючи проти існуючого суспільного ладу, показав самогубство закоханих кріпаків – жертв поміщицької сваволі колишнього дрібного урядовця, що завдяки великодушності знайомого дворянина досяг вищого суспільного статусу, а потім узявся переслідувати свого благодійника (оповідання «Кулик»).

У повісті «Близнецы» (1855) Шевченка є посилання на образ, вжитий Гребінкою в оповіданні «Кулик» (альманах «Утренняя заря». – С-Пб., 1841): «...шел затяж-

ной дождь, или, как назвал его покойный Гребенка, ехидный, сиречь мелкий и продолжительный».

Дрібний осінній дощ у повістях Є. Гребінки знаменує крах надій на особисте щастя «маленької» людини, яка все ж виявила свою моральну вищість у жорстокому суспільстві. На тлі такої осінньої мжички виникають образи-видіння покійного батька, коханої, з якою не судилося побратися, в автобіографічного героя повісті «Записки студента» Є. Гребінки. Дитинство героя проходить на квітучій рідній Полтавщині (можливо, під криптонімом П. приховується Пириятин), після чого батько відвозить його навчатися в лицей, де хлопчина зустрине «Ш», котрий вішатиме його і стане найближчим другом. Закінчивши лицей і повернувшись додому, герой повісті закохується в сестру лицейного друга, а потім бачить її в образі цариці свята обжинків – чорняву, у вінку з житніх колосків, перевитих калиною. Та коли кохана дарує йому своє колюче, то в небі з'являється лиховісне знамення – шуліка. Щоб стати гідним руки коханої, хлопець іде до холодного Петербурга, де з великими труднощами влаштовується на службу (вчителює, стає переписувачем), бідує, підриває здоров'я, а тим часом удома сусід-поміщик Сутягловський хитрощами заволодів маєтком його матері-вдови; найняв управителем єврея-вихреста Іванова, який публічно оголосив себе банкрутом і допоміг нечестивцеві привласнити чужі статки. Саме цьому чоловікові головний герой повісті, коли ще був юнаком, врятував життя, стрибнувши за ним у річку і не давши втопитися. Над сентиментальними «Записками студента» плакали в Петербурзі, бурхливо обговорювали їх у Пириятині, вважаючи прототипом коханої героя Мар'яну Новицьку – сестру Гребінчиного гімназійного друга.

Т. Шевченко у повісті «Наймичка» (1853) також змальовує царицю святих обжинків (Лукію) чорнявою красунею, але не дворянкою, а донькою хазяйновитих селян; саме її робить головною героїнею твору: «Впереди всех их, тихо выступая, шла прекрасная царица свята; стыдливо, как бы от тяжести венка, опустила на грудь свою прекрасную смуглую голову, укрытую золотистым венком и распущенною черною косою; в руках у нее был серп и небольшой сноп жита, перевитый зеленою березкою». Дівчина стає жертвою розпусти постояльца царської армії, покриткою, утікає з дому, підкидає немовля заможним бездітним хуторянам, а згодом, приховуючи своє походження, іде до них у найми, передчасно втрачає батьків, вікує вік, доглядаючи чуже подружжя старих хуторян і дбаючи про сина, криючись від нього зі своїм материнством. Об'єктом зображення Шевченка-прозаїка стають не просто українські народні звичаї та психологія, а між-національні взаємини між автохтонним народом і представниками імперії-загарбника: «Девушки, войдя в село, значительно переглянулись между собою, а молодые косари нахмурили свои черные брови. Что бы это значило! / А вот что! И те и другие заметили около некоторых ворот вихи. «Какое же им дело до вих?» – вы скажете. О, им великое дело до этих зловещих маяков! / Когда вы въезжаете в малороссийское село и видите у ворот на высоком шесте несколько соломенных кисточек, это значит, что в селе не пехота, а кавалерия квартирует. Виха означает конюшню, а число соломенных кисточек – число лошадей на конюшне».

У повісті «Наймичка» Т. Шевченко цитуватиме рядки своєї поеми «Катерина», що увійшла до «Кобзаря» 1840 р., та очима українського прозаїка-побутописця дивитиметься на московські військові постой: «Вздогнуло сердце не одного чернобрового косаря при виде этих зловещих вих.

Не один из них припомнил страшные, трагические рассказы про бесталанных покрыток».

У «Записках студента» тенденційно зображене ставлення до військових постів царської армії в українському селі – з позицій офіційної народності автора: нібито цих чужинців радо приймали.

Дія повісті «Наймичка» відбувається на рідній для Є. Гребінки Полтавщині. Краєвид села й околиці описані ретельно і точно: «Недалеко от Ромодановского шляху, по правую сторону (едучи из Ромен), лежит широкая, прекрасная долина, окруженная невысокими холмами, уставленными, как будто сторожами, столетними дубами, липами и ясенями; вдоль широкой долины извиристо вьется белой блестящей полою Сула. По берегам ее стоят, распутив свои зеленые косы, старые вербы и бересты. Вдоль берега Сулы растянулось большое село, закрытое темными зелеными садами. Только кой-где из густой зелени прорезывается белое пятнышко – это белая хата с соломенною крышею. Таков вид почти всех сел в Малороссии, с большим или меньшим количеством ветряных мельниц».

У другій половині 1836 р. в Петербурзі Є. Гребінка познайомився з Т. Шевченком через І. Сошенка й А. Мокрицького; відразу відчув у юнакові талант. Знаний письменник, він запрошував Т. Шевченка на літературні вечори у свій дім, де майбутній поет мав змогу ознайомитися з творами І. Котляревського, харківських романтиків, поезіями Гребінки, збірками народних пісень М. Цертелєва, М. Максимовича, «Історією Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського та «Історією Русів».

У 1837 р. Є. Гребінка разом з Т. Шевченком під Петербургом, у Гатчині, збирали поезію та прозу для «Ластівки». Тут 24 листопада 1837 р. написаний один з чотирьох Шевченкових ліричних віршів під назвою «Думка»: «Тяжко-важко в світі жити...» (першодрук – у 2-й ч. альманаху «Молодик». – Харків, 1843, що укладався за участю Є. Гребінки). У 1838 р. Т. Шевченко передав Є. Гребінці для альманаху «Ластівка» п'ять своїх поезій. Так, у «Ластівці» (С.-Пб., 1841) надруковані: балада «Причинна» (1837), дві ліричні мініатюри жанру «Думка» («Тече вода в синє море...», 1838; «Вітре буйний, вітре буйний...»), що своїми народнопісенними образами сирітства на чужині, житейського моря перегукуються з віршем Є. Гребінки «Човен»; «На вічну пам'ять Котляревському» (1838), перший розділ поеми «Гайдамаки».

Є.П. Гребінка відіграв вирішальну роль у долі найвизначнішого співця України: став літературним редактором першого Шевченкового «Кобзаря» (1840), в якому надруковано 8 поезій, розташованих не за хронологічним порядком; 7 березня подав збірку до цензурного комітету і за один день провів через цензуру. Відкривається «Кобзар» віршем «Думи мої, думи мої», який перегукується образом народного співця-кобзаря з єдиною ілюстрацією до книги на фронтиспісі «Кобзар з хлопчиком-поводирем» В. Штернберга. До збірки увійшов вірш «Перебендя», присвячений Є.П. Гребінці. Центральний образ співця-кобзаря має багато спільного з «бандуристом» – ліричним героєм «Українського барда» Є. Гребінки (Лит. прибавление к «Русскому инвалиду», 1837. – №49. – С.481–482), але між ними – ряд суттєвих відмінностей. Сивий бандурист спочатку задовольняє веселими піснями забаганки української юрби, а потім сумовито і самозаглиблено співає про самозречену боротьбу і страту ворогами історичного героя України Наливайка: «То им метелицу звучит,/ То про гетманские походы/ Красноречиво

говорит». Гребінчин бандурист вперше з'являється на тлі побутової обстановки, хоча й дуже вбогої: «Под тенью липы, перед дверью/ Избушки дряхлой и простой/.../». Шевченків Перебендя – передусім мандрівний співець, кобзар: «Перебендя старий, сліпий–/ Хто його не знає?/ Він усюди вештається/ Та на кобзі грає./ А хто грає, того знають/ І дякують люде;/ Він їм туго розганяє, Хоть сам світом нудить». Кобзар – це національний співець, свідок і учасник бойових походів, не прив'язаний до світської метушні та некорислюбний: «Нема йому в світі хати,/ Не доля жартує/ Над старою головою,/ А йому байдуже!...». Тому від різноманітного веселого репертуару, викликаного повсякденними потребами юрби, він охоче переходить до серйозних пісень про героїчне і трагічне минуле України: «З дівчатами на вигоні – /Гриця та веснянку, / А у шинку з парубками – / Сербина, Шинкарку;/ З жонатими на бенкеті / (де свекруха злая) – / Про тополу, лиху долю,/ А потім–У гаю;/ На базарі – про Лазаря, / Або, щоб те знали, / Тяжко-важко заспіває,/ Як Січ руйнували. / Отакий-то Перебендя,/ Старий та химерний!/ Заспіває, засміється,/ А на сльози зверне».

Репертуар бандуриста в «Українському барде» (1837) бідніший і відірваніший від народного життя, натхненний романтикою жахів, через яку неправдоподібно побутують жанри народної демонології: «То уперей в час непогоди/ Поет ночные хороводы...». Гребінчин співець виступає на теренах рідної Полтавщини: «И горьким голосом печали / Запел он песню о былом: «Там, где быстрая Сула/ Лентой по степи пошла/.../И в зеркало глубины/ Гордо смотрятся Лубны, / Там широкими степями/ Мчатся вольные полки,/ Мчатся наши казаки». Метричною системою (хореїчним розміром, чоловічою римою) вірш наближається до поетичних казок Пушкіна («Сказка о царевиче Салтане», «Сказка о спящей царевне»). Шевченків кобзар виступає співцем правди й волі всієї України: панорама огляду розширюється, і з характерного українського національного пейзажу зникає топонімічна конкретика: «Вітер віє-повіває,/ По полю гуляє./ На могилі кобзар сидить/ Та на кобзі грає./ Кругом його степ, як море/ Широке, синіє:/ За могилою могила, / А там – тільки мріє».

Гребінка висвітлює лише релігійний аспект протистояння загарбанню України польською шляхтою: «То за родину войной / Наливайко поднял знамя: / Ляхам всюду меч и пламя, / И постель в земле сырой. /.../ Униаты захотели / наш святой закон попрасть, / Всюду польские костелы, всюду езуитов школы / Самовластно учреждать./ Пусть дадут по крайней мере / Умереть в отцовской вере./ Будет и была чиста/ Наша вера во Христа!». Промова Наливайка співзвучна мотивами наруги шляхти над православною вірою українців з віршем Т. Шевченка «Тарасова ніч» (надрукованим у «Кобзарі» 1840 р.), де зображений наступник страченого ватажка визвольного руху Тарас Трясило, з поемою-епопеєю «Гайдамаки», в якій показано соціально-історичні передумови виникнення широкого національно-визвольного руху гайдамаччини (серед них – епізоди страти Наливайка у Варшаві, пљундровання могил національних героїв), його розгортання, розправу над його ватажками. Слухачі бандуриста в «Українському барде» оплакують мученицьку загибель спеченого в мідному чані Наливайка: «Умолк певец печали полный. / На струнах голос замирал; / О Наливайке вздох невольный / Из уст в уста перелетал/.../ Глаза у юноши сверкали,/ И дети в страхе трепетали/ От песни стороны родной». У «Тарасовій ночі» подібна розв'язка: «Умовк кобзар, сумуючи:/ Щось

руки не грають./ Кругом хлопці та дівчата/ Слізоньки втирають». Але висловлюється жаль за епохою національної незалежності незакріпаченої України: «Згада козак гетьманщину,/ Згада та й заплаче!». У «Чигиринському Кобзарі і Гайдамаках» присвяту «Перебенді» Гребінці знято, як знято і решту присвят у «Кобзарі» 1860, адже адресат книги – увесь український народ, автор – співець правди й волі. І лише присвяту поеми «Катерина» В.А. Жуковському – в пам'ять про день свого викупу з кріпацтва – автор «Кобзаря» зберіг на все життя.

Естетичні ідеали української дівчини, яка ставить любов вище за багатство, відображені у баладі Т. Шевченка «Тополя» (1839): «Минув і рік, минув другий / Козака немає; / Сохне вона, як квіточка, – / Ніхто не питає. / Чого в'янеш, моя доню? – / Мати не спитала, / За старого, багатого / Нищечком єднала. / Иди, доню, – каже мати, – / Не вік дівовати. / Він багатий, одинокий – / Будеш панувати». // «Не хочу я панувати, / Не піду я, мамо! / Рушниками, що придбала, / Спусти мене в яму. / Нехай попи заспівають, / А дружки поплачуть: / Легше мені в труні лежать, / Ніж його побачить». Є.П. Гребінка наслідує Шевченкову «Тополю» в ліричному вірші «Українська мелодія» («Ластівка», – СПб., 1841. – С.353–354): «Ні, мамо, не можна нелюба любити! / Нещасна доля із нелюбом жити». Відбувається діалог між матір'ю, котра бажає своїй доньці забезпеченого життя, і дівчиною, яка вважає за краще залишитися самотньою, аніж бути з нелюбом, однак піддається на вмовляння матері: «–Хіба ти не бачиш, яка я стара? / Мені в домовину лягати пора. / Як очі закрию, що буде з тобою? / Останешся, доню, одна, сиротою!» Завершується ця романтична лірична поезія передчасною смертю дівчини, що не змогла жити без кохання: «Ген там, на могилі, хрест Божий стоїть, / Під ним рано й вечір матуся квилить; / «О Боже мій милий, що я наробила! / Дочку, як хотіла, із світа згубила!» (написане у 1840 р.).

Вірна любов, її незнищенність наповнюють сюжети багатьох балад, які побудовані на анімістичних віруваннях давніх українців. Оспівана вона і в поезії Т. Шевченка «Думка (вітре буйний, вітре буйний!)» (1838), написаній у формі монологу закоханої дівчини: «Коли ж згинув чорнобровий – / То й я погибаю. / Тоді неси мою душу / Туди, де мій милий; / Червоною калиною / Поставай на могилі. / Буде легше в чужім полі / Сироті лежати – / Буде над ним його мила / Квіткою стояти. / І квіткою, й калиною / Цвісти над ним буду, / Щоб не пекло чуже сонце, Не топтали люде».

Ця «Думка» Т. Шевченка настільки сподобалась Є. Гребінці, що він здійснив її першодрук в альманасі «Ластівка», а в 1839 р., написав нову народнопісенну ліричну «Украинскую мелодию» (опублікована в «Отечественных записках», 1839. – Т.5., відділ 3. – С.165), повернувшись до образу червоної калини і теми дівчини, виданої заміж за нелюба: «Не калина ль в темном лесе / Я не красна ль была? / А теперь меня сломали / И в пучки перевязали: Это доля моя! // .. Я ль не красная девица / У родни моей была! / С нелюбым меня меня свенчали, / Волю девичью связали : / Это доля моя!».

З кінця 1830-х Є. Гребінка домовляється з А. Краєвським про видання українською мовою чотирьох «Литературных прибавлений» до «Отечественных записок». Особисто, а також через Г. Квітку-Основ'яненка звертається до І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, О. Афанасьєва-Чужбинського надсилати твори для видання. Збереглося три листа Гребінки до Г.Ф. Квітки,

відомого в літературі під псевдонімом Основ'яненка: від 14 вересня, 12 жовтня, 18 листопада 1838 р., опублікованих в «Отечественных записках» (т. 103, №12.– С. 135–137). З цензурних причин Є. Гребінці вдалося видати лише альманах «Ластівка» (1841), до якого увійшли твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Боровиковського, В. Забіли, Т. Шевченка, добірка українських народних пісень, два напівбелетристичні нариси самого укладача: передмова «Так собі, до земляків» і післямова «До зобачення», написані у формі бурлескної стилізації, позначені споглядально-консервативним характером у трактуванні принципу народності; Гребінчині байки «Дядько на дзвониці», «Хлопці», романтична лірична поезія «Українська мелодія» (Ні, мамо, не можна нелюба любити!»).

З 1838 р. до кінця життя Є. Гребінка – викладач російської словесності, в окремі періоди – і природознавства – у Дворянському полку, Другому кадетському корпусі та інших військово-навчальних закладах Петербурга. У 1842 р. він відвідує рідний хутір Убіжище, знайомиться з Марією Василівною Ростенберг, що мешкала неподалік – в с. Рудка на Полтавщині (нині – Чернігівщина), закохується в неї, але дідусь нареченої не дає згоди на одруження. Щоб якось заспокоїти вражене серце, поет написав ліричну пісню «Очи черные, очи страстные...» («Черные очи» // «Литературная газета», 1843. – №3), яка згодом стала одним з найвідоміших романсів у світі, – покладена на вальсову музику Флоріаном Германом (зрусифікованим німцем).

Високоосвічений письменник дворянського походження став творцем тексту класичного «циганського» романсу на три куплети, в яких і безодня пристрасті, і всевладність долі осяяні справжнім коханням, хай і нерозділеним: «Очи черные, очи страстные, / Очи жгучие и прекрасные. / Как люблю я вас, как боюсь я вас. / Знать, увидел вас / я в недобрый час. // Ох недаром вы глубины / темней! / Вижу траур в вас по душе моей, / Вижу пламя в вас я победное: / Сожжено на нем сердце бедное // Но не грустен я, не печален я, / Утешительна мне судьба моя. / Все, что лучшего в жизни Бог/дал нам, / В жертву отдал я огневому / глазам!»

А в червні 1844 р. він одружився з коханою. Сюжетна лінія автобіографічного головного героя роману «Чайковский» теж має щасливий фінал. Лише чотири роки судилося Євгену Павловичу насолоджуватися щасливим шлюбом. Передчасна смерть скосила 36-річного письменника в Петербурзі.

В епілозі роману з'являється образ старого кобзаря, котрий натхненно співає поблизу рідного Гребінчиного хутора Убіжище думу про пирятинського попівича Олексія, не відаючи, наскільки доречною вона є саме тут, адже звучить у рідному гнізді нащадка славного пирятинця, овіяного легендами віків.

19 травня 1843 р. Гребінка разом із сестрою Людмилою і Т. Шевченком вирушає в подорож із Петербурга Білоруським трактом в Україну, де має намір провести відпустку. Зупинялися в Чернігові й Ніжині, відвідали Убіжище, 29 червня були на балу в Т. Волховської в селі Мойсівці Пирятинського повіту Полтавської губернії (тепер Драбівського району Черкаської області). Є. Гребінка познайомив Т. Шевченка з О. Афанасьєвим-Чужбинським – поетом, рецензентом альманаху «Ластівка» (1841). У Харкові Євген Павлович відвідує Квітку-Основ'яненка, зустрічається з поетами-романтиками харківської школи, які гурутувалися довкола «Запорожской старины» І. Срезневського, бере участь в укладанні альманаху «Молодик» на 1844 р.

У його прозовій і поетичній творчості в цей час переважає українська історична тематика і шевченківські мотиви.

Після відпустки Є. Гребінка повертається в Петербург, де повністю виходить його поема «Богдан», у якій очевидне наслідування балади «Причинна», вірша «Тарасова ніч» та поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка. Пролог виконує роль хору грецьких драм і перегукується з піснями русалок у «Причинній». Гребінка подає етнографічну примітку, якою заради більшого романтичного потрясіння від сюжету локалізує походження русалок – з померлих нехрещеними дітей. Духа півночі розтривожують тіні неупокоєних козацьких ватажків, кості яких не поховані. Кожна тінь розповідає свою історію. Промайнула тінь Павлюка, що захищав православних українців від церковних орендарів. З нього з живого здерли шкіру. З'являється тінь Остряниці. Розбивши поляків, він уклав вічний мир і поїхав молитися в Канів. Натуралістично описана страшна страта Остряниці, а на його ж очах – дружини і дитини поляками, що увірвались у храм. Тінь Наливайка промовляє: «За Сулою, под Дубнами / Крепко бились / Ляхи с нами», а потім натуралістично розповідає, як його живого спалили у Варшаві на повільному вогні. До кожної історичної постаті автор подає достовірні примітки з шанованих у 19 ст. історичних джерел. Подібні сюжетні колізії і ті самі історичні постаті зустрічаються у раніше створених Т. Шевченком поезії «Тарасова ніч»: «Кохаються невінчані, / Без попа ховають, / Запродана жидам віра, / В церкву не пускають! / Як та галич поле криє, / Ляхи уніяти, / Налітають – нема кому / Порадоньки дати. / Обізвася Наливайко – / Не стало кравчини! / Обізвась козак Павлюга, / ... /» та поеми «Гайдамаки», в якій виразно окреслено мотив наружи загарбників над національною пам'яттю українців про героїв визвольних рухів: «Згадайте праведних гетьманів: / де їх могили? Де лежить / Останок славного Богдана? / де Остряниця стоїть / хоч би убогая могила? / Де Наливайкова? Нема! / Живого й мертвого спалили». З'являється у сонмі героїв поеми «Богдан» і тінь бідної української дівчини – покритки польського пана, що занепав її немовля. Цей мотив на свій лад, реалістично переконливіше розвине Шевченко у соціально-побутовій баладі «Русалка» (1846). У розділі 3 ч. 2 поеми «Богдан» зображено епізод викрадення Б. Хмельницьким у запрошеного ним на бенкет у Суботів наказного гетьмана І. Барабаша рескрипту польського короля на козацькі вольності. Між ними відбувається діалог-суперечка. Хмельницький обстоює визволення України, Барабаш виступає за мир з поляками. Упившись, кум Барабаш заснув: «И радость быстро озаряет / Хмельницкого угрюмое лицо. / Дыханье притаив, тихонько он снимает / У гетмана с руки гербовое кольцо!» (в авторській примітці зазначене джерело сюжету – літопис Г. Кониського, тобто, анонімна «История Русов»). Цей перстень Хмельницький привозить Барабашевій жінці, щоб дістати королівську грамоту: «На нем искусною резьбой / Изображен гетмана герб; / Кривая шашка, словно серп, / И на-крест ей положена / Была пернатая стрела». 25 грудня 1838 р. Т. Шевченко намалював олівцем «Козацький бенкет». За однією з 2 версій шевченкознавців, на ньому зображено Барабаша на бенкеті у Хмельницького.

Хоча листування між Гребінкою й Шевченком не виявлено, жодних згадок про Гребінку нема ні в щоденнику, ні в листуванні Шевченка, але їхня літературна спадщина свідчить, що вони глибоко шанували один одного до кінця життя і підтримували творчий діалог.

До 5 розділів роману «Чайковський» (1843) Є. Гребінка узяв епіграфи з поезії Т. Шевченка, зазначивши прізвище автора. Перевидаючи роман у 1848 р., Є. Гребінка зберіг Шевченкові рядки, знявши лише прізвище. Це був перший підцензурний перегук із поезією засланого Шевченка. У романі показано складні перипетії в історії кохання доньки Лубенського полковника Марини та поповича Олексія з Пирятини. Відчуваючи, що соціальна нерівність стоїть на заваді його особистому щастю, хлопець іде в Січ. Там стає військовим писарем. Коли здійснюється буря на Чорному морі, привселюдно сповідається у гріхах і добровільно зголошується бути принесеним в жертву розгніваній стихії заради порятунку запорозького братства: «...завяжите мне, братцы, глаза черноу китайкою, привесьте к шее камень и бросайте в море. Я грешник: пусть я один погибну за все славное козацкое воинство. / ... / я ушел из дому, как вор, не простился с отцовскою могилою, бросил беспомощную старуху матушку...». Після цього буря вщухає. Про нього тоді склали пісню, що досі «живет в устах украинских кобзарей и бандуристов»: «На Чорному морі, на білому камені, / Ясненький сокіл жалібно квилить, проквіляє». Автор роману зауважує, що ця дума надрукована у виданні українських народних пісень 1834 р. М. Максимовича і подає її російський переклад. Українську «Думу про пирятинського поповича Олексія» Т. Шевченко включив до свого «Букваря Южнорусского», виданого ним 1861 р. у Петербурзі. Прізвище Чайковський герой здобуває на Січі. За те, що його наречена, шукаючи Олексія, потай проникла в Січ, обох засудили до страти. Щоб порятувати товариша, кошовий запорожців Зборовський пропонує охрестити засудженого козацьким прізвищем: у пам'яті про порятунок на чайках – Чайковським.

І. Франко зауважує, що роман «Чайковський» Є. Гребінки (один з кращих творів прозаїка), хоч і не досяг «висоти Гоголевої композиції», але «повість подавала деякі образки з життя лівобережного козацтва, більше 18, ніж кінця 17 віку, і в галицько-руським перекладі Климковича була улюбленою лектурою галицько-руської молодіжі 60–70-их років» (Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів. – Т.41. – С. 267).

Прозова спадщина Гребінки представлена повістями: «Кулик» (1840, опублікована в альманасі «Утренняя заря на 1841 год». – С.-Пб., 1841), у якій розповідається про долю кріпаків – жертв поміщицької сваволі, «Записки студента» (1837 р., почала друкуватися в 1838 р., повністю вийшла в «Отечественных записках», 1841.–Т.14), де відображені спогади автора про гімназійні роки, «Нежинский полковник Золотаренко» (1843), в якій висвітлюється історичний період у добі Б. Хмельницького після приєднання України до Росії, «Приключения синей ассигнации» (С.-Пб. Ведомости, 1847); романами «Чайковський», в якому висвітлюється доба Гетьманщини, взаємини гетьманців із Запорозьким кошем («Отечественные записки». –Т.27.–1843; –Т.28), «Доктор», що присвячений темі «маленької» людини в жорсткому суспільстві («Отечественные записки», т.33, 1844.–№3; №4); низкою фізіологічних нарисів: «Петербургская сторона», що написаний після знайомства з П. Кулішем, (Физиология Петербурга, 1845, ч.1), «Провинциал в Петербурге. Физиологические заметки» («Финский вестник». –Т.8, 1846), «Хвастун» («Финский вестник». –Т.13, 1847).

На прозовій спадщині Є. Гребінки позначився високий рівень викладання природознавства в

Нижинській гімназії і мисливська спостережливість – знання повадок звірів і птахів. Паралельно до поведінки дичини на початку твору прозаїк-новатор зображує кульмінаційний момент долі головного героя багатьох оповідань збірки «*Рассказы пирятинца*» (1837) та повістей.

У 1847 р. Є. П. Гребінка відкрив у селі Рудці Лубенського повіту на Полтавщині училище для селянських дітей. З 1846 р. він починає видавати зібрання своїх прозових творів. До кінця 1848 р. вийшло 8 томів. Захворівши на сухоти, письменник помер у Петербурзі 15 грудня 1848 р. Тіло його перевезли в рідне Убіжище й поховали.

Т. Шевченко в цей час, відбуваючи заслання, зимував на острові Косаралі разом з іншими учасниками першої Аральської описової експедиції. Поет писав тут вірші, що увійшли до першої захлаявної книжечки за 1848 рік.

«Від циклу «*Рассказы пирятинца*» у прозі Є. Гребінки і, водночас, в українській літературі, розпочинає свій розвиток психологічне письмо /.../ до окре-

мих оповідань та повістей циклу автор додав уточнення: «бувальщина», «народний переказ» тощо. І цими уточненнями, і заголовком циклу письменник прагнув підкреслити спорідненість своєї літературної праці з народними джерелами». Герой творів прозаїка-«романтика» «живе у світі, позбавленому гармонії; прагнучи до неї, він болісно реагує на свою неспіввідносність» зі світом. «І байки, і поезія, і прозова спадщина, як і епістолярій Є.Гребінки, виявляють у ньому виразну і глибоку творчу індивідуальність, яка, ідучи услід за покликом вимог віку, зосталась, проте, вірною високим моральним і етичним цінностям, – не переступивши їх у відношенні до людини/.../ й у відношенні до рідного народу» (Задорожна Л. Євген Гребінка». –К., 2000).

Величність духу знаного в Петербурзі Є.П. Гребінки виявилася у шані до Т. Шевченка – молодого талановитого землякові, у сприянні на два роки молодшому талановитому землякові, якого сам наслідував уже на початку творчого шляху майбутнього Кобзаря, не соромлячись вказувати на це публічно.

Книжкова полиця словесника

УДК 821.161.2.09 «Шевченко»

Під сигнатурою Шевченка

(проблема шкільного вивчення Кобзарєвої поезії в посібнику

Григорія Ключека «*Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація*»)

Ольга Куцевол,

доктор педагогічних наук, професор

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

У статті розглянуто структурно-змістове наповнення посібника для вчителя Григорія Ключека «*Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація*», з'ясовано концептуальні засади методики вивчення ліричних та ліро-епічних творів Кобзаря, напрацьовані дослідником. Доведено, що ключові концепти авторського літературознавчого дискурсу – поет національної ідеї, елітарність поезії Т. Шевченка – та методичні доміанти запропонованої системи – психологічна підготовка до сприймання твору з використанням педагогічної риторики, метод прочитання «під мікроскопом», різномірневі й різнотипні завдання – подані в навчальній книзі у вимірах рецептивної естетики та діалогічної взаємодії і співтворчості вчителя та учнів.

Ключові слова: навчальна книга, Т. Шевченко, Г. Ключек, інтерпретація літературного твору, методика вивчення художнього твору в його жанрово-родовій специфіці, методи і прийоми шкільного аналізу поетичного твору.

Минулий 2014 рік пройшов в Україні і світі під сигнатурою Тараса Шевченка. Його 200-ліття, що збіглося за часом зі складними процесами відстоювання територіальної цілісності нашої держави й розгортанням «гібридної» війни, спонукало українців ще чутливіше вслухатися в кожне Кобзарєве слово, кожне речення, кожне пророцтво, найближчим з яких став для нас полум'яний імператив: «*Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!*»

У цьому ювілейному році читацька спільнота по-особливому уважно зустрічала й книги про Кобзарєву творчість, серед яких вагоме місце посіли дві розвідки високоавторитетного літературознавця й педагога, доктора філологічних наук, професора Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Григорія Дмитровича Ключека – «**Шевченкове Слово: спроби наближення: збірник статей**» (Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 415 с.), номінована на Шевченківську премію 2015 р., і його ж посібник для вчителя «**Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтер-**

претація» (Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2014. – 382 с.). Обидві праці запрошують своїх читачів – науковців, і вчителів-словесників, і пересічних поцінувачів Кобзарєвого слова – поміркувати над глибинними смислами поетичних шедеврів митця, «дійти до істинного Шевченка – дійти до його високої Правди через товсті нашарування ідеологічних стереотипів» [1, с. 6].

Зосередимося на характеристиці посібника Г. Ключека «*Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація*», оскільки він адресований цільовій аудиторії нашого часопису – учителям-словесникам, викладачам та студентам філологічних факультетів й учням старших класів, а отже, може стати важливою книгою для реалізації шкільної літературної освіти. Видання укладено за чинною програмою з української літератури, затвердженою Міністерством освіти і науки, і містить матеріал про життєтворчість Великого Кобзаря, що вивчається відповідно до історико-хронологічного принципу вибудови програми в 9 класі.

Посібник чітко структурований, складається зі вступу, 11 розділів та післямови. У **передмові** до видання **«Про концепцію та структуру цієї книжки: (замість вступу)»** автор, відповідаючи на поставлене в першому рядку запитання: *«Якою має бути книжка для вчителя-словесника?»*, дає короткі, але ємкі зауваги щодо її мети та побудови. Проф. Г. Клочек висловлює власне бачення розв'язання проблеми творення навчальної літератури для школи й запрошує інших до спільного пошуку відповіді та діалогу. Солідаризуємося з роздумами шановного Григорія Дмитровича про *функціональне спрямування сучасної книжки для вчителя-словесника й нагальну необхідність відмови від нещодавно популярних «рецептурних» методичних посібників, породжених «тоталітарною епохою з її «підсвідомим» прагненням усе унормувати, проінструктувати, звести до одного знаменника»* [1, с. 5]. Безсумнівно, такий підхід відійшов у минуле й не відповідає потребам сучасної шкільної літературної освіти, а також стилю професійної діяльності кваліфікованого вчителя літератури в незалежній Українській державі. Отож цілком логічним і правильним є висновок проф. Г. Клочека, що словесник має бути мислячим і готовим до творчого використання рекомендацій учених-літературознавців та методистів, а не скочуватися до сліпого копіювання й тиражування стереотипних рецептів.

Автор визначає мету своєї праці, що полягає в «прагненні допомогти вчителю-словеснику <...> донести до свідомості юних поколінь громадян України Шевченкову національну ідею – цей «огонь в одежі слова» [1, с. 6]. Водночас проф. Г. Клочек не менш важливим вважає завдання «відкривати для учня Шевченкове слово як слово високої художньої досконалості», а для реалізації цього необхідно відмовитися від тиражованих раніше кліше соціологізаторської критики: «мужик», «селянський поет». Підкреслюємо, що книжка «Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація» протистоїть поширеним у недавньому минулому фальсифікаціям поетичної спадщини Кобзаря, коли акцент робився на її «класовості» та «революційності» й навмисному замовчуванні інших ідейних граней його творчості.

Концептуальним осердям посібника є твердження проф. Г. Клочека, що **Тарас Шевченко – елітарний митець**, «кожна його поезія, що вивчається в школі, – шедевр словесного мистецтва. Тому важливо виховувати в сучасного учня здатність сприймати потужну художню енергію Шевченкової поезії» [1, с. 6]. Цілком погоджуємося з думкою авторитетного літературознавця й педагога, що поезія Великого Кобзаря – благодатний ґрунт і для формування національної свідомості молоді української генерації, і для виховання високоморальної особистості, і для зростання кваліфікованого читача.

Вважаємо достатньо аргументованим і методично доцільним алгоритм подачі навчального матеріалу, характерний для більшості розділів посібника, що втілюється в таких рубриках: 1) «Акцентування твору»;

2) «Методична концепція його вивчення»;

3) «До вступного слова вчителя»;

4) «Аналіз твору»;

5) «Запитання і завдання». Проф. Г. Клочек керується при цьому важливим правилом методики: тип, дидактична структура та методична підструктура уроку (ланцюжок навчальних ситуацій) прямо терміновані виучуванням на ньому літературним та літературознавчим матеріалом. Автор має сенс, наголошуючи, що «чітке бачення кінцевого результату змушує всі складові компоненти уроку «працювати» на його досягнення. І тоді урок стає цілісним, системно організованим,

а отже, й ефективним. Інакше отримуємо щось аморфне, слабо організоване, а тому й малоефективне» [1, с. 7]

Зміст кожного підрозділу посібника присвячено висвітленню навчального матеріалу з теми «Тарас Шевченко. Життя і творчість», що починається в 9 класі, при цьому охоплюються теми, починаючи від подій Кобзарєвого життя до аналізу найважливіших творів, що складають золотий канон шкільної шевченкіани.

Вважаємо доцільною запропоновану проф. Г. Клочеком рубрику «Акцентування», у якій стисло окреслюється обов'язковий для засвоєння учнями зміст та обсяг літературознавчого матеріалу й визначаються смислові акценти, що мають допомогти словеснику зорієнтуватися в індивідуальній читацькій інтерпретації та вибудові шкільного аналізу програмового твору. Автор посібника наголошує на обов'язковому дотриманні «золотої правила» методики – відшукування гармонійної відповідності «істинної проблематики твору з визначеним учителем акцентуванням» [1, с. 68]. При цьому він зазначає, що в минулі часи траплялося, що шкільна програма «не тільки називала твори для обов'язкового вивчення, а й фактично визначала акцентування, якого мав дотримуватись учитель, вивчаючи з учнями той чи інший твір. І часто пропоноване акцентування не збігалось з істинною проблематикою твору [1, с. 68]. Як приклад, проф. Г. Клочек наводить гіпертрофований «класовий» підхід, що абсолютно домінував у шкільному аналізі «Катерини», за яким «не проглядалися всі інші проблеми, насичені вагомою загальнолюдською змістовністю» [1, с. 67]. Погоджуємося з думкою вченого, що натомість слід вияскравити загальнолюдську проблематику поеми – це проблему дівочої честі, відповідальності за материнство й батьківство; а також протиставлення двох протилежних національних й етичних світоглядів – українського та російського.

Не викликає заперечень і необхідність у напрацьованій методичній системі рубрики «Вступне слово вчителя», що пояснюється важливістю першого етапу вивчення художнього твору – підготовки до його сприймання. Проте вважаємо за доцільне змінити назву цієї рубрики на усталений в методиці термін – «Підготовка до сприймання твору», що точніше відповідає змісту навчальної діяльності учнів. Наші аргументи на користь такої заміни:

1) слово вчителя – це лише один з методів, через який може реалізуватися на цьому етапі настанова на вивчення літературного твору;

2) при підготовці до його сприймання вчитель-словесник може звернутися й до інших методів і прийомів навчальної діяльності, як-от історичного, історико-літературного, історико-культурного чи інших видів коментарю, різноманітних видів бесіди, постановки проблемного запитання, порівняння творів різних видів мистецтва, наприклад, літератури й музики, живопису, скульптури, театру тощо. До речі, у змісті багатьох розділів посібника зустрічаємо саме такі варіанти методичного вирішення організації підготовки учнів до сприймання літературного твору, а саме: історична довідка про Коліївщину перед знайомством з поемою «Гайдамаки» [1, с. 118-131]; історико-літературний коментар про осінь 1845 р. у житті Шевченка й постать його товариша Якова де Бальмена – перед вивченням «Кавказу» [1, с. 203-208]; зачитування фрагмента роману В. Дарди «Переяславські дзвони»; порівняння оди «До Мельпомени» Горация в перекладі М. Зерова з поезією О. Пушкіна «Памятник» («Я памятник себе воздвиг нерукотворный...»), перекладеною

українською мовою М. Рильським, – перед вивченням Шевченкового «Заповіту» [1, с. 257-258];

3) емоційна налаштованість на тональність Кобзаревго твору може здійснюватися за допомогою виразного читання його поезій, а також віршів української та світової шевченкіани, прослуховування аудіо-записів уривків музичних творів, пісень на слова Т. Шевченка, перегляду фрагментів кіно- й телефільмів, телепередач, мультимедійних презентацій тощо.

До позитивів рецензованої навчальної книжки відносимо й стиль викладу: відомий український літературознавець, глибоко шануючи вчителя-словесника, не викладає йому беззастережних істин, а запрошує до спільних роздумів, діалогу не тільки в герменевтичному колі «письменник (у даному випадку – Шевченко) – учитель – учень», а й радить активно залучати до цієї діалогічної взаємодії ще й літературознавців-дослідників Кобзаревго життя і творчості, зокрема численні статті І. Франка, відомі набутки шевченкознавців: «Тарас Шевченко – Грушівський. Хроніка його життя» О. Кониського, «Життя Тараса Шевченка» П. Зайцева, «Про життя і твори Тараса Шевченка» Б. Лепкого, «Т. Г. Шевченко. Біографія» В. Бородіна, Є. Кирилюка та ін., «Коментар до «Кобзаря». Поезії до заслання» Ю. Івакіна, праці І. Дзюби, «Етюди про поетику Шевченка» М. Коцюбинської, «Святим огнем...» В. Смілянської та ін.

Г. Клочек радить учителю також долучити до герменевтичного кола «Шевченко – учитель – учень – літературознавець» ще й матеріал художньо-документальних творів письменників, де художньо відображено постать Пророка України, – «Третя зустріч», «Шевченківський Петербург», «Літо перше», «Дума про огонь», «Шевченківський Київ» П. Жура; «Літа невольничі», «Все он изведет...» Л. Большакова; «За морями, за горами» А. Костенка та ін. Безсумнівно, що наблизитися до розуміння істинного Кобзаря неможливо без залучення свідчень його сучасників. Це детермінує значну увагу зображенню постаті Пророка України через призму мемуарної літератури, а саме «Спогадів про Тараса Шевченка». Проф. Г. Клочек справедливо зауважує: «Свідчення людей, що особисто спілкувалися з Шевченком, допоможуть побачити його «живим» у різних ситуаціях і з різних точок зору. У цьому – ще один крок у наближенні до Кобзаря» [1, с. 12-13].

Зміст посібника науково конкретний, повно висвітлює виучуваний літературний та літературознавчий матеріал, у поданні якого врахована рецепція, детермінована як потенційними можливостями вчителя-словесника, що має стати у своїй професійній діяльності дослідником, так і психолого-віковими особливостями учнів старшого підліткового віку, їхніми пізнавальними, читацькими, естетичними інтересами та захопленнями. Розкриваючи, наприклад, підготовку 9-класників до сприймання Шевченкової балади «Причинна», Г. Клочек підкреслює, що тут особливо важливо в нарисовій розповіді розкрити учням думки й почуття 23-річного Тараса-кріпака. Зробити це можна, застосовуючи різноманітні риторичні прийоми: 1) «ненав'язливого творення образу молодого Шевченка з таким розрахунком, щоб цей образ власне через вікову відповідність заімпонував учням 9-го класу» [1, с. 28]; 2) зіставлення проблем, які постали перед ним, з їхніми власними; 3) емпатійне сприймання сучасною юнною подій життя молодої людини, що стоїть перед вибором життєвої стратегії; 4) змалювання якомога реальнішого образу поета-початківця й відмова від канонізації й нанесення «хрестоматійного глядцю» на його портрет; 5) використання в розповіді

драматичних мікросюжетів, заснованих на «маятничовому принципі збудження уваги слухачів – свідомому коливанні настроїв від негативних до позитивних, що створює певну емоційну напругу з її наступною розрядкою» [1, с. 29]; 6) постановка проблемного запитання: «Чому Шевченко почав писати українською мовою, незважаючи на те, що покинув Україну ще в підлітковому віці?» [1, с. 30]; 7) накреслення дослідницьких завдань: «Знайти у фрагменті «Реве та стогне Дніпр широкий» сліди впливу балад Левка Боровиковського й Амвросія Метлинського» [1, с. 30]; 8) усне малювання та ін.

Рубрика «Аналіз Шевченкових творів» містить змістовний і цікавий учням історико-літературний матеріал, необхідний для глибокого розуміння ними виучуваного твору. До прикладу, перед розглядом «Причинної» подається розлогіий історико-культурний коментар про народження пісні «Реве та стогне Дніпр широкий», музику до якої написав учитель словесності Данило Крижанівський, а вперше виконав Марко Кропивницький у своїй п'єсі «Дай серцю волю – заведе в неволю» [1, с. 33-38]; аналіз поеми «Катерина» починається з мистецтвознавчого прочитання всесвітньо відомого полотна Рафаеля «Сікстинська мадонна» [1, с. 76] тощо.

На особливе схвалення заслуговує увага до поетики, ритмомелодики Шевченкових творів, ролі позасюжетних компонентів – назви, епіграфа, присвяти, пейзажу, портрета, що дає вчителю можливість методично грамотно скеровувати читацьку рецепцію учнів та аналітичний розгляд, максимально враховуючи етап літературного розвитку, на якому перебувають старші підлітки. Звісно, Шевченкове слово – незглибимий океан, і вчителю недоцільно прагнути до детального витлумачення кожного його рядка, образу твору, проте, спираючись на літературно-критичний матеріал, поданий автором посібника, мислячий словесник може самостійно накреслити ефективний шлях вивчення твору Кобзаря.

Рубрика «Запитання і завдання» виконує функцію надійної лоції, що прокладає маршрут подорожі у світ Шевченкової поезії. Тут домінують аналітичні, проблемні, дослідницькі запитання й завдання, які спрямовують учнів на вдумливе прочитання творів, їх глибоке осмислення в єдності змісту й форми. Наведемо деякі з них: «Чому саме Шевченко одним із перших у світовій літературі зумів написати твір із сильним антиколоніальним звучанням?» [1, с. 229]; «Чому в «Посланії» Шевченка поряд із гострими сатиричними випадками проти тогочасного панства часто звучать примирливі, навіть дружелюбні мотиви?» [1, с. 253]; «Які нові риси образу поета відкриває вам його «Заповіт»?» [1, с. 270]; «Як ви розумієте вислів «окрадена Україна»?» [1, с. 287] та ін.

Проф. Г. Клочек у своєму посібнику навчає шкільну молодь визначати компаративні зв'язки й проводити порівняння явищ вітчизняного та світового письменства, наприклад, «Які сюжетні відхилення від античного міфу про Прометея допустив Т. Шевченко у поемі «Кавказ»? Чим, на вашу думку, вони зумовлені?» [1, с. 229]; «Порівняйте поезії «Заповіт» Шевченка і «Пам'ятник» О. Пушкіна. Визначте спільні й відмінні моменти в цих поезіях» [1, с. 270] тощо. Автор навчальної книги пропонує також завдання на встановлення внутрішньопредметних зв'язків між творами Шевченка та інших українських письменників, а саме: «Прочитайте повість Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана». Зробіть характеристику образів Катерини й Оксани. Учені не раз висловлювали думку про те, що Шевченко був обізнаний з рукописом повісті Г. Квітки-Основ'яненка

«Сердешна Оксана». Порівнюючи «Катерину» та «Сердешну Оксану», спробуйте виявити в поемі Шевченка моменти, які б засвідчували вплив повісті Квітки-Основ'яненка» [1, с. 109-110].

Особливо вітаємо й підтримуємо варіативність методичних рекомендацій, що уможливило альтернативність вибору вчителем одного з напрацьованих й апробованих на практиці вирішень навчальної проблеми або пошук ним свого власного рішення. Наприклад, автор посібника, аналізуючи поему «Гайдамаки», пропонує як оптимально ефективний послідовно-цілісний шлях аналізу, при цьому зауважуючи можливу доцільність проблемного шляху розгляду. Заслужують на схвалення також напрацьовані проф. Г. Клочком методичні поради для проведення уроку семінарського типу за цією поемою [1, с. 149-152]. Значущість цієї розробки посилюється в сучасних умовах становлення профільної школи, коли вчитель має перебудовувати навчальний процес на засадах поглибленого вивчення української літератури

Лейтмотивом у книжці звучать слова: «Цим учитель може скористатися на власний розсуд», «Здійснена інтерпретація може служити тільки матеріалом, користуючись яким учитель має можливість, виявивши творчий підхід, унести в цей образ якість додаткові риси» і т.і. Це – ознака високої довіри до інтелектуальної, літературознавчої й методичної спроможності сучасного словесника, його художньо-дослідницької компетентності, водночас – і велика відповідальність за кожне його слово, дібраний метод і прийом, тлумачення вершинних творів Великого Кобзаря.

Сутнісною рисою рецензованої навчальної книги є її сфокусованість на реалізації виховного потенціалу явищ мистецтва, як літератури, так і живопису. Творча спадщина Тараса Шевченка трактується в нерозривній єдності її літературної та художньої складових. Також автор часто вдається до мистецьких паралелей образів українського класика з творами митців національної та інших культур, зокрема «Катерини» й «Сікстинської мадонни» Рафаеля Санті, тієї ж «Катерини» та «Сердешної Оксани» Григорія Квітки-Основ'яненка, поеми «Кавказ» та однойменної симфонії-кантати С. Людкевича, Кобзарєвого «Заповіту» й «Пам'ятників» Горация та О. Пушкіна тощо.

На перший погляд, не зовсім характерним для жанру навчального посібника видається включення уривків стенограм уроків, на яких здійснювалась апробація напрацьованої проф. Г. Клочком методичної

концепції. Як знаємо, такі підтвердження проведеного дослідно-експериментального навчання є обов'язковим складником дисертаційних досліджень з методики навчання літератури. Проте ми підтримуємо ці «вкраплення» «живої» шкільної шевченіани, оскільки вони, по-перше, є переконливою ілюстрацією її дієвості, по-друге, оригінальним запрошенням учителя творити індивідуально-авторську методику, а також можливість прослідкувати за ходом думки більш досвідченого колеги.

Позитивним вважаємо також представлення в посібнику досвіду викладання Шевченкової творчості, що формувався в славетній Павлівській школі В. Сухомлинського, а саме цитування фрагментів з так званих «директорських книг» записів уроків, відвідуваних Василем Олександровичем. Григорій Дмитрович наголошує на однодумності з В. Сухомлинським «про відповідність засобів вивчення твору його смисловим, поетикальним, жанровим домінам», що забезпечує «гармонію (відповідність) між засобами інтерпретації твору та особливостями його художньої природи» [1, с. 200].

Насамкінець висловлюємо деякі побажання щодо оптимізації змісту й структури рецензованої книжки:

1) Доцільним було б уведення списку рекомендованих для опрацювання вчителем джерел.

2) Приймаючи ідею монографічного подання кількох останніх розділів книжки про Шевченкові твори як зразка їхньої поглибленої інтерпретації – «читання під мікроскопом», вважаємо доцільним їх доповнення рубрикою «Запитання і завдання», що було б логічним у дотриманні єдиного стилю посібника, а також допомогло б учителю провести аналіз віршів: «Садок вишневий коло хати», «Мені тринадцятий минало...», «У Великдень, на соломі...».

Загалом переконані, що посібник проф. Г. Клочка «Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація» (що є другим, доповненим після 1998 р. виданням) стане незамінною книжкою на методичній полиці вчителя-словесника, дороговказом для самостійного напрацювання ним інтерпретацій Кобзарєвих творів різних літературних родів і жанрів і підготовки до їх вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах різного типу.

Література

Клочек Г. Д. Поезія Тараса Шевченка : Сучасна інтерпретація / Г. Д. Клочек. – Т. : Навч. книга – Богдан, 2014. – 382 с.

Kutsevol O. Under the signature of Shevchenko: the problem of kobzar's poetry school study in the grygoriy clochek's manual "taras shevchenko's poetry: the modern interpretation"

The article deals with the structural and pithy filling of the Grygoriy Clochek's manual for a teacher "Taras Shevchenko's Poetry: the Modern Interpretation"; the conceptual bases of the methodology of Kobzar's lyrical and lyric-epic works study which the researcher has elaborated are examined. It is proved that the key concepts of the author literary discourse - the poet of the national idea, T. Shevchenko's poetry elitism - and the methodical dominants of the proposed system - the psychological preparation to the reception of the work using pedagogical rhetoric, reading method "under the microscope", the different levels and different types tasks - are given in the training book in measurements of the receptive aesthetics and dialogic interaction and co-creation of teachers and students.

Keywords: the training book, T. Shevchenko, G. Clochek, the interpretation of a literary work, the methodology of study a work of art in its genre and generic specifics, the methods and techniques of the poetry school analysis.

Нові грані Шевченкового Слова

Петро Іванишин,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

[Клочек Г.Д. Шевченкове Слово: спроби наближення / Г.Д.Клочек. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 416 с.]

Ім'я професора Григорія Клочека добре відоме українському читачеві-словесникові. Його філологічні та педагогічні студії давно стали зразком наукової сумлінності, стильової оригінальності, теоретичної глибини, методологічної продуктивності. Сказане прямо стосується і такої творчої сфери вченого, як дослідження та популяризація творчості Тараса Шевченка, бо саме цьому найбільшому українському генію присвячена нова монографія кіровоградського дослідника.

Взагалі, шевченкіана Г. Клочека багатогранна й продуктивна, що давно поставило автора в один ряд із найглибшими українськими шевченкознавцями: І. Франком, С. Смаль-Стоцьким, Д. Донцовим, Є. Маланюком, П. Зайцевим, Л. Білецьким, Д. Бучинським, І. Дзюбою, В. Пахаренком, Л. Генералюк, Н. Чаматою та ін. Шевченкове слово систематично привертало увагу дослідника в численних роботах, що, зрештою, реалізувалось у популярному серед університетських викладачів та вчителів загальноосвітніх шкіл міністерському посібнику «Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація» (К., 1998). Якщо перше видання пропонуvalo рецепієнтові трактування дев'яти творів Кобзаря, то у тернопільському перевиданні цієї монографії у 2014-му їх вже дванадцять. Цілковито новаторською стала й монографія «Поетика візуальності Тараса Шевченка» (К., 2013), базована на використанні «кінематографічного» коду під час прочитання літературного твору.

У цих книжках поглиблюються й смислові акценти в контексті аналітичних пошуків. У монографії 1998 року дослідник слушно актуалізував передусім національний та державотворчий аспекти Шевченкової поезії: «В наш час погляд на Шевченка як на поета національної ідеї, як ідеолога української державності поступово стає узвичаєним. І в цьому – ознака того, що відбувається певне піднесення суспільної свідомості до нового розуміння митця, до відкриття у його творчості нових суттєвих граней. (...) Творчість поета наділена винятковою здатністю виховувати державне мислення. Вона дає розуміння і відчуття національної ідентичності, формує правдивий погляд на українську історію, виявляє національні хвороби, наснажує вірою у краще майбутнє українського народу. А головне – виховує національну свідомість як надзвичайно важливий системотвірний чинник державного мислення»¹.

У 2014 році Г. Клочек, продовжуючи розвивати слушні націоцентричні міркування про Шевченкове Слово як «оберіг нації», водночас наголошує на елітарності Т. Шевченка, на вихованні уміння сучасного читача доростати до Кобзаря, на унікальній здатності генія

природним чином проникати у масову свідомість українства, завдяки могутньому вираженню національного підсвідомого: «...поезія Шевченка була наділена здатністю прямо, без жодних перешкод, контактувати з колективним несвідомим українського народу. Це був прямий іскристий контакт, Шевченко звертався до українського читача мовою архетипних образів, які віками відшліфовувалися в процесі мовного буття народу, вбираючи досвід і творчо-мовний талант його найобдарованіших представників. (...) Шевченко був геніальним трансформатором цих невичерпних скарбів у вищий – уже літературний – рівень. У нього і образні формули перетворювалися в оброблені діаманти, які, проте, зберігали свою прадавню архетипну сутність і тому були легко упізнаваними колективним несвідомим, приймалися ним як своє, рідне»².

Усі ці світоглядні та методологічні акценти загалом присутні і в новій монографії вченого, що фактично являє собою збірник шевченкознавчих праць, об'єднаних тематично та методологічно. Однак є і суттєві доповнення. І це стосується не лише кількості проаналізованих поезій – уже двох десятків. Серед нових – «Холодний Яр», «У Бога за дверима лежала сокира», «Марія» та ін. (щоправда, у цьому виданні, на відміну від посібника, чомусь відсутні «Гайдамаки» і «Сон» («У всякого своя доля»)). Не лише оновленого та уточненого тлумачення раніше досліджуваних творів (як-от «Заповіту», «Кавказу» чи «Послання»). Не лише охоплення поетичних артефактів з усіх періодів творчості генія: від ранньої «Причинної» і до пізньої «Ісаї. Глава 35». Є тут ще й інша вагома складова, котра полягає у розширенні методологічного об'єкту самого дослідника, його шевченкіани та новітнього шевченкознавства взагалі. І це природно, оскільки Г. Клочек є відомим не лише істориком, а й теоретиком літератури, основоположником кіровоградської системологічної школи; його завжди цікавило, яким чином можна поглибити, випрозорити тлумачення того чи іншого художнього явища.

Концептуальне методологічне значення має перша розвідка книжки – «Про потребу і суть нових підходів до вивчення творчості Тараса Шевченка». У ній автор коротко, як сам зауважує, «ескізно» (і тому, звичайно ж, вельми неповно) зупиняється на тих дослідниках і студіях, що, на його думку, й досі не втратили актуальності, особливо ж відзначає важливість для розуміння біографії Т. Шевченка трьох авторів і їхніх праць: шевченкознавчої есеїстики Є. Маланюка, «Життя Тараса Шевченка» П. Зайцева та книжки «Тарас Шевченко» М. Шагінян.

¹ Клочек Г.Д. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація. Навчально-методичний посібник / Г.Д.Клочек. – К.: Освіта, 1998. – С.236.

² Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація: посібник для вчителя / Григорій Клочек. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – С.378-379.

Говорячи про певну вичерпаність «змістового літературознавства», дослідник пропонує відразу ж і вирішення цієї методологічної проблеми через звернення до жанру «аналізу окремого твору»: «У пропонованому нами виконанні особливість цього «жанру» полягає в тому, що кожний текст Шевченкової поезії прочитується повільно, з якоюсь, як може здатися, демонстративною неспішністю» (с.6). У подальшому викладі автор детальніше розтлумачує власне розуміння цього одного з давніх герменевтичних методів аналізу, котрий у ХХ ст. під виглядом «close reading» так полюбили прихильники феноменологічної інтерпретації. Він розрізняє два його різновиди: «описовий» (спрямований на загальну характеристику твору) та «дослідницький» («коли твір аналізується уповільнено з метою якомога глибшого проникнення у його художньо-смыслову нюансовість або з метою його осмислення в якомусь одному важливому аспекті») (с.23).

На думку Г. Клочека, саме аналіз окремого твору може «оживити існуючий шевченкознавчий дискурс», «активізувати його діалог із суспільною свідомістю» (с.23), наблизити до Шевченка як «геніального майстра поетичного слова», як «творця досконалого художнього тексту» (с.25). У запропонованій дослідником методології поєднуються два основні методи: повільного прочитання та філологічний (формально-естетичний), котрі гармоніюють процес пізнання і приводять до комплексного (формально-змістового) аналізу твору. Апелюючи до досвідів С. Смаль-Стоцького та М. Гершензона, дослідник вказує, що, «ставлячи перед собою завдання здійснити з допомогою максимально уважного вдвляння у текст, тобто у слово, більш глибоке проникнення у змістову сферу, вони, виявляється, наблизилися до розуміння ЯК те слово виражає зміст» (с.24).

Щоб запропоноване дослідження Шевченкових творів відбувалося у задекларованій єдності змісту і форми, шевченкознавець доповнює обґрунтування свого аналізу трьома важливими методологічними принципами. Перший – це застосування системного підходу, котрий спрямований на вивчення твору як цілісного «організму», допомагає виявити його сутність, художність як «системно-цілісну організацію, завдяки якій він набуває здатності генерувати художню енергію, тобто здійснювати художній вплив». Іншим засадничим прийомом стає рецептивна поетика, «головний методичний принцип якої полягає у реконструкції процесу сприймання художнього твору». Третім принципом виступає поетика візуальності, котра скеровується на «мистецтво Шевченкового живописання словом» (с.26–27).

Безумовно, така методологічна база дослідження є цілком новаторською в межах новітньої науки про літературу. Однак, окрім заявлених теоретичних принципів та проблем, у тексті маємо вихід на ще один методологічний аспект. Йдеться про поняття «емоціонального інтелекту» генія, котре осмислюється дослідником у вставленій мікромонографії «Емоціональний інтелект Тараса Шевченка» (с.168–209). Спираючись на досвід американської психології, Г. Клочек визначає емоціональний інтелект як одну із сутнісних рис художнього таланту, котрий спроможний не лише заряджати читача естетичною чуттєвістю, а й здатний до «глибокого проникнення в суть речей та явищ», синтезуючи логічно-розумові осмислення та інтуїцію (с.170). При

цьому основним матеріалом для дослідження природи емоціонального інтелекту у цій вмонтованій студії стають поезії Т. Шевченка з періоду так званої Переяславської осені 1845 року: «І мертвим, і живим...», «Холодний Яр», «Давидові псалми», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі», «Три літа». Залучаючи до окреслених вище методів психологічний аналіз, дослідник переконливо показує масштабність інтелектуалізму Кобзаря, обґрунтовує «національний інстинкт як головний чинник Шевченкового інтелектуалізму», вивчає процеси «трансформації Добра і Любові в Красу» в його поезіях, акцентує на вербальних вимірах усвідомленого націотворення, розкриває феномен «самоосмислення та самопояснення», зрештою, майстерно актуалізує три визначні риси Шевченкового поетичного слова: емоційність, націоцентричність і герменевтичність (сутнісність, істинність його поезії).

Ще одна промовиста перевага монографії – її стиль. Прочитуючи міркування та спостереження вченого, ловиш себе на думці, що вони можуть стати в нагоді, зацікавити не лише колегу-дослідника, не лише університетського викладача, не лише вчителя, аспіранта чи студента, а й читача-інтелектуала, не обов'язково філолога, котрого просто цікавить українське письменство, а передусім – поетичний усевіт Т. Шевченка. Таку рецептивну різновекторність якраз і забезпечує зовнішня форма студій, її наблизений до науково-популярного стиль викладу. І в цьому вмінні побачити свого читача, котре притаманне лише справжнім майстрам наукового слова, теж елемент авторської стратегії: «Працюючи над статтями, що ввійшли у цю книжку, я бачив перед собою і сивочолого колегу-професора, і аспіранта, який розпочинає свій шлях у науку, і вчителя-словесника, і студента-філолога, який готується до викладацької роботи, у якій вміння аналізувати художній твір є основною ознакою професіоналізму. І, звичайно ж, маю надію через цю книжку поспілкуватися просто з читачем, який любить поезію Шевченка і прагне її якомога глибше зрозуміти» (с.5).

Окрім методологічного, методичного, біографічного, історичного, інтерпретаційного значення, монографія Г. Клочека володіє ще одним. Йдеться про значення культурно-політичне. Книжка вийшла в тривожний час російсько-української війни, в час, коли саме існування української нації та її держави знову поставлене під сумнів, через очевидну загрозу московської окупації. В такий час витримати ворожу агресію, перемогти загарбника, утвердити свою незалежність та самобутність у світі можуть лише сильні народи. А сильними їх робить передусім культура. Не секрет, що батьком української культурної свідомості новітньої доби був і залишається Тарас Шевченко. От тільки треба уміти шанобливо читати, доростати до «Кобзаря», відчувати та розуміти його, а значить, і наш, унікальний образний світ, заглиблюватися в життєтворчі національні сенси та вартості – Добро, Любов, Правду, Красу. На жаль, далеко не всі сучасні дослідження про генія сприяють цьому, чимало з них неусвідомлено примітивізують чи деформують, а деякі, як-от політико-постмодерні міфотворчі епатажі, – свідомо фальшують його творчість. На цьому тлі монографія Г. Клочека не просто є свідченням самоствердження авторського таланту, а й справді фахом наближає нас до Шевченкового Слова.

Доля і Слово Миколи Зерова

Ольга Ніколенко,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри зарубіжної літератури

Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка

У статті розглянуто життєвий і творчий шлях українського поета і перекладача Миколи Зерова, котрий у 1920–1930-х роках запропонував оригінальну концепцію розвитку української культури, спираючись на світові тенденції. Відзначено зв'язок митця з античністю, групою «Парнас», традиціями класичної літератури, у тому числі М. Гоголя. У числі інших письменників-неокласиків М. Зеров був репресований і розстріляний у 1937 році. У статті використано архівні матеріали, пов'язані із трагічними сторінками долі М. Зерова і покоління митців «розстріляного відродження»

Ключові слова: неокласики, «Парнас», традиція, новаторство, образ, мотив.

У кожної людини є ключові моменти, які перевертають усе життя... Для мене таким моментом стала подорож на архіпелаг Соловецьких островів, де за радянських часів загинули українські неокласики й багато інших представників різних народів – письменників, філософів, священників, науковців... Серед тих, кого закатували там, був і поет Микола Зеров, про якого творча група телерадіокомпанії «Лтава» зняла документальний фільм – перший у циклі «Соловецькі в'язні з України». Досліджуючи понад двадцять років творчість М. Зерова, я зрозуміла, що неможливо повною мірою осягнути те, що він зробив і що з ним сталося, не побувавши в тих місцях і не пройшовши його останнім шляхом, який привів його на Соловки, а потім до урочища Сандормох, де його розстріляли. Шукаючи в Петербурзі пересильну тюрму, де утримували тих, хто їхав на заслання, їдучи в м. Кемь, де їх сотнями грузили на пароплав, дивлячись на хвилі Білого моря, серед якого височіють вежі Соловецького монастиря, я думала: як мало ми ще знаємо про свою історію, як багато нам треба ще пройти шляхів, щоб віднайти нарешті втрачені цінності нашої культури, зібрати розсіяні по всьому світові перли, щоб з'єднався ланцюг порушених зв'язків між минулим і сучасним...

Серед холодного Білого моря, неподалік від Північного полярного кола розташований архіпелаг Соловецьких островів, куди в XV столітті прибули ченці Зосима і Савватій, котрі заснували монастир як острів спасіння в мирському морі пристрастей... Декілька століть тривало будівництво кам'яних споруд, які відзначалися гармонією і благородством пропорцій. Ченці побудували Спасо-Преображенський собор, церкви, високий мур, сторожові башти, млин, канали. Починаючи з часів Патріарха Нікона і царя Петра I Соловки були оплотом духовного й економічного життя півночі Російської держави, осередком технічного прогресу, міцною фортецею і місцем паломництва. На кінець XIX–початок XX століть при монастирі були свій флот, гідроелектростанція, радіостанція, розвинуте сільське й морське господарство. Соловецька братія утримувала шпиталь у столиці, вирощувала рідкісні сорти рослин, брала участь у всесвітніх виставках, давала гроші на допомогу постраждалим під час війн і негоди.

Але Соловки мали й іншу, сувору славу... Ці острови в Білому морі стали місцем релігійних і соціальних сутичок, символом Розколу, що протягом багатьох віків випробовував людську віру, дух, совість на міцність.

«Темні камені лежать непорушно... І не зрозуміти, який камінь був покладений зі смиренною молитвою, а який зі стогоном відчаю? Який політий гіркою сльозою, а який зігрітий палким почуттям? Де пройшла та тріщина, що згодом перетворилася на прірву і зробила острів місцем неперервних мук і страждань? Чому не вберегли ченці своїх нащадків від лиха? Чому їхня віра і праця не врятували світ від жорстокої боротьби й страждань? Коли і ким – ними чи нами було щось непоправно втрачено?..»

Зі спогадів соловецького в'язня Г. Андрєєва

З епохи Івана Грозного на території Соловецького монастиря діяла одна з найстаріших у Росії в'язниць. Тут утримували тих, хто являв небезпеку для держави не тільки своїми вчинками, а й мисленням. За часів царату соловецьких в'язнів тримали в казематах від 20 до 40 років. Для них побудували спеціальні камери, які охороняли самі ж ченці.

Сюди імператриця Катерина II в 1776 році за доном Григорія Потьомкіна кинула останнього кошового Запорозької Січі Петра Калнишевського. Потьомкін пропонував перетворити запорожців на «вірнопідданих рабів», а їхні землі розподілити поміж царськими фаворитами. Тоді Потьомкін та інші князі отримали по 100 тисяч десятин українських земель, а Петро Калнишевський був позбавлений не тільки майна, але й права на листування та прогулянки. Просидівши у в'язниці 25 років, Петро Калнишевський вже не схотів полишити обителі, прожив ще два роки при монастирі і помер у віці 112 років.

Минали часи, змінювалися уряди, а Соловки залишалися місцем не тільки палких молитов, а й людських страждань. Після жовтневого перевороту 1917 року монастир перейменували на Кремль, Біле озеро – на Червоне. Над шпильями соборів і церков з'явився червоний прапор і зірки як символ нової влади. Монастир пограбували... Церковні цінності, рідкісні книги вивезли до столиці... Дзвони зняли, щоправда, не змогли їх ані розбити, ані вивезти... Монастир горів, і ченці з останніх сил намагалися врятувати святі мощі й намолені ікони.

Більшовики вирішили, що суворий клімат, боротьба з природою і трудовий режим стануть гарною школою для перевиховання «класових ворогів», і створили в 1920-му році на території монастиря, відомого своїми тюремними традиціями, концентраційний табір для своїх же співвітчизників – полонених Громадянської війни та інших «ворожих елементів». Почорнілий і спус-

тошений, без дзвонів, монастир почав приймати на початку 1920-х років перших в'язнів. З 1923-го року він отримав назву – СЛОН («Соловецкие лагеря особого назначения»).

«Северные лагеря принудительных работ организуются ГПУ в целях осуществления необходимой изоляции наиболее опасного в социальном отношении элемента на территории СССР. Лагеря эти имеют СПЕЦИАЛЬНОЕ НАЗНАЧЕНИЕ – содержание под стражей политических и уголовных преступников, отбывающих наказание по ВНЕСУДЕБНЫМ ПРИГОВОРАМ ГПУ, органов упраздненной ВЧК, а также подлежащих содержанию под стражей по постановлениям Особой Комиссии по административной высылке».

Заступник голови ГПУ І. Уншлихт, червень 1923 р.

«Совет Народных Комиссаров СССР постановляет:

1. Организовать Соловецкий лагерь принудительных работ Особого Назначения и два пересыльно-распределительных пункта в Архангельске и Кемі.

2. Организацию и управление указанными в п.1 лагерем и пересыльно-распределительными пунктами возложить на ОГПУ.

3. Все угодья, здания, живой и мертвый инвентарь, ранее принадлежавшие Соловецкому монастырю, передать безвозмездно ОГПУ».

Заступник голови Ради Народних Комісарів О. Риков, 13 жовтня 1923 р.

«Особое назначение» Соловецького табору полягало в тому, що сюди для «виправлення» направляли людей не за конкретну провину, а за спосіб мислення, людей, котрі самим фактом свого існування суперечили й несли загрозу радянському ладу. Активних супротивників, які бралися за зброю, більшовики знищували одразу. А в табори відправляли тих, чие походження, виховання, освіта, культура, знання видавалися «соціально-чуждыми», не відповідали духу нової епохи. Більшість із цих людей опинилися на Соловках не за вироком суду, а за рішеннями різних колегій, комісій, нарад... Тут утримували священників, юристів, митців, вчених... Сюди потрапили й опоненти більшовиків у боротьбі за владу, й ті, що здійснювали перші перетворення, але потім через свої переконання опинилися в числі «ворогів» радянської влади. В жертву системі були принесені навіть її палкі прихильники. Той, хто піднімав червоний прапор над Соловками, ті, хто підписував документи щодо організації Управління Соловецьких таборів, були знищені.

«Соловецкий лагерь особого назначения» став місцем, де поступово відпрацьовували теорію й практику терору, поширеного на всю країну. Тут встановлювалися норми харчування на ув'язнених, можливості використання колективної праці, способи катувань, масових розстрілів і поховання трупів. Соловецькі охоронці, котрі пройшли школу на Соловках, потім ставали очільниками табірних управлінь по всьому СРСР. Керівники системи вважали, що вони створили нову «ФАБРИКУ ЛЮДЕЙ», але з цієї фабрики ніхто не виходив живим, лише одиниці дивом врятувалися.

На Соловецьких островах було створено тоталітарну модель держави: тут був свій Кремль; роти ув'язнених за класовими ознаками; своя армія охоронців; свій суд; своя в'язниця і гарна матеріальна база, що дісталася від монастиря. Тут друкували свої гроші, видавали газети й журнали, були навіть театри й наукове товариство, яке вивчало природу й пам'ятки історії на території табору. Але все це слугувало камуфляжем

для величезної каральної машини, що набирала обертів не тільки на Соловках, а й в усій країні.

Формування табірної системи завершилося в 1929–1930-му роках масовою загибеллю ув'язнених «від важких умов життя», як писали охоронці в актах про смерть, потім вони й самі опинилися серед в'язнів. А на материк з'являлися все нові й нові підрозділи СЛОНУ від Ленінградської області аж до Мурманська й Урала. Ці нові табори теж називали офіційно Соловецькими, контингент їх значно розширився за рахунок робітників, селян, військових та інших верств. До 1934-го року вся країна вже була вкрита ГУЛАГами.

Над входом до табору Соловецького монастиря було викарбовано гасло: «Через працю — до звільнення». Його побачила німецька делегація, що приїхала в 1934-му році для обміну досвідом, згодом це гасло з'явиться над брамою концентраційного табору Освенцим. Того ж 1934-го року на Соловки прибув російський письменник Максим Горький. Йому показали «прикрашену правду»: в'язням видали новий одяг і газети, звеліли посміхатися й весело прогулюватися парами. М. Горький повірив у необхідність виправлення «ворожих елементів» й написав нарис «Соловки», в якому з'явилася фраза: «Если враг не сдается, его уничтожают»... Цю фразу потім любив повторювати Й. Сталін. Сам М. Горький невдовзі помер за загадкових обставин...

Соловецькі в'язні жили в нелюдських умовах, до знесилення працювали на лісоповалі, розробці торфовищ і рибних промислах, на будівництві Біломор-Балтійського каналу, першої черги Байкало-Амурської магістралі. За найменшу провину їх кидали у карцер, залишали роздягненими на сильному морозі, позбавляли їжі. «Железной рукою загоним человечество к счастью», — так більшовики прокладали шлях у «світле» майбутнє. Під тиском «железной руки» у Соловецьких таборах залишили свої життя майже мільйон людей. Це лише частина із двадцяти п'яти мільйонів жертв радянського режиму. Але це був цвіт нації, інтелектуальна й духовна еліта. Кожен із тих, хто опинився на Соловках, ніс знання, культуру, ідеї, вільне мислення... Серед них були й українські митці – Микола Зеров, Павло Филипович, Микола Куліш, Лесь Курбас, Марко Вороний, Григорій Епик, Олекса Слісаренко, Мирослав Ірчан та інші. Далекі від політики, вони самим своїм існуванням, служінням мистецтву, а не радянській ідеології, кидали виклик існуючій системі. Вони не мали іншої зброї, аніж Слово, за своє Слово вони й потрапили в далекий північний край. Але Слово й давало їм сили жити до останньої хвилини, й вберегло їх від небуття...

Особистість Миколи Зерова помітно вирізняється серед багатого на творчі постаті літературного процесу 1920-х років. Це був рідкісний ерудит, талановитий історик літератури, блискучий перекладач, оратор і полеміст. Микола Зеров разом із Максимом Рильським, Павлом Филиповичем, Михайлом Драй-Хмарою та Освальдом Бургардтом утворили так звану групу «неокласиків», що наблизила українську літературу до світових здобутків і традицій.

Микола Зеров народився 26 квітня 1890 року в Зінькові. Його батько Костянтин Іраклійович Зеров був учителем місцевої двокласної школи, потім її директором. Мати походила з козацького роду Яреськів, що жили поблизу Диканьки. З п'яти синів Зерових (були ще дві доньки) четверо стали відомими людьми: Дмитро – видатний ботанік, Костянтин – гідробіолог, Михайло – талановитий поет і перекладач (він працював під псевдонімом Михайло Орест) і Микола – теж

поет. Початкову освіту Микола Зеров здобув у Зіньківській двокласній школі. З 1900 по 1903 рік М. Зеров навчався в Охтирській гімназії, а з 1903 по 1908 рік – у Першій Київській гімназії. Особливий інтерес виявляв до давньогрецької та латинської мов. Древній Київ надихав на захоплення старовиною. З 1908 року М. Зеров навчається на історико-філологічному факультеті Київського університету. Його першою науковою працею стала курсова робота *«Літопис Грабянки як історичне джерело і літературна пам'ятка»*, яку майбутній поет блискуче захистив.

Починаючи з 1912 року М. Зеров друкує свої статті в українському журналі «Світло» і в газеті «Рада». Згодом він став одним із лідерів студентської громади, очоливши опозиційний рух проти утисків студентів. Але головне – він не полишає древніх мов, наукових розвідок, готуючись до майбутньої творчої праці. На похороні Бориса Грінченка 9 травня 1910 року М. Зеров у прощальному слові сказав: «Може, діждемось часу, коли у нас встане ціле покоління таких щирих, невтомних працівників, яким був покійний...». М. Зеров і сам намагався бути невтомним працівником української культури.

Златопіль – невеличке українське містечко. Сюди після закінчення університету М. Зеров приїхав вчителювати до Златопільської гімназії, де викладав латину, історію, літературу. Учні любили його за талант промовця і за повагу до них. Але почався бурхливий 1917-й рік.

«Хвиля національного відродження прокотилася широкими просторами України, народ воскрес до нового життя. Лише тепер Микола Костьович зміг виявити своє українське ество і випростати крила для дальшого лету. Разом зі своїм другом А. Пінчуком він кидається у вир українського культурно-громадського життя. Вони вдвох організовують українське життя в Златополі, виступають з читанням публічних лекцій про видатних діячів української культури. Але це тривало недовго... Через кілька місяців проголошення державної незалежності Микола Костьович отримав запрошення від Другої Київської української гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства на посаду викладача української мови. Звичайно, столиця України, де творилася нова культура молодої нації, вабила його».

Зі спогадів О. Филиповича

У 1917–1918 роках М. Зеров виступає і як науковець, і як літературний критик. У 1918 році надрукував свій перший переклад – *«Четверту еклогу» Вергілія*. Творець *«Енеїди»* й автор відомої поеми *«Буколіки»*, римський поет Вергілій користувався особливою пошаною в Середньовіччі за те, що передрік у своїх творах прихід Спасителя – Ісуса Христа. Вергілій викликав особливі почуття і в М. Зерова. Слідом за ним та іншими античними авторами поет рухався до опанування класичних форм поезії. В одному із сонетів 1920-х років митець писав...

Ми пропливали вдвох, я й чарівник Вергілій
Сагою дивною, без котвиці й весла.
Ми їхали вперед, і хвиля нас несла
До ніжних лотосів і сніжнобілих лілій.

І квітів тих було без ліку і числа.
І запитався я: де, на якому Нілі
І що за квіти тут колишуться на хвилі?
І відповідь почув таємного посла.

Ці ніжні лілії, що уповають чаром,
Далеко від землі a valle lacrimarum,
Зросли тут засівом Господньої руки.

Далекі від тривоги і від земної сварки,
Вони колишуться, одвічні двойники
Сонетів і канцон великого Петрарки.

1920-й рік став знаменним у житті й творчій долі М. Зерова. Він одружився із Софією Лободою, того ж року опубліковані його книги *«Антологія римської поезії»* і *«Нова українська поезія»*.

«Життя людини проминає дуже швидко. Тільки молодість не бачить цього, не думає про це. Ніколи не писала я щоденників, не зберігала листів. Усе це здавалося зайвим... А все ж багато чого з дорогого, далекого минулого пам'ять таки зберегла. Незважаючи на те, що життя моє склалося не просто, я вдячна своїй долі за мою зустріч із Зеровим, за мої радощі й печалі, що їх ця зустріч подарувала мені... Коли я пригадую молоді роки, образ Миколи Костьовича постає переді мною цілком виразно. Він був середнього зросту, досить стрункий, худорлявий, одягався скромно, але дбайливо. Гарним на вроду він не виглядав, але й не помітити його серед натовпу студентів теж було неможливо. Він явно вирізнявся умінням поводитися якоюсь милою та природною інтелігентністю...»

Зі спогадів С. Зерової

1924 року вийшла збірка під назвою *«Камена»*. Мало хто знає, що слово камена походить з латинської мови, так звали шанованих у Римі італійських богинь, найславетнішою з яких була Егерія. В околиці Риму їм був присвячений гай. Римські поети камен часто називали музатами. Згодом камені стали покровительками містечтва. Збірка М. Зерова *«Камена»* – напрочуд вишукане, елітарне видання. До речі, обкладинку до нього створив сам автор. Назва книжки засвідчує захоплення письменника мистецтвом, красою, досконалими формами.

Поет Юрій Клен згадував: «В 1921 році були чудові великодні вечори. У церквах правили службу, цвілі вишні, в повітрі пахло зовсім уже розквітлою весною. Був Чистий четвер. Ми слухали Службу Божу, гуляли навколо церкви, і тут зародився у Миколи Костьовича першими рядками його сонет...»

Свічки і теплий чад. З високих хор
Лунає спів туги і безнадії;
Навколо нас – кати і кустодії,
Синедріон, і кесар, і претор.

Це долі нашої смутний узор,
Це нам пересторогу півень піє,
Для нас на дворищі багаття тліє
І слуг гуде архіерейський хор.

І темний ряд євангельських історій
Звучить як низка тонких алегорій
Про наші підлі і скупі часи.

А за дверми, на цвинтарі, в притворі
Весна і дзвін, дитячі голоси
І в вогкому повітрі вогкі зорі...

Усі вірші, що увійшли до *«Камени»*, писалися в Барішівці під Києвом. Там жити було дешевше, тому молоді митці шукали там роботу й притулок у нелегкі часи. У Барішівку несподівано прибув молодий письменник і критик Віктор Петров, котрий обрав псевдо-

нім Віктор Домонтович. Павло Филипович познайомив його із М. Зеровим й вони затоваришували. Віктора Петрова дуже зацікавила Софія Лобода, в яку він був неприховано закоханий, але її ще раніше «перехопив» М. Зеров. Про складний любовний трикутник – Петров—Софія—Зеров, що тривав усе їхнє життя, знали друзі, здогадувався й М. Зеров, котрий навіть написав епіграму на свого суперника:

Виктор Петров непонятен,
В мыслях развратен своих.
Был бы он солнце без пятен,
Если б немного затих...

По-різному склалися долі учасників цього любовного сюжету в майбутньому, життя постійно зводило їх разом, неначе випробовуючи їхні почуття. А тоді вони були ще молодими й завзятими, сперечалися про нове мистецтво, обговорювали нові твори...

«Там познайомились ми й з Віктором Платоновичем Петровим, що теж викладав. У нього було багато спільних інтересів із Зеровим, вони могли годинами розмовляти про нові книжки, інколи сперечалися – смаки в них були різні. Я звичайно не встрявала в чоловічу розмову, пильнувала своїх справ, але прислухалася до неї з цікавістю. Петров був насмішкуватий, любив парадокси, але Зеров спритно відбивав його випадки і не дарував йому нічого, іноді врочисто обвинувачував його за неточність якихось деталей. Але в'їдливостей та образ ніколи не було, сперечалися палко, доброзичливо й дуже потішно; для мене завжди були цікавими їхні двобої...»

Зі спогадів С.Зерової

«Часи, згаяні нами в Баришівці, були добрими часами. Люкроза наша стала культурним центром, який випромінював своє світло на всю округу, сягало воно навіть до Києва. У баришівській школі Зеров викладав літературу й історію. Я в повному обсязі читав курс всесвітнього письменства. До Баришівки заїздив і читав у невеличкому колі свої вірші Филипович. Якось у Баришівці трапилося нещастя: наскочила пирятинська міліція та заарештувала більшість інтелігенції. Зерова на той час у Баришівці не було. Ми тиждень просиділи у в'язниці, а тоді нас пішки погнали до Гребінки, де у вагонах повезли до Полтави. На допити водили вночі. Примістилися ми у великій камері. Швидко zorganizувалася хор. Найчастіше співали «Ще не вмерла» і «Заповіт». Більшість тих, що з нами сиділи, була розстріляна. Проти нас матеріалу ніякого слідчий не мав. За невинно ув'язнених клопотався письменник Короленко, що жив у Полтаві. Може, його заступництво й прискорило справу нашого звільнення...»

Зі спогадів Юрія Клена

«Ми вірили в свободу, розум, мистецтво, науку. Український аспект революції був для нас відкриттям. Ми всім своїм еством ввійшли в новий духовний світ. Ми відчували, що тут все треба поглибити й вдосконалювати. А шлях до цього – творчі зустрічі, дискусії, теоретичне мислення... Тут читалися нові поезії, нові переклади, висловлювалися вільно нові ідеї, тут же відбувалися теоретичні суперечки – запальні, гострі, але завжди доброзичливі.»

Зі спогадів Б. Якубського початку 1920-х років

В одному з листів М. Зеров писав: «Тепер усі кричать: хай живе вільний вірш, бо безсили опанувати технікою. І тільки розхитують вільний вірш, розсмикують мову. А українській мові пора б уже знайти монументально логічні форми».

М. Зеров розробляв класичні форми світової літератури, зокрема сонет і александрійський вірш. В українській поезії сонет з'явився в 1610 році, коли Мелетій Смотрицький у своєму «Треносі» подав переклади кількох віршів Петрарки. Утім, лише у XVIII столітті цей жанр поширився в Україні. У другій половині XIX століття до жанру сонета зверталися П. Куліш, Олена Пчілка, О. Маковей, М. Вороний, Б. Грінченко. Вершиною жанру українського сонета, безумовно, можна вважати сонети Івана Франка – цикли збірок «З вершин і низин», а також окремі вірші зі збірок «Зів'яле листя», «Із днів журби». У своїх сонетах Іван Франко розробляв традиційні теми: оспівування кохання, жіночої краси, смисл буття. У 1920-і роки до сонета звернулися неокласики: М. Рильський і М. Зеров.

М. Зеров уперше ввів в українську літературу інтелектуальний сонет. Тут почуття огорнені серпанком думки. Ліричний герой сонетів М. Зерова – мисляча людина, філософ, він мандрує в культурних просторах, намагається віднайти сенс буття, з'єднати розірвані ланцюги різних епох, понад усе цінує Красу і прагне духовної гармонії.

Одним із найкращих сонетів у збірці М. Зерова «Камена» є сонет «Навсикая». Сюжет твору взятий із поеми Гомера «Одіссея». Одіссей багато мандрував різними шляхами, допоки не стомився, не маючи змоги йти далі. Але раптом він зустрів чарівну дівчину, яку звали Навсикая. І сталося диво: вона відродила до життя Одіссея своєю красою, і він отримав нові сили для продовження шляху. Отже, як стверджує М. Зеров, людина, котра долучається до краси, стає сильнішою, багатшою духом, вона немовби очищується красою, щоби мати змогу жити.

Феацький квіте, серце Навсикае,
Як промінь злотний на піску морським!
Перед тобою – вбогий пілігрим
І море пурпурове і безкрає.

Твій царський жест скликає бистру зграю
Служниць, пойнятих острахом німим.
І вроди й гідності струмистий німб
Над чолом ніжним і дитячим сяє.

А Одіссей стоїть, і сам не свій,
Під чарами стрільчастих брів і ввій,
Ладен забути безліч мук і горя.

Ясна й зцілюща, мов жива роса,
Рожевим сплеском Еллінського моря
Йому сміється радісна Краса.

У 1923—1924 роках відбувається поживлення літературного руху і тоді ж згуртувалися неокласики, котрі прищепили українській літературі плідні світові традиції. Неокласики – це неформальне товариство вільних митців, які понад усе цінували талант і літературу. На відміну від соціологічних та ідеологічних підходів до мистецтва, що поширилися в літературі після жовтневого перевороту 1917-го року, неокласики вимагали оцінювати твір мистецтва передусім за художніми критеріями.

«В 1923 році в Київському інституті народної освіти (як тоді називали університет) була організована кафедра української літератури. Директором інституту був тоді мій двоюрідний брат Микола Лобода, він запропонував Зерову зайняти цю кафедру... Зеров готувався до кожної лекції, читав свої курси із запалом і захоплював своїх слухачів. Він був природженим лектором, його називали Златоустом. Студенти зустріча-

ли й проводжали його аплодисментами. Однак це не тішило мене. Я казала йому: «Аплодисменти пробачають лише артистам, а ти не артист – тобі їх не пробачать!» Але повага й любов до Миколи Костьовича серед його слухачів постійно зростали».

Зі спогадів С. Зерової

М. Зеров замислювався над шляхами розвитку української культури і запропонував нову концепцію її розвитку. Він вважав, що культура не може розпочатися з нуля, на голому місці. На його думку, існує певна духовна еволюція людства, яку не можна переривати, бо це призведе до загибелі культури. Отже, щоб творити нове українське мистецтво, треба перш за все з'ясувати традиції світової культури й визначити місце української культури на світовому дереві. А в основу української культури М. Зеров пропонував покласти естетичні критерії. «Краса понад усе!» – наголошував митець у своїх працях 1920-х років.

Служіння Красі єднає М. Зерова із французькою групою «Парнас», у представників якої українські неокласики вчилися не тільки поетичним формам, але й принципово новому ставленню до мистецтва. Поезія для парнасців, до яких належали видатні поети – Теофіль Готьє, Леконт де Ліль, Жозе-Марія де Ередія, набула статусу релігії. Вони позбавили мистецтво будь-якої ідеологічної чи суспільної ролі, вважаючи, що сенс мистецтва – нести Красу у світ. Т. Готьє обстоював думку про те, що творіння мистецтва мають великий вплив на людство передусім своєю довершеністю, красою. Тому парнасці намагалися немовби «викресати» свої вірші у досконалих формах, уподібнюючись античним скульпторам. Парнасці ставили форму вище за зміст і вважали, що саме вишукана форма робить творчість мистецтва.

Перехід парнасців на позиції «мистецтва заради мистецтва» був викликом світові, протестом проти усталеного суспільного порядку. Усвідомивши марність утопії й віри у суспільстві, що протиставив їм Парнас? Власну лірику, поезію як прилучення до дива, культ культури й мистецтва. Леконт де Ліль, котрий став одним із лідерів парнасців, писав про відразу до епохи, «що вбиває купами золота» й «марнотою буденщини». У вірші «До сучасників» він змалював загибель співвітчизників, які «не випускають зі своїх рук золотих монет». Справжніми коштовностями парнасці, а слідом за ними й українські неокласики, вважали Красу, закарбовану в мистецтві.

Відчувши духовну близькість до парнасців, українські неокласики, в тому числі й М. Зеров, шанували талант, цінували передовсім естетичну якість літератури. Неокласиків приваблювала довершеність поезій парнасців, пошук ними гармонійних форм. У сонеті «*Pro domo*» М. Зеров замислювався про долю української культури й звертався до досвіду парнасців як до ідеалу для сучасного покоління митців.

Яка ж гірка, о Господи, ця чаша,
Ця старосвітчина, цей дикий смак,
Ці мрійники без крил, якими так
Поезія прославилася наша!

Що не митець, то флегма і сіряк,
Що не поет – сентиментальна кваша...
О ні! Пегасові потрібна паша,
Щоб не загруз у твані неборак.

Класична пластика і контур строгий,
І логіки залізна течія –
Оце твоя, поезіє, дорога.

Леконт де Ліль, Жозе Ередія,
Парнаських зір незахідне сузір'я
Зведуть тебе на справжнє верхогір'я.

Символічно, що в першому варіанті вірша був рядок: «Оце твоя, Україно, дорога». Отже, йшлося про новий напрям українського національного відродження (назва сонета в перекладі з латини означає «в обороні, на власний захист»). Згадані поети Леконт де Ліль та Жозе-Марія де Ередія – поети, котрі орієнтувалися на довершену культуру поетичного мислення й протистояли духовній варваризації мистецтва, були орієнтирами для неокласиків, які прагнули прищепити українському мистецтву найкращі традиції світового письменства й вивести його на нові обрії.

«Зеров вчився не лише у парнасців, а ще й у античних поетів, греків і переважно римлян. Завжди я його заставав за перекладами Вергілія, Горация, Марціала та інших, а всі поети вчилися мови у Зерова. Багатство його словника було незрівнянне. Навіть Тичина і Рильський давали йому перечитувати свої рукописи перед тим, як їх друкувати. Це була людина, яка дивувала своєю незглибною пам'яттю, бо він міг цитувати цілими сторінками не лише українських авторів, а також Пушкіна та античних митців...»

Зі спогадів Юрія Клена

У примітках до збірки «Камена» М. Зеров писав: «Праця над латинськими класиками та французькими парнасцями може нам у великій ступені пригоді, звернувши нашу увагу в бік артистично обробленої, багатої на вирази, логічно спаяної, здібної передати всі відтінки думок мови. В цьому перше оправдання такої праці перед лицем сучасності. Хіба минуле не зв'язано тисячею ниток з теперішнім і сучасним?»

Традиції парнасців простежуються у творчості й інших неокласиків. Не випадково М. Рильського, М. Драй-Хмару, П. Филиповича, О. Бургардта та М. Зерова називали «п'ятеро з Парнасу». Парнасці надихнули на творчість й інших поетів – Марка Вороного, Михайла Ореста (брата М. Зерова), які не тільки перекладали французьких поетів, але й створювали оригінальні вірші у довершених, класичних формах.

У 1925–1928 роках відбулася широка літературна дискусія про шляхи розвитку української культури. У той час М. Зеров написав цикл літературно-критичних статей із промовистою назвою «*Ad fontes!*» («До джерел!»). У своїх статтях митець відкрито закликав орієнтуватися на вершинні здобутки європейського мистецтва: «Її душа (Європи) живе в її культурному набуткові. Хіба опанувати цей набуток не є наше завдання? І чи справді цей набуток нам непотрібний?».

М. Зеров дорікав митцям, що ті нехтують освітою, мовами, намагаються створювати нове мистецтво, але не через опанування традицій і форм, а через ідеологічні схеми, які насправді призводять до занепаду культури. Думки, висловлені М. Зеровим у той час, актуальні й по сьогодні...

«В наших літературних обставинах все ще мало справжньої культури. Мало знань, мало освіти».

«Наш інтерес полягає в тім, щоб іти на чолі, а не в «хвості», припадати до джерел, а не брати від передатчиків, розглядатися в нотах, а не переймати, як малі діти, з голосу».

«Ми повинні засвоїти найвищу культуру нашого часу... в її основах, бо без розуміння основи ми лишимося «вічними учнями», які ніколи не можуть з учителями зрівнятися».

З виступів М. Зерова 1920-х років

М. Зеров вважав, що для розвитку української культури потрібно три речі: засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, тобто хороша літературна освіта письменника і вперта систематична робота коло перекладів; вияснення нашої української традиції і переоцінка нашого літературного надбання; мистецька вибагливість, підвищення технічних вимог до письменників початківців.

«Особливо гостро критикували Зерова і неокласиків Загул із Савченком, але Зеров завжди вміло, переконливо й тактовно спростовував їхні докази. На цих дискусіях повсякчас було багато людей, зала була переповнена, всі голосно розмовляли, але коли на кафедрі сходив Зеров, гамір одразу вщухав, і всі слухали його з великою повагою...»

Зі спогадів С. Зерової

У той час М. Зерову та іншим неокласикам довелося обстоювати особисту свободу й боротися проти «гуртківства», бо приналежність до певної організації, наприклад, «Плугу» чи «Гарту», почали вважати за прикмету письменницького таланту.

На диспуті 1925 року М. Зеров говорив: «Ми повинні протестувати проти гуртківства й гурткового патріотизму, гурткової виключності в наших літературних відносинах... Притаманність до гуртка як критерій істини... проти такого критерію істини, у всякому разі, ми повинні протестувати».

Отже, коли ми говоримо про гурток неокласиків, ми повинні розуміти умовність такого угруповання, адже їхнього як такого «гуртківства» не існувало, були просто зустрічі друзів, єдність поглядів, естетичних принципів і палке захоплення Красою.

Пізніше, перебуваючи під слідством за сфабрикованою справою, М. Рильський стверджував, що назва «неокласицизм» виникла випадково. Була якась літературна вечірка в Академії, де читали вірші М. Зерова, П. Филиповича і ще кількох поетів. Хтось і пустив тоді слово «неокласики». Це саме школа, а не угруповання, тим паче не організація, підкреслював М. Рильський.

М. Зеров визначав «неокласицизм» як протипагу старосвітчини, літературним «сірякам», культурній обмеженості. Водночас «неокласицизм» став стильовою тенденцією модернізму, в якій переважали класичні форми. Поняття «неокласицизм» можна розуміти і в більш широкому значенні. Це була особлива філософія, форма перегляду стосунків людини з часом, з культурою, із собою. Неокласицизм в уявленні «українських парнасців» передбачав наповнення сучасності енергією античності, міфології, довершеної Краси. І це мало, на думку М. Зерова, одухотворювати сучасність, надавати їй вищого й напрочуд актуального змісту. Схожі ідеї висували свого часу великі німецькі генії – Й.В. Гете і Ф. Шиллер, котрі вбачали в античності утілення Краси, рушійну силу перетворення суспільства. Так само французькі парнасці обстоювали думку про Красу як протипагу бездуховності, прагматизму, зневіри суспільства. Ці ідеї по-новому зазвучали в спадщині українських неокласиків, котрі мріяли про українське відродження. Але цим ренесансним мріям не судилося здійснитися...

У Постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 10 квітня 1925 року М. Зерова та інших неокласиків названо попутниками. На червневому 1926-го року Пленумі ЦК КП(б)У було відзначено: «Тепер серед українських літературних груп типу неокласиків спостерігаємо ідеологічну роботу, розраховану саме на задоволення потреб української буржуазії, що зростає. Характерне для цих кіл прагнення спрямувати економіку України на шлях

капіталістичного розвитку, тримати курс на зв'язок з буржуазною Європою!».

Отже, курс на культурний зв'язок з Європою був розцінений як антирадянський курс. П. Филипович тоді в «Епітафії неокласиків» написав: «Кінець! Мечем дамочковим нависла сувора резолюція ЦєКа». Він неначе передчував, що через якийсь десяток років неокласики один за одним назавжди попрощаються із життям.

«1929 року в Україні відбувався «процес СВУ». Серед учасників процесу були й близькі Зерову люди. В цій справі притягалися Максим Рильський, брат Зерова Михайло, а також добрий знайомий – Ананій Лебідь. Зерова викликали до суду як свідка. Мені потім розповідали, що коли він промовляв, усі слухали його, затамувавши подих... Від цього часу становище Зерова ще погіршало. Йому дорікали за відрив від мас, жорстоко критикували за неактуальну тематику, у пресі постійно публікувалися різні випадки проти нього, насправді нічим не обґрунтовані. Жили ми тоді дуже неспокійним, нервовим життям. Раз у раз доводилося чути, що хтось із знайомих репресований. Зеров питався мене ввечері: «Як тобі здається, чи прийдуть по мене сьогодні?» Я відповідала непевно: «Ні, не прийдуть, лягай спати».

Зі спогадів С. Зерової

Процеси початку 1930-х років стали ключовими в долі української інтелігенції. «Книгоспілка» була реорганізована. Видавництво «Сяйво» закрито. М. Куліша і В. Винниченка оголошено антирадянськими письменниками. В числі інших було взято під варту й Максима Рильського. Він став першим із неокласиків, хто прийняв тортури. М. Зерова теж допитують, поки що як свідка, але він живе під постійною загрозою арешту. Самогубство Миколи Хвильового в 1933-му році стало для М. Зерова трагічним сигналом. Він розуміє, що смерть ходить за ним невідворотно. Його було позбавлено можливості бути критиком, поетом, істориком літератури, редактором. Його було поставлено поза літературою. У нього відібрали всіляку можливість літературної праці. Він ходив із тавром «неокласика», якого ще не ліквідували, але обов'язково ліквідують. Єдиною розрадою митця залишався університет, де він читав лекції, але при виході на вулицю на нього чатував незмінний шпиг...

У ті лихі часи не можна було довіряти навіть найближчим друзям... М. Рильського, якого «обробили» в Лук'янівській в'язниці, примусили славити Сталіна й комунізм. В. Петрова (Домонтовича) радянський режим змусив співробітничати з органами НКВС. На той час він припинив писати художні твори, перейшов у науку, блискуче захистив дисертацію про П. Куліша, але й у науці не можна було сховатися від «всевидящого ока». Наприкінці 1920-х В. Петров готував деякі матеріали до процесу СВУ, у 1930-х узяв участь у тавруванні видатного вченого й митця Агатангела Кримського, таємно стежив за своїми друзями, напевно, й за М. Зеровим та іншими вільними митцями. В. Петров розумів, що це було принизливе співробітництво. Пізніше, в 1940-х роках, коли опиниться за кордоном, він напише книгу «Українські діячі – жертви більшовицького терору». Тоді жертвами ставали всі – й ті, за ким стежили, й ті, хто стежив...

Восени 1934-го року настанала трагічна розв'язка. На зборах університеті звучали виступи проти «матерого контрреволюціонера» М. Зерова. Партком оголосив постанову, в якій М. Зерова оголошено «місцевим націоналістом». Після цього письменника знято з поса-

ди професора в університеті, його позбавлено права читати лекції, хоч і залишено ще на науковій роботі. Та вже ненадовго...

«Наприкінці 1934 року в десятилітньому віці помер від скарлатини наш єдиний син Костик. Хвороба була важка. Як ми не боролися за його життя, врятувати його не вдалося. Я теж заразилася від нього скарлатиною. В лікарні поклали нас до різних відділів, і дитина померла без мене. Мені відразу про це не сказали, я теж була в тяжкому стані. Увесь тягар страшного лиха звалився на бідного Миколу Костьовича. На самоті зустрів він жорстокий удар долі, сам поховав сина. Про смерть його написав мені до лікарні згодом, коли минула криза моєї хвороби...»

Зі спогадів С. Зерової

Душевний стан Зерова був важкий. Відторгнений владою, покинутий друзями, М. Зеров вже й сам прощався із життям... На поховання сина прийшло лише декілька вірних товаришів, які тоді не відвернулися від митця. Над свіжою могилою, обливаючись слізьми, Микола Костьович востаннє говорив із сином латинською мовою...

То був щасливий десятилітній сон!
Так повно кров у серці пульсувала,
І екстатичних сонць легкі кружала
Злітали в неба голубий плафон.

У кожен рік звучав на інший тон,
На кожному дні своя печаль лежала,
І доля, бачилась, така тривала,
Не знатиме кінця і перепон.

Та розійшлося чарування щасне:
Осінній день, тепло і сонце ясне
Побачили мене сухим стеблом.

Стою німий і жити вже безсилий:
Вся думка – з білим і смутним горбом
Немилосердно ранньої могили.

Друзі радили М. Зерову виїхати з Києва, бо цілком реальною була загроза арешту. Приголомшений усім, що сталося, М. Зеров виїздить до Москви, де намагається знайти роботу.

У Москві М. Зерова знали і він утверджується в колі московських перекладачів та критиків як проникливий стиліст і майстер вірша. Але «всевидящее око» пильно наглядало за перекладачем М. Зеровим. Він оселився у знайомих на ст. Пушкіно. У ті часи він працював над перекладом пушкінського «Бориса Годунова», який вже не міг вийти під його прізвиськом і вийшов під прізвиськом Леоніда Пахаревського. Перекладав М. Зеров і поему Вергілія «Енеїда». Це був подвиг митця, котрий боровся не тільки за збереження мистецького таланту, але й за новий шлях української культури.

До одного із останніх сонетів 1935-го року М. Зеров узяв епіграф із Т. Шевченка: «А може, ще добро побачу? А може, лихо переплачу?..» Не побачив і не переплавав...

Тут теплий Олексій іще іскриться зрана,
Скрізь під ялинами хрумтить тонкий льодок,
І струмні талих вод до торф'яних річок
Іще не гомонять... І сіра далеч тьмяна...

О ні! В пустелі цій не випадає манна,
Сидить лише гризот неублаганный смок
І душить тугою мій виснажений крок.

А може, це не ти, а сам я туманію...
Чи скоро ж у мені, о Теплий Олексію,

Минуться туга, біль, розтане темний лід?

Чи скоро пролісок прокинеться для мене
І, рясом криючи утрати глибший слід,
Заграє, зацвіте надії тло зелене?..

Після вбивства С. Кірова 1 грудня 1934 року Президія ЦК СРСР схвалив спеціальну постанову про «спрощений порядок ведення слідства у справах про тероризм». Згідно з цією постановою на все слідство відводилося десять днів. Засідання суду проводилося швидко, без участі сторін. Ніякі скарги й прохання про помилування не приймалися. Цей сталінський закон, по суті, остаточно змінював порядок судової системи, яка працювала виключно на репресії.

«Було потрібно раз і назавжди поставити народ на коліна. Але не просто поставити, а зробити так, щоб ті, хто залишилися живими, раділи тому, що їх не зачепили. На боротьбу із народом потрібно було підняти сам народ. Пов'язати всіх кров'ю, підлістю, мовчанням, жахом. Ніщо так не об'єднує маси, як спільний ворог. Ворог народу.»

І. Чухин. «Карелія – 37: идеология и практика террора»

27 квітня 1935-го року М. Зерова заарештували. У ніч після свого дня народження він довго не міг заснути – душу ятрили якісь лихі передчуття. А наступної ночі до квартири голосно постукали. Обшук... Арешт... Перший допит... Все інше – як у всіх...

М. Зерова і ще 28 українських інтелігентів, котрих звинуватили в терорі та контрреволюційній діяльності, відправили у заслання на Соловки. М. Зеров покійно погодився з усіма обвинуваченнями. І не тому, що боявся тортур, а тому, що хотів ще мати трохи часу для літературної праці. Він отримав 10 років ув'язнення, так само, як й інші неокласики.

«Обвинувачення проти нього було зведене найбезглуздіше. Людину, що не вміла не тільки стріляти, але навіть належно тримати зброю в руках, бо ніколи її не мала, людину мирну, доброзичливу, що любила все живе, обвинуватили в керівництві терористичною організацією. Жодних конкретних фактів, що підтверджували б це тяжке обвинувачення, звичайно, не було й не могло бути. Однак він був засуджений...»

Зі спогадів С. Зерової

На початку травня 1936 року Миколу Зерова привезли до Ленінграда, де він опинився у пересильній тюрмі біля Олександрівсько-Невської лаври, на вул. Костянтиноградській, 6. У листах він жартував, потішав дружину, розповідав про все, що бачив і пережив, М. Зеров не міг...

«Побрился и приобрел культурный вид. Камера попалась чудесная, в четыре больших окна, целый день солнце.»

«Мои компаньоны, с которыми еду из Киева, вздыхают об этапе: по крайней мере движешься куда-то». М. Зеров починає складати плани на майбутнє, хотів перекласти Шекспірових «Юлія Цезаря», «Бурю», «Зимову казку». «Для чего все это буду делать, право, не знаю. Вероятно, для того, чтобы не утратить сознание связи с прошлыми интересами, с прошлыми занятиями, сознание единства личности.»

Із листів М. Зерова до дружини, травень 1936 р.

«Мне несколько раз приходилось посещать пересыльные тюрьмы, и я видел, в каких ужасающих условиях живут там заключенные. В общих камерах находилось по 200–300 человек, все они лежали вповалку, на цементном полу, плотно прижавшись друг к другу.»

Ни кроватей, ни столов, ни скамей для сидения там не было. Зато всегда была большая деревянная кадка, в которую все «опрavлялись». Неимоверная вонь, грязь и скученность!.. Заключение и ссыльных такое множество, что арестантских вагонов не хватает, и они грузятся в товарные, запертые наглухо. Через каждые два-три вагона – платформа с пулеметом. И партия отправляется в путь... На дорогу из Петрограда до пересыльного пункта в Кемь заключенному на три дня выдается около одного килограмма полусырого, черствого хлеба и три воблы. Водой заключенные не снабжались. Когда они в дороге просят у чекистов напиться, те отвечают им: «Подожди! Вот я тебя напою на Соловках!». И начинают бить одного из заключенных, после этого другие терпят уже молча...»

Зі спогадів соловецького охоронця М. Кисельова

У Кемі в пересильному пункті, куди потрапляли всі ув'язнені Соловецьких таборів, їх обшукували, муштрували, сортували, формували в роти й доправляли далі до місця призначення. Вже на шляху слідування табірники відчували суворий дух Соловків... Побиті, голодні, роздягнені, вони пливли по Білому морю туди, звідки не повертаються... Про що думали наші співвітчизники, дивлячись на хвилі Білого моря й на обриси Соловецького архіпелагу?.. Чи мали надію повернутися? Чи вірили в те, що колись побачать сонячну Україну?..

І от нарешті – Соловки...

За станом здоров'я М. Зеров не міг працювати на лісоповалі. Блискучий поет і перекладач, котрий знав 18 мов, прибирав кімнати й господарські приміщення. Йому пощастило знайти роботу в табірній бібліотеці. По закінченню роботи в комірчині охоронця, ховаючись від усіх, займався перекладами. Він перекладав Байрона, Лонгфелло, Пушкіна, Вергілія... І писав своїй дружині Софії листи – не про табірні будні, а про природу, про книжки, про майбутні плани... Навіть у тяжких обставинах він залишався служителем Краси.

«На островах ми застали порівняно непогану й м'яку погоду, білі ночі...».

«Природа на островах не така сувора, як на суходолі... Море має досить гарне забарвлення, багато листяних порід, менше каміння, чудові озера й долини».

«Північне сьайво – чарівне видовище, відбувається воно над землею в дуже високих шарах атмосфери. Це щось подібне до зірниць, але, так би мовити, холодніше, розсипне й триваліше, хоча й так само швидкомиготливе. Кольори напрочуд гарні... Смачне – і кольором нагадує фісташкове морозиво».

3 листів М. Зерова 1935–1937 років

Особливий інтерес викликав у М. Зерова давньоримський поет Публій Овідій Назон, котрий потрапив у немілість до імператора Августа і був засланий у м. Томи на березі Чорного моря, де у вигнанні, далеко від Риму, написав свої «Сумні елегії», в яких звучить велика туга за батьківщиною. Зеров убачав трагічні аналогії поміж своєю долею і долею Овідія. Тому він так квапився перекласти українською «Сумні елегії» Овідія, начебто передчуваючи, що може не встигнути...

Дяка, о музо, тобі, що живу я, страждання я зношу
І що це трудне життя не підломило мене.

Ти-бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
І заспокоюєш ти серце турботне моє.

Передчування ж співецьке говорить мені – та чи правда? —
Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.

Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднала, —
Дякую красно тобі, любий читальнику мій...

26 вересня 1936 року на посаду наркома внутрішніх справ СРСР був призначений Микола Єжов (замість звільненого, а потім розстріляного Генріха Ягоди).

Єжов прийшов на цю посаду зі своєю теорією репресій, викладеною у праці «Від фракційності до відкритої контрреволюційності», відредагованій самим Й. Сталіним. Вище керівництво СРСР вирішило «очистити» країну від тих категорій, які не придатні для будівництва комунізму. Усе населення було просіяно крізь цю «чистку», яка набула жахливих масштабів у 1937–1938 роках. На кожну республіку, область, район були доведені «ліміти» на респресії. А знизу вгору йшли звіти про виконання цих «лімітів», розгорнулося соціалістичне змагання за виконання та перевиконання «плану» боротьби з «антирадянськими елементами». Найбільш ворожих, як здавалося слідчим, розстрілювали, менш активних – відправляли в табори... А табори вже не могли вмістити такої величезної кількості людей, тому потрібно було «чистити» й табори.

«На початку осені 1937-го на Соловках сталася катастрофа... По всіх корпусах прокочується найжорстокіший обшук, відбирають книги, папери, листи, все, чим жила більшість. Потім роботи і вільне ходіння припинені, в'язні замкнені в камерах... Потім табір повернувся до життя, але Мисик не побачив уже нікого з українських письменників і журналістів, з якими спілкувався... Чутки ходили найрізноманітніші: розстріляли, втопили в баржі, відправили в Медвежку і далі – вивезли на острів Вайгач. Свідків не було. Запліснявілі посилки через кілька місяців повернулися до рідних».

Зі спогадів Н. Кузякіної

«Совершенно секретно. Начальнику УНКВД Ленинградской области Комиссару ГЮ т. Заковскому. В соответствии с моим приказом № 00447 приказываю:

1. С 25 августа начать и в 2-месячный срок закончить операцию по репрессированию наиболее активных контрреволюционных элементов, содержащихся в тюрьмах ГУГБ, осужденных за шпионскую, диверсионную, террористическую, повстанческую и бандитскую деятельность, а также осужденных членов антисоветских партий (троцкистов, эсеров, грузмек, дашнаков, иттихатистов, мусаватистов и т.д.) и прочих контрреволюционеров, ведущих в тюрьмах ГУГБ активную, антисоветскую работу..

2. Все перечисленные контингенты, после рассмотрения их дел на Тройках при УНКВД, подлежат расстрелу.

3. Вам для Соловецкой тюрьмы утверждается для репрессирования 1200 человек».

Нарком внутрішніх справ СРСР Генеральний комісар М. Єжов

«Родная моя Сонушка! Занятия мои идут в прежнем порядке. Все тот же Вергилий, все тот же Лонгфелло. Шекспир все еще ожидает своей очереди... Из новых моих аппетитов, о которых я писал тебе, кажется, проявился по-настоящему только один. Я почти ежедневно час-другой сижу над итальянской грамматикой. Это совсем не трудно, за исключением глагола – много помогает латынь, несколько меньше французский. Уже мог бы читать «Божественную комедию»... Если можешь, не оставляй меня без денег. К весне из носильных вещей мне понадобятся калоши...»

Із останнього листа М. Зерова до дружини, вересень 1937 р.

Наприкінці 1937 року листи від Миколи Зерова перестали надходити. Пакунки, що посилала його дружина Софія, почали повертатися назад. Відповіді на листи не було. На запити до таборової влади в справі Зерова ніхто нічого не відповідав.

«Підозрюючи, що трапилося нещастя, в стані страшно й болючої непевності, я написала про Зерова та його незрозумілу мовчанку його старому батькові. Я знала, що Зеров листувався тільки зі мною та з батьком, що дуже любив Миколу Костьовича і не-ймовірно тяжко переживав біду, що сталася з ним. Зеров теж почував до нього велику синівську прихильність. І ось, нарешті, на запит старенького батька Зерова, йому відповіли з табору, що «Зеров помер у лікарні в 1937 році». Відповідь була суворо офіційна і гранично коротка, про жодні подробиці не повідомлялося».

Зі спогадів С. Зерові

Дата смерті Миколи Зерова тривалий час лишалася невідомою. Тепер вона з'ясована остаточно. Постановою трійки управління НКВС Ленінградської області 9 жовтня 1937 року М. Зерову, П. Филиповичу, М. Воронову, Л. Курбасові, М. Кулішеві та ще сотням ув'язненим була винесена вища міра покарання. Їх розстріляли 3 листопада 1937 року «на честь 20-річчя Великого Жовтня» ...

Михайло Драй-Хмара, котрого теж заарештували у 1935-му році, не підписав визнань, яких від нього вимагали. Справу його виділили окремо, і замість Соловків М. Драй-Хмара потрапив на Колиму. Поет, котрому вдалося зробити блискучий переклад шедевра С. Малларме «Лебідь», мусив у бухті Охотського моря промивати пісок і шукати золото. Не витримавши тяжких умов і непосильної роботи, М. Драй-Хмара помер 19 січня 1939 року.

Жахливе слово «Сандормох» – урочище неподалік від містечка Медвежа Гора в Карелії, де обірвалося життя тисяч людей. Воно стало місцем останнього притулку тисяч людей різних національностей, вірувань, поглядів. Серед 1111 в'язнів Соловецького табору, котрих розстріляли наприкінці жовтня – на початку листопада 1937 року, були й великі українці... Це були молоді, повні сил люди, здатні створити неогіттенні духовні скарби, але постріли малограмотного вбивці капітана Матвеева обірвали їхні життя. Смертників ставили на коліна, щоб було зручніше скидати в ями. Матвеев власноруч стріляв у голови, за що й отримав від уряду за свій «важкий труд» відзнаки – звання «Почесний чекіст», цінний подарунок «За успішну боротьбу з контрреволюцією», орден Червоної Зірки.

«Слово «Соловки» давно стало символом боротьби добра і зла. Це місце привертає не тільки людей, які шукають віру і смисл буття, але й правду, відповіді на болючі питання історії. Місце масових репресій стало місцем єдності багатьох людей різних національностей, місцем духовного опору й мужності. На Соловках пішли із життя люди різних поглядів і вірувань, тому земля, полита кров'ю невинних жертв терору, всіма народами й релігіями вважається святою».

Ю. Бродський. «Соловки. Двадцять лет особого назначения»

Після смерті М. Зерова Софія ще довго не знала точної дати, коли він загинув. Вона декілька разів звер-

талася до органів НКВС, але їй відповідали різне – то начебто він помер у лікарні в 1937-му, то в 1941-му... Вона дорікала собі, що не врятувала сина й чоловіка. Їй почуття й становище дружини репресованого й удови міг зрозуміти тільки В. Петров, котрий, незважаючи на всі трагічні обставини, на своє «перекручене» владою життя, підтримував Софію. Проїшовши війну й еміграцію, вимушене співробітництво не тільки з радянським, а й з німецьким режимом, В. Петров все ж таки повернувся до Софії у Київ 1956 року, через рік вони взяли шлюб. Йому було на той час 63, їй – 67 років. Вони прожили разом ще 12 років, видали про М. Зерова спогади, уклали збірку його творів... Його поховали на військовому Лук'янівському кладовищі (там ховали співробітників НКВС-КДБ) 1969 року. Вона померла в 1985-му, а в заповіті напише, щоб її прах після кремації підховали в його могилу. Заповіт було виконано...

Дізнавшись, що М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара та інші неокласики померли у засланні, поет Юрій Клен присвятив їм вірш «Попіл імперій».

Так прудко й борзо вітер нас поніс
З-над лісу чорного над море Біле,
Що тільки назви місць, як маяки,
Крізь морок підсвідомості зорили:

Лухтонга, Кандалакша, Соловки
І знов безмежні торф'яні болота,
Березняку дрібного острівки...

Леконт де Ліль, Ередія стежки
Протоптували нам до верхогір'я,
Де Україні світить крізь віки

«Парнаських гір незахідне сузір'я».
Для нас ніколи промінь той не гас.
Хіба ж карається за те Сибір'ю,

Що Малларме і ніжний Мореас
В часи дозвілля з нами чаювали,
Що не писали віршів ми «для мас»?

Хотів промовить я до друга, але
Суворо поводитир сказав: «Тепер
Він розмовляє з тінню Марціала,

Йому рядки наспіває Гомер.
Облиш його у тишині самотній,
Обвіяного крилами химер»...

Є непоправні втрати... Зі смертю М. Зерова обірвалася не тільки праця одного з найталановитіших поетів ХХ століття, а й цілий напрямок в українській літературі. Те, про що мріяв М. Зеров і неокласики, — про прищеплення українській літературі плідних традицій світової літератури, — припинилося на роки, і українська література довго ще лишалася скаліченою радянською цензурою та ідеологічним тиском. Але їхнє Слово здолало небуття...

В статье рассматривается жизненный и творческий путь украинского поэта и переводчика Н. Зерова, который в 1920–1930-е годы предложил оригинальную концепцию развития украинской культуры на основе мировых тенденций. Отмечена связь творчества художника с античностью, группой «Парнас», традициями классической литературы, в том числе Н. Гоголя. В числе других писателей-неоклассиков Н. Зеров был репрессирован и расстрелян в 1937 году. В статье использованы архивные материалы, связанные с трагическими страницами судьбы Н. Зерова и поколений художников «расстрелянного возрождения».

Ключевые слова: неоклассики, «Парнас», традиция, новаторство, образ, мотив.

The article deals with the life and creative works of Ukrainian poet and translator N. Zerov, who offered the unique theory on the development of Ukrainian culture on the basis of world tendencies. The connection of the artist with antiquity is studied as well with the group Parnassus, traditions of classical literature, including N. Gogol. Among other neoclassic writers N. Zerov was repressed and shot in 1937. The archive documents are used in the article concerning the tragic fate of N. Zerov and all Ukrainian Renaissance.

Keywords: neoclassic, Parnassus, tradition, innovation, image, motif.

Тема війни і миру в сучасній українській прозі для дітей та юнацтва

Тетяна Качак,

кандидат філологічних наук, доцент ДВНЗ

«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті проведено аналіз розгортання теми війни і миру у сучасній українській літературі, адресованій дітям та юнацтву. Акцент зроблено на дослідженні поетики художніх текстів сучасних українських письменників. Особливу увагу приділено образу героя-дитини, артикуляції проблеми втраченого дитинства, домінування «дитячого погляду на світ».

Актуальність тематики і проблематики текстів, які стали об'єктом дослідження, розглядається у контексті тих соціальних та політичних подій, що відбуваються в Україні.

Дослідження побудовано на трьох аспектах: врахуванні традиції розгортання міліарної теми в українській літературі; аналізі та порівнянні основних напрямків художньої реалізації зазначеної теми у реалістичних і фантастичних текстах; висвітленні авторської позиції художнього зображення та особливостей її сприймання дитиною-читачем.

Ключові слова: тема війни і миру, сучасна українська література для дітей та юнацтва, художня реалізація тексту, сприймання.

Кожна суспільно-історична епоха виводить на арену національних літератур коло найактуальніших тем і проблем. Актуалізована письменниками проблематика художніх творів часто є не тільки авторською реакцією на події, явища, поведінку людей та суспільне буття, а й відповіддю на читацькі запити й потреби. У контексті розмови про літературу, адресовану юним читачам, йдеться також про функціональні аспекти: комунікативний, інформаційний, виховний, естетичний.

Аналіз розвитку української літератури для дітей та юнацтва дає можливість говорити про домінування у різні історичні періоди певних тем, проблем, жанрів. У час суспільно-політичних протистоянь, воєн, боротьби, зрозуміло, актуальною стає тема миру. У перші десятиліття ХХ століття у літературі для дітей зароджується традиція реалізації цієї теми, яка досягає свого апогею у повоєнний час, 50–60-ті роки ХХ ст. До кінця ХХ століття в українській літературі інтерес до теми війни і миру стихає, натомість особливо популярними як серед авторів, так і серед читачів, є проблеми соціально-побутового, психологічного, морально-етичного плану. Художні твори на тему війни і миру як ніколи стають актуальними саме зараз, у контексті тих суспільно-політичних подій, які відбуваються в Україні. Порушені авторами проблеми сприймаються реципієнтом не тільки як новий емоційний досвід, а й як об'єкт ототожнення переживань, що випали на долю сучасного юного покоління, із тими, які властиві героям.

Проблема «діти і війна» не нова в українській художній літературі. Її порушили у прозових творах Віктор Близнець («Ойойкове гніздечечко», «Паруси над степом», «Землянка», «Мовчун»), Микола Вінграновський («Первінка»), Всеволод Нестайко («Це було в Києві»), Григорій Тютюнник («Климко», «Вогник далеко в степу»), Галина Пагутяк («Діти») та інші. В. Базилевський, А. Біла, І. Бойцун, А. Гурбанська, Н. Резніченко та інші дослідники творчості названих письменників акцентують на особливостях творів про війну та повоєннє, в яких показано образи дітей. Проблеми дискурсу дитини у творчості Гр. Тютюнника, В. Близнеця та Є. Гуцала присвячено дисертаційне дослідження Олени Чепурної [9].

Мета статті: опираючись на дослідження поетики та рецептивний аналіз текстів, висвітлити особливості розгортання теми війни і миру у сучасній українській літературі, адресованій дітям та юнацтву.

Об'єктом вивчення стали твори сучасних українських письменників: Володимира Рутківського, Сергія Гридіна, Сашка Дерманського, Сергія Оксеніка та інших.

Зважаючи на те, що йдеться про особливого реципієнта, актуальними будуть насамперед два ракурси інтер-

претації: з точки зору поетики тексту та з позицій художнього сприймання (рецептивно-естетичної точки зору). Саме тому опиратимемось на теоретичні положення праць О. Бандури, О. Галича, Г. Клочка, Ю. Коваліва, М. Моклиці, В. Пахаренка, Г. Поспелова, Б. Томашевського (які розглядали тему як елемент змістової організації літературно-художнього твору) та наукових студій В. Ізера та Г. Р. Яусса, У. Еко, М. Зубрицької, Д. Наливайка, присвячених питанням рецептивної естетики.

Сучасна українська література для дітей та юнацтва – різноманітна. Умовно можна виокремити дві площини побудови художнього світу: реалістичну та фантастичну. Художні твори першої побудовані, як правило, на подіях, що мали місце в історії (національно-визвольна боротьба українського народу, Друга світова війна); містять автобіографічні елементи чи біографічні факти. Художні твори другої площини позначені домінуванням художнього вимислу, вигадки, казкових елементів над реалістичною правдою; розмитими хронологічними рамками зображених подій, фантастичними топосами. Тут війна не так суспільно-політичне, як морально-етичне явище: це боротьба груп персонажів, які втілюють добро і зло.

Жанрову систему творів реалістичного спрямування складають історична повість, роман, автобіографічний роман, спогад, тоді як фантастичну літературу презентують жанри фентезі, повісті-казки, фантастичного роману тощо. У контексті першої групи творів можна розглядати повість В. Рутківського «Сторожова застава», роман «Сині води», біографічну повість «Потерчата». У контексті другої групи – казкові повісті С.Гридіна «Федько у віртуальному місті», Сашка Дерманського «Чудове Чудовисько» та «Бабуся оголошує війну», пригодницько-фантастичний роман Сергія Оксеніка «Лісом, небом, водою».

Зважаючи на специфіку літератури для дітей як феномена мистецтва слова, зауважуємо особливий ракурс розгортання теми війни і миру у реалістично спрямованих текстах:

- у центрі сюжетного розвитку подій – дитина-герой;
- артикулюється проблема втраченого дитинства;
- превалює так звана «дитяча точка зору» на світ (світ очима дитини) та зображені події.

Саме така модель реалізації теми використана у «Потерчатах» В. Рутківського, де автор розповідає про власний дитячий досвід, отриманий під час війни, «втрачене дитинство». У понятті «втрачене дитинство» асоціативно відлунує експлікація терміна «втрачене покоління»: «умовна назва генерації західноєвропейських письменників, які особисто пережили трагедію Першої світової

війни, а тому підтримували антивоєнні настрої, що позначилися на їх творчості, загострено сприймали тенденції дегуманізації суспільства, абсурду буття, в якому немає місця повноцінній людині...» [6, 205].

Володимир Рутківський є представником того покоління, яке прийнято називати дітьми війни. На його дитинство наклали відбиток дві обставини — окупаційні лихі й голодні часи, перенесені на селі, та українська історія.

У автобіографічному творі Володимира Рутківського на прикладі головного героя і оповідача Володка показано втрачене дитинство цілого покоління дітей, на долю яких випало жити у воєнний час, зазнати поневірянь, пізнати голод і людську жорстокість, пережити страх, йдучи по лезу між життям і смертю. Не випадково хронотоп твору позначений чіткими рамками. Йдеться про сконденсований художній час і простір, координати якого означені образно — «між життям і смертю», «між небом і землею». Досліджуючи форми хронотопу, М. Бахтін писав: «Час тут згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір ж інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» [1, 247]. Хронотоп у творі В. Рутківського виконує характерологічну функцію, творить емоційне тло. Зовнішній хронотоп несе в собі інформацію про час (сорокові роки XX століття) та місце подій у творі (дія відбувається у Пирогогах, Богодухівці), тоді як внутрішній — охоплює душевний світ головного героя-дитини і позначений простором його думок, уявлень, сновидінь.

Глибокий психологізм дитячого образу розкривається завдяки таким епізодам, в яких дитяча щирість і безпосередність ставлення до себе і до того, що діється навколо, просто вражає. «Мабуть відтепер мама вже ніколи не любитиме мене, як любила до війни, і що тепер ніколи вони з Вікториком не вибачать мені таких слів. І буду я завжди сам на всьому світі. Аж поки не повернеться з війни татко...» [8, 49]. У хлопчика постійний страх перед самотністю і покинутістю. Довоєнне дитинство було щасливим: з татом, з мамою, а потім — голод, холод, страх, беззахисність, самотність. Це як два контрастні світи. Дихотомія мир/війна, як і щасливе/несчасливе ще більше увиразнює центральну тему твору. Про це письменник згадає у спогадах: «Ще з учора я чотирирічний, був татковим та мамціним мазунчиком, до мене ставилися з укліною поважкою: аякже, — син директора школи! (Тоді це було зовсім не те, що сьогодні!). І одразу став ізгоєм. Війна викинула нас на вулицю без хати над головою (бо ж шкільна квартира — це не своя хата з городом). Як мати виходила нас з меншим братом — навіть уявити важко. Я й зараз не можу спокійно пройти повз пасльони, калачики, бузину та квітки акації. Іншими словами, опинилися на самому дні окупаційного суспільства. Тоді й пізнав ставлення тих людей, що ще вчора улесливо посміхалися. А от ті, яким діла не було до освіти, хто копірився лише в землі, — ті поставилися, як до своїх. Із тих перипетій вишшов із однією думкою — людина мусить покладатися лише на себе» [Цит. за 7].

Чистота дитячої душі на тлі жорстокої дійсності воєнного часу неодноразово підкреслюється письменником. Володка надзвичайно вразливий, добрий, чуйний хлопець. Незважаючи на думки про смерть брата, які зринули унаслідок щирого дитячого егоїстичного бажання бути в матері єдиним і улюбленим сином, він не плекає жорстокості чи ненависті, не озлоблюється на інших. Він вміє співчувати і любити, його мучать докори сумління за найменшу шкоду, яку завжди гіперболізує до глобальних масштабів: чи тоді, коли з'їдає братикову кашку, чи коли розчаровує маму своєю поведінкою, чи думає, що через нього помер голова сільської ради. Протилежними за своєю суттю є образи жорстоких хлопців-поліцаїв, шкільного завгоспа, німецьких окупантів, деяких представників радянської влади. Використання композиційно-стилістичного прийому контрасту тільки посилює смислове навантаження тексту, згущує барви у зображенні тла — подій, які відбуваються у суспільстві. Функціональність такого при-

йому виявляється й у впливі на читача, формуванні у нього емоційного та естетичного досвіду.

У сповіді письменник вдається не тільки до саморозкриття, зізнається у своїх дитячих переживаннях, думках, висвітлює емоції та описує побутові подробиці, а надзвичайно відверто говорить про речі, акцентує на деталях. У світлі дитячого бачення та характеристики постають інші персонажі твору: мати, батько, баба Настя, дідусь і бабуся, сестри Радзівські, завгосп, поліцаї, німецький вартовий, діти. Відтак у читача формуються виразні образні уявлення, забезпечуючи повноцінне сприймання твору. Реалістичний метод зображення художнього світу через призму дитячого невинного і наївного бачення цілком виправданий у реалізації теми дитинства.

Ракурс дитячого погляду на світ домінує у творах для дітей, що виразно помітно у порівнянні з творами для дорослих, де йдеться про воєнні бої, прославляється героїзм солдатів, а між іншим натуралістично змальовано воєнні жахіття, смерть, агресію. Спробу порівняння творів на тему «діти і війна» заходимо у міркуваннях О. Гавроша: «Тільки якщо «Климко» розповідає про невмолимий трагізм війни, то в «Потерчатах», попри весь воєнний драматизм, Рутківському вдалося знайти свою особливу інтонацію — світлого суму, а почати навіть гумору. Адже війна війною, а дитинство бере своє. Діти все одно граються, навіть якщо поруч хтось іде в атаку» [3]. Дитинство може бути співзвучне тільки зі словом «мир». Наталя Марченко зауважує, що «його (В. Рутківського — К. Т.) «війна» виявилася трагікомічною, значно абсурднішою і трагічнішою водночас, ніж у старших на кілька років чи десятиліть товаришів, а повість, що визривала в творчій уяві письменника упродовж років [...], привнесла у традицію мистецького осягнення феномену дитинства новітні художні й етично-філософські домінанти» [7].

Книжка В. Рутківського є прикладом того, «як можна вдало, без спрощення та водночас доступно й не травматично для дітей писати про складні та філософські питання, як-от: природа зла, ідеологія, тоталітарні системи, війна, смерть, ворожість, страх, несвідоме, віра, сенс життя тощо» [2].

«Потерчата» — це роздуми дорослого письменника про себе і той час, про людство, частинкою якого є він сам, про світовий устрій і глобальні проблеми самознищення.

Війна — однозначно негативне явище, яке засуджує як письменник, так і читачі. Саме війна стає причиною втраченого дитинства. Контрастом є інша модель — модель щасливого дитинства, яке можливе тоді, коли панує мир і спокій. Очевидно, що у літературу для дітей знову повернуться тексти, у яких прославлятиметься «мирне небо». Останні десятиліття такі твори були не актуальними, а у хрестоматійних збірках, виданих раніше, сприймалися як пафосна ідеологічна література.

Сучасний український читач дуже гостро сприймає тему війни і миру, оскільки вона є не тільки тим далеким світом історії, літератури, пам'яті, а й теперішнім буттям. Мирне протистояння, героїзм людей, які повстали проти системи, а в результаті змушені давати відсіч окупантам і братися до зброї — сьогоднішня Україна. Образи відважних патріотів, молодих хлопців із Небесної сотні ще знайдуть своє висвітлення в літературі. Цей прикрий життєвий досвід стане для майбутніх поколінь емоційним читацьким досвідом, таким самим, як для нашого покоління була література про Другу світову війну.

У площині читацьких інтересів дітей значну частину займає фантастична література. На її основі у реципієнтів вибудовується своєрідне бачення дихотомії війна/мир. У фантастичних текстах тема війни і миру набуває іншого смислу. Це не завжди збройне протистояння, швидше — боротьба між персонажами, тоді як мир — це дружба і злагода. Війна — один із шляхів неминучої боротьби зі злом. Знищення противника виправдано кінцевою метою — перемогою справедливості, добра, любові та світової гар-

монії. Однак часто цей шлях є насильницьким, агресивним і не гуманним. Такий же ракурс розгортання війни, боротьби заради добра і перемоги світливих сил, пропагують різні комп'ютерні ігри, мультфільми тощо. У такому контексті діти часто підтримують агресивний шлях вирішення проблем, а отже запеклу боротьбу як таку, не шукаючи інших шляхів встановлення добра.

Так, у творі **Сашка Дерманського «Бабуся оголошує війну»** вже у самому заголовку слово-маркер налаштовує читача на якесь протистояння, збройну боротьбу бабусі із ворогом. Реципієнт тільки у процесі читання дізнається, що бабуся Катастрофа з вужиком Ониськом оголосила війну лісникові, який взяв у полон інопланетян. Щоб визволити їх, герої долають перешкоди та переживають низку пригод. Елементи військової тактики, розвідка, полон, план дій з метою нейтралізації противника, рукопашна боротьба – атрибути воєнної теми, використані автором у казковій текстуальній площині. С. Дерманський використовує гру та іронію, що значно пом'якшує сприйняття читачами подій, що іменуються війною.

Цікавий і стрімкий розвиток сюжету приваблює читачів, насичений пригодами і небезпеками шлях головних героїв тримає у напрузі та заставляє логічно мислити, відтворювати в уяві причинно-наслідкові зв'язки між подіями.

Найактивніше репрезентація теми війни і миру у фантастичних текстах відбувається на образному та сюжетно-композиційному рівнях. Позитивні персонажі протиставлено негативним. Наприклад, у творах С. Дерманського протиставлено вужів і пацюків, у С. Гридін – дітей і пацюків, а у пригодницькій повісті Сергія Оксеніка – дітей і вовкулак. В останньому творі показано збройне протистояння, адже головні герої Лисий, Леля та діти із зруйнованого села стріляють у вовкулак із арбалетів, роблять засідки, переслідують їх. Ця війна для них – боротьба за виживання, за життя усіх, хто є в селі.

Топосами боротьби, протистояння, війни у текстах О. Дерманського виступає лісова галявина, у казковій повісті Сергія Гридін «Федько із віртуального міста» – вигадане місто, а у творі Сергія Оксеніка – зруйновані міста і села колишньої цивілізації, тоді як центральний топос миру – власна домівка.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що тема війни і миру розгортається у реалістичних та фантастичних текстах і по-різному реалізується письменниками. Її маркерами виступають слова (мовно-нарративний рівень); топи (сюжетно-композиційний рівень); образи (образний рівень). У реалістичних текстах, використовуючи історич-

ний та автобіографічний ракурс, письменники в центр сюжетного розвитку подій ставлять дитину-героя, артикують проблему втраченого дитинства. При цьому часто превалює так звана «дитяча точка зору» на світ (світ очима дитини) та зображені події. Власне такий підхід наближує твор до читача-дитини. У фантастичних творах показано боротьбу добра і зла, протиставлено позитивних і негативних персонажів. Читач виправдовує вчинки головного героя, який діє заради перемоги добра, світла, щастя і миру.

Два ракурси інтерпретації (аналіз поетики текстів та рецептивно-естетичний) дають можливість висвітлити провідні тенденції художньої реалізації теми війти і миру у сучасній літературі для дітей та окреслити особливості її трактування юними реципієнтами.

Література

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
2. Вздутьська Валентина. Сучасні стратегії прочитання «Потерчат» В. Рутківського [Електронний ресурс] / Валентина Вздутьська. – Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/103#3>
3. Гаврош Олександр. Характерник літературного степу [Електронний ресурс] / Олександр Гаврош. – Режим доступу до статті: <http://litakcent.com/2011/02/02/harakternyk-literatur-noho-stepu/>
4. Дерманський О. Бабуся оголошує війну / Олександр Дерманський. – Вінниця: Видавництво «Теза», 2006. – 154 с.
5. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / В. Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – С. 349 – 367.
6. Літературознавча енциклопедія: У 2-х томах. Т. 1. / Автор-уклад. Ю.І. Ковалів – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 608 с.
7. Марченко Н. Володимирів Рутківському – 75! [Електронний ресурс] / Наталія Марченко. – Режим доступу до статті: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/103#3>
8. Рутківський Володимир. Потерчата. Дитяча сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися / Володимир Рутківський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 256 с.
9. Чепурна Олена Володимирівна. Дискурс дитини у прозі українських письменників-шістдесятників (Гр. Тютюнник, В. Близнець, Є. Гуцало): автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Олена Володимирівна Чепурна. – Кіровоград : Б.в., 2008. – 20 с.

Татьяна Качак. Тема войны и мира в современной украинской прозе, адресованной детям и юношеству

В статье проведен анализ художественной репрезентации темы войны и мира в современной украинской литературе, адресованной детям и юношеству. Акцент сделан на исследовании поэтики художественных текстов современных украинских писателей. Особое внимание уделено образу героя-ребенка, артикуляции проблемы «потерянного детства», доминирования «детского взгляда на мир».

Актуальность тематики и проблематики текстов, которые стали объектом исследования, рассматривается в контексте социальных и политических событий, происходящих в Украине.

Исследование построено на трех аспектах: учете традиции развертывания милиарной темы в украинской литературе; анализе и сравнении основных направлений художественной реализации указанной темы в реалистичных и фантастических текстах; освещении авторской позиции художественного изображения и особенностей ее восприятия ребенком-читателем.

Ключевые слова: тема войны и мира, современная украинская литература для детей и юношества, художественная реализация текста, восприятие.

Tetiana Kachak. The theme of war and peace in the modern Ukrainian literature for children and youth

The basis of the presentation will be analysis of the deployment of the theme of the war and peace in modern Ukrainian literature addressed to children and young people.

The focus will be on the study of poetics and receptive analysis of the texts of the modern Ukrainian writers. Attention will be paid to description of the child-hero; articulation the problem of lost childhood; domination the so-called "children's point of view" of the world.

The discussions will also present study of the reception of the texts by children in the context of social and political events taking place in Ukraine. The presentation will be completed in three parts: outlining of the tradition the implementation of the theme of war and peace in literature for children, analysis and comparison of the main trends of artistic realization of this theme in a realistic and fantastic texts, perception of the author's world by child-reader.

Key words: the theme of the war and peace, modern Ukrainian literature for children and youth, artistic realization, perception.

Мовна практика у процесі шкільного вивчення образів-персонажів літературного твору

Юрій Бондаренко,

доктор педагогічних наук, професор

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Автор статті розкриває особливості мовної практики школярів під час вивчення образів-персонажів, яка полягає у використанні словесних засобів різного походження як «точки опертя» для аналітичної діяльності. У зв'язку з цим він демонструє види роботи, підпорядковані завданню формувати в учнів спеціальні знання та уміння для опрацювання художніх образів.

Ключові слова: образ-персонаж, мовна практика, художня деталь, діяльність, характеристика, аналіз.

Спостереження за вивченням образів-персонажів дає підстави стверджувати: школярі схильні розглядати дії, вчинки, мову, а також психологічні якості літературних героїв, але при цьому мало цікавляться словесною структурою образів, яка є одним із найважливіших носіїв художньої інформації. Засоби мовно-виражального плану, як правило, залишаються поза увагою учнів, що значно збіднює їхнє сприйняття навчального матеріалу. У зв'язку з цим варто організувати таку діяльність, яка покликана актуалізувати для учнів значення мовної складової і тим самим увиразнити її художню роль у творенні образів-персонажів. До того ж мова як носій інформації знаходить своє виявлення не тільки в літературному творі, але й у живому спілкуванні, джерелах культурологічного чи наукового характеру, що також доцільно використовувати з відповідною дидактичною метою.

Застосування слова (художнього, наукового, публіцистичного) в ролі «координатора» інтелектуальної діяльності школярів можна позначити поняттям «мовна практика», тобто «використання мови в межах сфери спілкування якоїсь соціальної чи професійної групи при обговоренні відповідної цій сфері проблеми з огляду на стереотипний заданий спосіб бачення дійсності за умови забезпечення групової ідентичності» [3, с. 123]. Підставою для такого розуміння є те, що зовнішня для школярів словесна оцінка образів-персонажів постає як певний стереотип, який треба враховувати і коригувати відносно нього власні судження.

Визначальними тут є спеціальні навчальні орієнтири.

Учні повинні **знати**:

яскраві мовно-художні звороти, з допомогою яких письменник увиразнює образи-персонажі та виражає їх зміст;

позалітературні мовні формулювання, які можуть допомогти в розкритті внутрішньої сутності героїв і задають певний кут зору на них.

Школярі повинні **вміти**:

виділяти в художніх текстах чи інших джерелах мовні звороти, які концентрують в собі концептуальну інформацію про образи-персонажі, декодувати їх зміст, використовувати як «точки опертя» в осмисленні літературних героїв;

досліджувати образи-персонажі, виходячи із одержаної в процесі аналізу мовної семантики (проводити спостереження, як саме визначена мовна оцінка виражена іншими засобами образотворення);

узагальнювати характеристику образів-персонажів, використовувати мовні звороти як «координатори» такого процесу.

Окреслені завдання можуть бути виконані в процесі діяльності, коли в роботу залучаються словесні фрагменти різного походження, а саме:

– взяті із самого художнього твору, що вивчається;

– афоризми, які безпосередньо не стосуються літературних героїв, але за своїм змістом дотичні до їх сутності;

– категорії морально-етичного, суспільно-політичного, філософського та ін. характеру;

– судження з підвищеною виразністю, які належать школярам або вчителю;

– висловлювання літературних критиків з приводу образів-персонажів.

Названий підхід, на наш погляд, вписується в систему діяльності, яку науковці визначають для опрацювання літературних героїв. «Аналіз персонажа літературного твору – емоційно-розумова операція, основу якої становить відтворення зовнішності, розбір характерних рис і прийомів творення образу з метою їх осмислення, утворення образних і поняттєвих узагальнень, пояснення змісту і значення образу в тексті» [4, с. 180].

Одним із початкових видів аналізу такого типу є характеристика персонажів крізь призму ключових деталей, які наявні в художньому тексті. Створюючи образи, письменники досить часто використовують яскраві мовні штрихи, які в сукупності дають можливість показати духовну сутність героя. Якщо словесник використовує цю властивість ключових деталей, він одержить значну кількість «точок опертя» для того, щоб розгорнути характеристику персонажа. Адже «деталь... – концентрована(!) поетична(!) сутність(!), що несе в собі пафос і атрибуцію цілого...», а крім того, вона дає змогу учню «здобути свій(!), особистісний(!) спосіб аналізу ... , не бути в полоні повсякденного штампа, чиєїсь заготовки» [2, с. 73].

Спочатку вчитель та учні мають зрозуміти, у чому полягає змістовий потенціал деталі, а потім визначити, як він співвідноситься з внутрішнім світом героя і розгортається у творі з допомогою інших прийомів образотворення. У такому разі досить часто з'являються додаткові значення, які без аналізу словесних засобів школярами здебільшого не усвідомлюються. Оцінка персонажа стає більш ґрунтовною і навіть розширюється.

Названий вид характеристики варто включати в дослідницьку роботу школярів, починаючи з 5 класу. Його цінність – у формуванні уваги до художнього слова, що є одним із фундаментальних принципів викладання літератури. «Зіставляючи окремі штрихи в характерах, поведінці героїв, учні вдосконалюють навички глибокого проникнення в текст» [1, с. 160].

В основній школі така діяльність виконує допоміжну роль, доповнюючи осмислення персонажів за їх діями і вчинками, мовними партіями, портретом. Завдання вчителя – показати, що внутрішні якості літературних героїв можуть бути змальовані в тому числі й з допомогою яскравих штрихів – особливо виразних невеликих мовних зворотів.

Ці спостереження найкраще здійснювати під час опрацювання окремих епізодів твору, важливих з погляду характеристики персонажів. Учні ставитися завдання

визначити риси характеру або фізичні властивості, утілені з допомогою мовно-художніх деталей. Крім того, вони повинні зрозуміти, що словесні засоби використовуються письменниками у змалюванні поведінки, зовнішності, мови дійових осіб, але в цілому зорієнтовані на унаочнення духовного потенціалу героя.

Після того, як в учнів виробилася стійка увага до художніх деталей в окремих епізодах, доцільно здійснювати вихід на рівень цілого твору. Робота виконується за таким алгоритмом:

1. Виявлення яскравих мовно-художніх деталей, що відіграють важливу роль у зображенні літературного героя.

2. Окреслення своєрідності та змістового наповнення кожної з них.

3. Наскрізні текстуальні дослідження того, яким чином значення, виражені з допомогою деталі, реалізовано в усьому творі з допомогою різних прийомів образотворення.

4. Узагальнення художнього портрета персонажа, виходячи із одержаних результатів.

Зокрема, під час вивчення в 10 класі образу головної героїні оповідання Б. Грінченка «Каторжна» в поле зору потрапляють деталі: «каторжна», «вовчий погляд», «всі їй були вороги», «обличчя, мов камінь», «серце бажало тепер помсти», а також «калінонька..., рідна моя матінко», «обнімала червону калину», «невсипуща журба», «сум ... палив їй усі груди» та ін. Робота з ними дозволяє сформулювати в учнів наочно-образне уявлення про образ дівчинки Докії. Беручи за основу кожну з цих деталей, школярі розгортають характеристику персонажа, оперуючи авторськими виражальними засобами. Вони готують розповіді, теми яких сформульовані на основі визначених художніх штрихів. Так, вислови «калінонька..., рідна моя матінка» дає матеріал для оцінки ставлення дівчинки до своєї матері, а «всі їй були вороги» – для обговорення її стосунків із оточенням.

У контексті окресленої роботи доцільним є **виділення в тексті слів, які можна вважати епіграфом або узагальною формулою життя персонажа, найточніше розкривають його духовну природу**. Вони цінні тим, що формують кут зору для осмислення постаті героя, адже охоплюють її концептуальний потенціал або повністю, або принаймні у найважливіших гранях. Учителю слід пропонувати школярам довести відповідність образу змісту вказаних висловів. У процесі аналізу персонажів із роману Івана Багряного «Тигролови», особливо Григорія Многогрішного, необхідно широко задіяти поняття, винесене в заголовок твору, яке відображає ключову сутність головного героя. Читачу зрозуміло, що воно використане не тільки в прямому сенсі, адже полювання на справжніх тигрів – це тільки один із зображених фрагментів, так би мовити, фактуальний рівень тексту. У переносному плані слово «тигролови» несе в собі більше навантаження, підтекстову інформацію. Для Багряного «тиграми» є і представники тоталітарного режиму, зокрема Медвін, на двобій з якими став Григорій Многогрішний. Отже, письменник об'єднує фактуальний (полювання на справжніх тигрів) та підтекстовий рівні (боротьба з «тиграми» в переносному значенні – представниками тоталітарного режиму) в єдине змістове поле, яке має важливе концептуальне значення, пов'язане з ідейно-тематичним наповненням роману. Стає необхідним «...аналіз слова-заголовка ... у зв'язку з усіма видами текстової інформації» [6, с. 15], яка в першу чергу поширюється на образи-персонажі.

На початку роботи словесник пропонує учням дати відповідь на запитання:

Хто такі тигролови? Якими рисами характеру вони мають бути наділені, щоб займатися небезпечною справою?

Далі він говорить, що поняття «тигролови» в романі Івана Багряного виходить за межі його прямого значення і набуває нового – авторського. Це і стає базовим моментом для осмислення постаті головного героя. Адже «тигролов» має бути наділений фізичною та психологічною силою,

наполегливістю, витривалістю, енергійністю. Ними ж повинен володіти і борець зі сталінським тоталітаризмом. Усіми цими рисами наділений головний герой. Школярі мають розкрити його характер, виходячи із первинного тлумачення ключового слова роману, виділити епізоди, у яких Многогрішний проявляє властивості «тигролова».

На більш складному рівні діяльності учням пропонується самостійно відібрати такі мовні звороти, довести правильність свого вибору аналізом персонажа. Для успішного виконання цього завдання вони повинні здійснити серйозну пошукову роботу, із об'ємного мовного матеріалу виділити тільки необхідні фрази. Якщо школярі зупиняються на декількох реченнях чи словосполученнях (а так буває досить часто), на уроках проводиться їх колективне обговорення, зіставлення, щоб визначити, яке з них більш точно відповідає головній сутності героя. При цьому до уваги беруться як слова самого персонажа, так і вислови про нього з боку інших героїв чи автора. Наприклад, у процесі опрацювання образу Корнія із оповідання Григорія Косинки «В житах» у поле зору мають потрапляти такі мовно-художні звороти: «дізік», «В жита!», «ми, дезертири, – народ бойовий», «Убити двох, трьох, а тоді що ... Застрелиться», «Дезертирові все можна!», «Ти й досі такий славний, Корнію...», «День іде і смерті ждеш», «дзвонить у такт дзвонів стелу мое серце», «я, Корній Дізік, п'яний сьогодні в житах», «в житах загубилась моя доля», «дезертирське життя», «а я ще хочу співати!». Учні мають відкинути звороти, які вказують на додаткові моменти в житті героя, виражені окремими деталями, і залишити ті, у яких сконцентрована головна сутність його буття. На уроці цілком імовірна й ситуація, коли однозначного вибору здійснено не буде, а школярі назвуть головними декілька висловів.

Підбір цитат, складання цитатного плану характеристики образу-персонажа. Мета – навчити учнів визначати в тексті мовні звороти, які цілісно відображають найсуттєвіші риси внутрішнього світу персонажа, використовувати їх як пункти плану характеристики. Процес складання триває декількома шляхами. Перший:

1. Визначення рис характеру персонажа, формування відповідних їм заголовків звичайного плану.

2. Підбір для кожного пункту цитат, які відображають ті ж самі оцінки героя, компонування цитатного плану.

Робота може мати і дещо іншу послідовність:

1. Підбір фрагментів, де герой виявив себе достатньо сильно, яскраво, виразно.

2. Виділення цитат, які стисло, але точно характеризують персонажа.

3. Визначення з їх допомогою рис характеру героя.

4. Компонування цитатного плану.

Такі вправи привчають до точності у використанні цитат під час аналізу героя чи написання творчих робіт.

Характеристика персонажів із використанням мовних зворотів дає можливість задіяти і позатекстові засоби. Спрямованим на узагальнення навчальної інформації є завдання **дати визначення героя одним словом чи словосполученням**. Воно вимагає від учнів збагнути суть героя і висловити її у стислій мовно-образній формі. Для цього учні систематизують свої знання про персонаж. На перших етапах, коли уміння ще не вироблені, словесник повинен допомагати. Він дає декілька визначень, а школярі лише обирають правильне, на їх думку, пояснюють свій вибір. Наприклад, до образу головного героя з оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник» словесник може запропонувати такі визначення: *розбишака, справжній друг, паливода, круть-верть, горе-дитина, надійна людина*. У старших класах школярам варто самостійно давати визначення, коментувати їх. Крім усього, це дозволяє розширювати мовний запас учнів.

Зі схожою метою використовується **характеристика персонажів крізь призму фразеологічних зворотів, висловлювань видатних людей**. Вдало підібране і застосоване під час аналізу стійке висловлювання допо-

магає учням розкрити духовну глибину героя, розгледіти закріплену за ним ідею автора.

Джерельною базою для відбору таких виразів є різноманітні наукові, публіцистичні, релігійні, художні тексти, а також усна народна творчість.

Проте використання стійких словосполучень у процесі аналізу персонажа буває різне.

З їх допомогою вчителі можуть формулювати проблемні завдання і запитання, що стимулюють пізнавальну активність школярів:

Т. Шевченку належать слова: «Борітеся – поборете!» Чи можна вважати їх девізом Григорія Многогрішного? Доведіть свої судження аналізом образу (роман Івана Багряного «Тигролови»).

Поясніть зміст біблійного вислову «виганяти крамарів із храму». Розкажіть, як Микола Баглай здійснював це (роман Олеса Гончара «Собор»).

Як ви розумієте вислів «дволикий Янус»? Чи можна ним окреслити духовну сутність Івана Івановича? Чому? (повість Миколи Хвильового «Іван Іванович»).

Стійкі словосполучення виконують роль заголовків або девізів для лекцій учителя. Усім змістом розповіді словесник доводить, що внутрішній світ героїв відповідає значенню обраних висловів. Так створюється ефект проблемності, акцентується увага на типових властивостях персонажів. Щоб забезпечити належну доказовість, педагог сам має чітко усвідомити значеннєвий потенціал стійких висловів, його співмірність із особливостями психології та поведінки героїв.

Розглядаючи образи, що входять до складу «товариства» Чіпки Варениченка з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика, вчитель окреслить їх крилатим висловом Й.-В.Гете «гниле багно», яке видатний письменник використав для оцінки сучасного йому німецького суспільства. Здебільшого лексеми «гнилизна» і «багно» асоціюються з духовним брудом, тобто аморальністю людей. Однак слово «багно» має ще один смисловий відтінок – здатність засмоктувати. Отже, щоб проаналізувати образи Лушні, Матні, Пацюка та ін. під названим кутом зору, необхідно показати, з одного боку, моральний занепад героїв, а з іншого – їх згубний вплив на Чіпку, деградацію Варениченка в середовищі п'яниць та розбійників. Утягування особи в потворні форми існування якраз і нагадує дію трясовини в момент засмоктання жертви.

Активізація дослідження образів-персонажів можлива і з допомогою морально-етичних, психологічних, суспільно-політичних, ментальних, філософських та ін. категорій. Добро і зло, любов, вітчизна, честь, обов'язок і т.д. Для кожного героя необхідно підібрати коло тих понять, які найкраще виконують роль призм в осмисленні духовних пріоритетів персонажа, окреслюють життєву філософію.

Щастя. Як його бачить кожен із героїв п'єси І.Франка «Украдене щастя»? Проведіть аналіз образів і дайте відповідь на поставлене запитання.

У чому полягає міф про дворянство Мартина Борулі? Яким чином він уплинув на життя, поведінку і характер цього персонажа із комедії Івана Карпенка-Карого?

Окресліть стан душевної рівноваги ліричного героя із новели М. Коцюбинського «Intermezzo».

«Щастя», «міф про дворянство», «душевна рівновага» – це ті поняття, які в кожному конкретному випадку можуть

Автор статті розкриває особливості мовної практики в часі вивчення образів-персонажів, яка ґрунтується на використанні мовних засобів різного походження як «точки опори» для аналітичної діяльності. В зв'язі з цим автор демонструє види роботи, підпорядковані заданню формувати в учнів спеціальні знання та вміння для роботи з художніми образами.

Ключевые слова: образ-персонаж, мовна практика, художня деталь, діяльність, характеристика, аналіз.

The article sheds light on the specificity of students' language practice while studying character images which consists in using linguistic means of various origins in order to perform analytic tasks. The author demonstrates activities which serve to form students' special skills and abilities needed for working with fiction images.

Key words: character image, language practice, textual detail, activity, characteristic, analysis.

статі «ключем» до образу літературного героя і спрямувати рух дослідницької думки учнів.

Використання аналітичних суджень, залишених критиками, авторами навчальної літератури чи й самими письменниками, з приводу образів-персонажів реалізується в таких завданнях:

1. Законспектувати головні думки про образ-персонаж.

2. Підтвердити або спростувати критичні судження, спираючись на відповідні фрагменти художнього тексту.

3. Скласти план характеристики героя із висловів критичної статті.

4. Підготувати зв'язну розповідь про героя з використанням критичного матеріалу.

5. Порівняти оцінки персонажа різними дослідниками, сформулювати власну позицію.

Зокрема, авторами шкільного підручника з української літератури для 11 класу так окреслено духовну постать Огледівського з повісті-поєми О. Туряньського «По за межами болю»: «...Автор наділяє Огледівського ідеєю «українського дводушшя» – у ньому поєднано душу героя, борця прометеївського типу, але й душу невільника. Проте цю роздвоєність йому допомагають подолати високі духовні принципи родини. Образи дружини і малого сина, почуття любові, поваги й відповідальності за сім'ю допомагають йому вижити в тяжких умовах зимового походу» [5, с. 174]. Кожне із наведених тверджень (їх треба виокремити) потребує на уроці спеціальної проблемної ситуації, у ході якої відбуватиметься осмислення слухавого сказаного критиком. Школярам надається право як погоджуватися з авторами навчальних матеріалів, так і спростовувати їхні думки. Проте в будь-якому разі учні мають здійснити власну аналітико-дослідницьку роботу з художнім джерелом. Тільки так можна обґрунтувати власний погляд на образ-персонаж – його внутрішні якості, зовнішні прояви та концептуальну роль у тексті. Критичні нотатки в цьому процесі покликані започаткувати роздуми учнів, створити вектор для їх розвитку і тим самим забезпечити поглиблене осмислення літературного героя. Школярі можуть скласти план і скористатися ним як дослідницькою схемою.

Отже, словесно оформлений матеріал, який прямо чи побічно стосується образів-персонажів, можна перетворити на дороговказ для їх аналізу. Для цього вчитель літератури повинен розглядати його як можливу «точку оперття» в опрацюванні літературного джерела і як призму, що задає кут зору на феномен літературного героя.

Література

1. Буяльский Б.А. Курс на мастерство. Начала методики изучения литературы. – К: Радянська школа, 1974. – 223 с.
2. Ильин Е.Н. Путь к ученику. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
3. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
4. Ситченко А.Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах: навч. посіб. для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2011. – 291 с.
5. Українська література: підруч. для 11 класу загальноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень) / Г.Ф. Семенюк, М.П. Ткачук, О.В. Слоновська та ін.; за заг. ред. Г.Ф. Семенюка. – К.: Освіта, 2011. – 416 с.
6. Філологічний аналіз художнього тексту: Посібник / Ю.І.Ковбасенко. – К.: ІСЛО, 1995. – 48 с.

Система уроків з вивчення творчості М. Хвильового

Урок перший

Людмила Назаренко,

вчитель-методист ЗОШ I-III ст. № 45

м. Миколаїв

Тема уроку. Микола Хвильовий – портрет м'ятежника

Мета: поглибити знання про історичні умови, літературний процес початку ХХ століття; подати цілісний портрет письменника на тлі епохи, показати духовну міць М.Хвильового, його бунтівний характер, розкрити світоглядні позиції письменника; виховувати самостійність, співпереживання до тяжкої долі митця, громадянську гідність.

Епіграф: *Істинно: Хвильовий.*

*Сам хвилюється і нас усіх хвилює,
п'янить і непокоїть, дратує,
знесилоє і полонить.*

В. Коряк

Умотивування наступної діяльності вчителем або/і школярами

Чому ж, попри все сказане, протягом більше як півстоліття не лише твори, а й саме ім'я Миколи Хвильового було під забороною, майже невідоме широкому читачеві? Відповідь на це питання не збагнути без осмислення всього життєвого й творчого шляху митця в контексті його складної й суперечливої епохи. Хвильовий таки справді був сином своєї доби й розділив багато її високих поривів та прикрих ілюзій.

Так споконвіку було: одні

умирають з ганчіркою в руці, а другі

тяглися до стяга зорі і йшли за

хвостами комет, горіх розкусивши буття.

(М. Хвильовий)

II. Модель уроку-заняття з літератури

Композиція та сюжетно-змістові лінії літературної освіти школярів Докомунікативний етап

I. Вступне слово-звернення вчителя-лектора до учнів-читачів

Могутня сила національного відродження 20-30-х років породила покоління патріотів з активною громадянською позицією, яке прийшло в українську літературу з палким бажанням змінити світ і піднести рідну культуру на світовий рівень. Серед найяскравіших літературних зірок — Микола Хвильовий, який став основоположником нової української літератури. Та як і багато інших прозаїків, Хвильовий прийшов у літературу закоханим у революцію поетом.

Корпоративне формулювання теми уроку

Кажуть, ім'я накладає свій відбиток на характер людини. Якщо ж людина свідомо бере псевдонім, входячи у публічне життя, то це не просто слово, а ім'я-образ. Який би ви обрали псевдонім для себе? Виходячи з цього, спробуйте уявити людину з псевдонімом Хвильовий. Порівняйте свої міркування зі словами епіграфа, розташованого на слайді. Спробуйте сформулювати тему уроку.

Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань

М. Хвильовий був одним із найпопулярніших письменників початку ХХ століття. Революція органічно ввійшла в його життя. Ще в дитинстві батько зацікавив сина народницькими ідеалами. У війську, куди він змушений був піти у 1916 році, усталюються демократичні погляди майбутнього письменника. Хвильового захоплюють ідеї волі, рівності, братерства, і тому більшовицька агітація швидко робить з нього справжнього революціонера, для якого революція — єдина молитва, єдиний Бог.

План викладу лекційного матеріалу

1. Історичні передумови розвитку літератури на початку ХХ століття. Новаторство в літературі.
2. Хвильовий: історія ілюзій і прозрінь.
3. Політичні репресії.
4. Портрет м'ятежника.
5. Віртуальне інтерв'ю з письменником .
6. «Хай живе дух неспокою». Останні кроки до самогубства.

Завдання: за змістом лекції аналізувати та систематизувати навчальний матеріал, робити висновки, обмінюватись думками, робити записи в зошитах відповідно до плану лекції.

Методична ремарка

Лекційний матеріал доречно подати із мультимедійним супроводом з метою наочного представлення матеріалу, щоб задіяти не лише аудіальні здібності читачів, а й візуалізувати сприйняття. Подамо деякі фрагменти.

Сприймання та усвідомлення лекційного матеріалу, комунікативна фаза

Прикметною ознакою високого художнього потенціалу української літератури в 20-ті роки є, по-перше, усвідомлення літератури як повного національного та історичного типу художньої творчості, акцентування на її зв'язку з традицією; по-друге, радикальна переоцінка та вибір самої традиції, змагання різних тенденцій, зумовлених новим художньо-естетичним контекстом.

Історичні передумови розвитку літератури на початку ХХ століття

1920-ті роки – час небаченого розвитку, відкриттів і сподівань в українській культурі; течії в поезії: класицизм, авангардизм, неореалізм, символізм, футуризм, конструктивізм; стильові манери прози: романтико-героїчна (Ю. Яновський «Мамутові бивні»); лірико-імпресіоністична

тична (М. Хвильовий «Кіт у чоботях», «Слонський яр»); реалістична (П. Панч «Дороговказ»); науково-фантастична (Ю. Смолич «Прекрасні катастрофи», В. Винниченко «Сонячна машина»);

політика українізації: поширення україномовної освіти, посилення національної свідомості і разом з тим віра в ідеали революції; на чолі – комісари освіти Скрипник, Шумський.

Створено нові письменницькі угруповання:

«Гарт» – 1923–1925 рр. – ідея пролетарської літератури. Засновник В. Еллан-Блакитний, члени: П. Тичина, В. Сосюра, В. Поліщук.

«Плуг» – 1922 р. – ідея «масовості» літератури. Засновник С. Пилипенко, члени: П. Панч, Д. Загуд, І. Сенченко.

«Молодняк», «ВУСПП» (Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників) – 1927 р.

«ВАПЛІТЕ» (Вільна Академія Пролетарської літератури) – 1926–1928рр. – ідея літературної та художньої довершеності, орієнтації на психологічну Європу, незалежності української культури від Москви. Засновник – М. Хвильовий, члени: М. Куліш, П. Тичина, Ю. Яновський.

«Політфронт» – 1930–1931рр.

«Неокласики» – ідея орієнтації на здобутки античної та світової літератури. Члени: М. Зеров, М. Рильський, М. Драй-Хмара, П. Филипович, Ю. Клен.

1930-ті роки – українці – ця переважно сільська нація, в якій зростав націоналізм, – опинилися під подвійною загрозою сталінських проєктів: «ліквідація куркульства як класу», колективізація, голодомор 1932–1933 рр., великий терор.

Найтяжчих втрат від сталінських кампаній зазнали інтелігенція й селянство – дві верстви, що становили соціальну базу українського націоналізму.

«Жити стало краще, жити стало веселіше» – політика централізації влади, русифікації.

Характер суспільно-політичного життя накладає відбиток на культурну атмосферу та способи функціонування мистецьких сил. Прагнення до творчого спілкування, захисту професійних інтересів, пошуки односторонності, жага самоствердження стають першопричинами виникнення літературних організацій. Найбільш масовими були «Плуг», «Гарт», досить активну позицію займали організації футуристів (у Києві – «Фламінго», в Одесі – «Юголіф», у Харкові – «Комкос»), намагалася протистояти ідеологічному тискові й зберегти творчу незалежність «Ланка». З літературною дискусією 1925–1928 років пов'язана доля ВАПЛІТЕ, що була створена з ініціативи Хвильового як «лабораторія професійного удосконалення та вільної творчості задля комуністичного ідеалу».

Історична довідка. «Літературна дискусія, розпочавшись виступами Хвильового проти графоманії, писаризму, нецтва в літературі, так би мовити, боротьбою за якість, швидко переступила в боротьбу за організаційні принципи поміж «Плугом» (масовізм) і «Вапліте» (академізм) і розгорнулася в площині суто принципів питань (Європа чи Просвіта) за перспективи розвитку української літератури й цілого соціально-культурного процесу»
(О. Шумський. *Більшовик України, 1927, № 2, с. 12*).

1925–1928 роки – умовні хронологічні рамки літературної дискусії, яка після втручання партійної критики та влади набрала політичного характеру й певною мірою спричинила політичні репресії 1929 р., 1934р.,

1937–1938 рр. Її початком стала стаття молодого письменника Г. Яковенка «Про критиків і критику в літературі» та памфлет Хвильового «Про «сатану в бочці», графоманів, спекулянтів та інших просвітян», який прозвучав гострою відповіддю початківцю. У період літературної дискусії Хвильовий видає цикл памфлетів «Камо грядеши», «Думки про течії» та памфлети «Апологети писаризму», «Україна чи Малоросія?», у яких гостро ставить питання:

а) масовізму в літературі; низької художньої вартості творів початківців;

б) перспектив розвитку національної літератури;

в) майбутнього відродження або «азіатського ренесансу» української літератури;

г) недоцільності та безперспективності орієнтації української літератури на літературу російську (гасло «Геть від Москви!»);

д) проголошення нового творчого методу, нового способу образного мислення – «романтики вітаїзму».

Фатальну роль у літературній дискусії, у долі учасників та всієї української культури відіграв лист Сталіна від 26 квітня до Кагановича, у якому давалась вказівка «боротись з крайнощами хвильовізму в рядах комуністів». У 1927 році Каганович на Х з'їзді КП(б)У зараховує письменника до партійної опозиції й надалі розглядає його не як комуніста, а як ідейного представника «націонал-ухильництва». Після цього хвиля кримінально-політичної критики та звинувачень сягає високого напруження.

Перегляд мікрофільму про створення ГУЛАГу

Письменники, які загинули в ГУЛАГу, назавжди залишаться в людській пам'яті. По-перше: нині вони — живі. Нині вони — люди, реальності.

По-друге: завтра вони будуть — легенди. Завтра вони стануть недосяжні, дивні туманності. Сьогодні ми знаємо їх, любимо. Сьогодні вони — наші, близькі, зрозумілі. Завтра ми їх обожнимо. Перетворимо в ікони, картини.

Сьогодні ми бачимо їх. Завтра ми будемо любити їхній образ, колір очей, вираз обличчя...

	
Микола Хвильовий	Григорій Косинка
У ніч із 13 на 14 травня 1933 року застрелився.	1934 р. арештований і звинувачений «в організації підготовки терористичних актів проти працівників радянської влади», розстріляний після вироку військової колегії.

Б. Антоненко-Давидович

Микола Куліш

Після 22 років ув'язнення повернувся до Києва й відновив свою творчу працю.

Із Соловків його вивезли етапом десь на зламі 1937–38 року, коли такі етапи означали вивіз на розстріл. На всі запити Кулішевої дружини відповідні вищі установи в Москві відповідали — «не знаємо».

Михайло Драй-Хмара

Валер'ян Підмогильний

У квітні 1939 року письменник добровільно погодився стати на місце смертника під час чергового "вибіркового" розстрілу кожного п'ятого, рятуючи тим самим життя молодій людині.

1934 р. – безпідставно заарештований у справі вбивства Кірова. Проїшов крізь закритий суд, вирок без оскарження, заслання до концтабору. 3 листопада 1937 р. В. Підмогильного розстріляно на Соловках.

Портрет м'ятежника

Є, друзі мої, щасливі обличчя, що викликають одним одне почуття і воно зветься симпатія. Цих облич не можна боятися ні зблизька, ні здалека, бо вони прості, милі.

... для Хвильового не треба ні усмішки, ні голосу. Він вас покорає одразу. Не силою, не величчю імені, а самою простотою, своєю химерною симпатичністю.

Так він діє однаково на всіх: незнайомих, знайомих; на діда, бабу, молодицю і юнку; на робітника, батрака, незаможника; на куркуля, аристократа, буржуа, чиновника, перекупку – однаково.

(Це тому, що Хвильовий – сама симпатія).

У нього можуть бути завидники.

У нього можуть бути вороги, але у нього не буде того, хто б його зненавидів самою кров'ю.

Що ж особливого є в цьому незвичайному чужинцеві? Чи такі в нього очі? Чи гармонія ліній? Чи... Невідомо. Очевидно, це та внутрішня суть, ота потай-

на людська душа, що стоїть на кожному на людськiм обличчi.

Але що ж у нiм головне, що привертає до себе увагу? Навряд чи ми скажемо. Ясно тiльки одне: пiдйми́ть Хвильового на кiлька сантиметрiв, на зрiст, розумiється, дайте йому одну тiльки риску чужо – i все буде зруйновано. Помiняйте уяво Хвильового i якого-небудь знайомого вам письменника iменами, припустiть на одну мить, що, примiром, Пилипенко є Хвильовий – i в Хвильового-Пилипенка не буде жодного грама симпатiї, а Пилипенко-Хвильовий, втративши зрiст, виросте раптом в такiй же пропорцiї i здобуде нашу симпатiю.

Голова Хвильового? Ми не пам'ятаємо випадку, щоб вона була стрижена, тим паче голена, бо знимають волосся в тривозі за цiлiсть його, а голова м'ятежного нашого друга мiцно держить чорним здоровим кушем свою шевелюру. Правда, це не шевелюра й не куш, а просто мiцне буйне волосся, може, трошечки штучно пiдкинута гребiнцем вгору, може, нашвидкуруч, звичайною одежною щiткою, а може, i це найповнiше, п'ятьма або й усiма десятима заклопотано-бистрими пальцями.

Уявили вже? Роздивились? А ви зауважили, що ця голова, голова азиатського iспанця може посивiти, стати сивою в один день, в одну мить, але вона нiколи не буде лиса – нi з макушки, нi з лоба? Воiстину, ця вiчно юна порода не знає тлетворного подиху часу.

(Чи не спадало вам, любий читачу, на думку, що генiй, примiром, не мiг бути рижий, русявий, а тiльки такий, тiльки чорний? Подумайте).

З лобом нам трохи труднiше. Бо лоб Хвильового – це його ахiллесова п'ятка. Це те, про що вiн сам говорив жартوما, але що потай немало мучить його – безумовно. Великий-бо талант повинен би мати й велике лобово. Тодi було б менше сумнiву, i Хвильовий, що тоскує (дарма!) по безсмертю, хотiв би мати високого лоба. Але лоб його невисокий. Вiн тiльки середнiй. I через те у своїх творах письменник хотiв би дегенера-там дати високi лоби, а талантам i генiям – помiркованi. Цей лоб iшов прямо, потiм козирнув з-пiд вилого мозку i збугрився, нарештi, двома горбками, щоб розкидати по них чорнi згущенi, подовженi, непричесанi брови, де вже вряди-годи пробивається сива воло-синка.

От пiд цими бровами i живуть його очi, чорнi, з карим вiдтiнком, що здаються вам зеленавими. В очах героїв Хвильового стоїть зажура, любов, настрої i т. д., – у самого автора очi живуть, i iншого слова для них не придумати. Вони живуть вдень, вночi, пiд японськими лiхтариками, пiд столичними люксами, в стоячих лопанських туманах. Вони живуть, хватають все на льоту, тут же синтезують, розкладають, стрибають, бiжать, i вам повсякчас здається, що вашому друговi нiколи, що вiн має в кишенi залiзничний бiлет i зараз-зараз же збирається в подорож.

Живе й спiшить («жить торопиться, и чувствовать спешит») i нiс нашого друга. (Для цього носа треба придумати спецiальний термiн). Прямий, тонкий, чулий, вiн вряди-годи, не вряди-годи, а раз у раз потрiпує тонкими нiздриями, причому сам друг наш також раз у раз коротким ривком двох пальцiв тiєї чи тiєї руки, але неодмiнно великим i вказiвним пробiгає зверху по нiздриях, наче там щось зупинилося. Але це друга зорова омана – бо то тiльки звичка, то тiльки частий пере-клик чулих нервових кiнцiвок з чулистю нюхає. (Пам'ятаєте ж чебрецi? Ми ще до них вернемо). Тодi вам здається, що все тiло нашого друга обвиває нове повітря, ви пригадуєте, що перед вами шалений мис-

ливець і безумовно догадуєтесь, що ціль його неспокійної подорожі – полювання.

Забігаючи наперед, читач наш хоче сказати, що й губи нашого друга живуть. Ми не перечимо. У всякому разі, вони не існують, тим паче не животіють, не стоять, не в задумі, не в байдужості, не стиснуті яростю. Вони готові до слова, до руху. Вони у вічній взаємодії з відомими рухами. Вони трошки-трошки побільшені. Вони бувають темно-червоні («каштанові»), а здебільше вони запалені вітром. Не потріскані, а сухі і трошки запалені. Це може бути од вітру, може й од безсонної ночі.

Підборіддя? Навіщо воно вам? Хіба тільки на те, щоб згадати, що – на вулиці воно не буває неголене, що це робкоопівські парикмахери не стоять на висотах своєї доби, що вони часто нівечать його, задобрюючи потім своєю нікчемною пудрою, і що в творах нашого друга, а надто в полеміці, безпардонно-лінивий і неохайно-антисанітарійний цех сей трапляється зовсім не з примхи.

А вуха? Ах, іще вуха: маленькі, з яких випадково стирчить довга волосинка музичних натур, трохи приглушена (війна: царів проти народів і народів проти царів). І вже дивуєтесь: невже ж, маючи ці вуха, можна бути творцем такої словесної музики? Запевняю вас, що це так. А крім цього всього наш друг любить оперу і сам бриньчить на клавішних інструментах.

А руки? З волоссям, з чорними густими волосинками, з повнявими чулими жилами. Невже? На жаль. Можливо, наш друг це знає сам, але ми знаємо, що серце його при рівновазі ума (про рівновагу пізніш) б'ється в ухлах, в перебоях. Чи ж надовго стане такого неспокійного серця?

Нині можна сказати, що ви знаєте ціле фізичне погруддя нашого друга. А можете ви собі уявити, що це погруддя благоприсойно сидить за канцелярським столом? Покоїться способом Будди? Іде розважною ходою? Стоїть в черзі друзів і спільників і задумано-іронічно слухає? Ніколи! Ніколи! І за столом, і на вулиці, і серед друзів шумних – це рух, завжди прискорений, завжди негайний, завжди в горніні.

Ви розумієте, звичайно, що ноги нашого друга не роблять широких, рівних, однакових кроків, бо ці ноги роблять лише короткі, часто прискорені кроки.

Така-бо епоха, епоха трамваїв, автобусів, таксі, дирижаблів, танків і тракторів. А якби вона, наша епоха, була інакша? Якби він, Хвильовий, родився в епоху чумацьку, а не в часи вогняної більшовицької кавалерії? Може би, він вмер од повільності? Нічого подібного! Він би бунтував, хвилював, тривожив чумацький свій час, доки б не зрушив його, не перекинув його шкереберть, доки не догнав би його до відповідного своєму характеру темпу.

Віртуальне інтерв'ю з письменником Володимиром Панченком — автором книжки «Полювання на «Вальдшнепа»

У якій родині народився М. Фітільов?

Народився Микола в родині вчителів Григорія Фітільова та Єлизавети Тарасенко, однак пізніше його записували як вихідця з пролетарської сім'ї, адже тоді таке походження було модним. Мати Миколи була донькою бухгалтера місцевого мільйонера цукрозаводчика Леопольда Кеніга. Молоде подружжя Фітільових жило в приміщенні місцевої школи і там таки народився Микола. Свої перші одинадцять років він і прожив у школі. До 1903, коли сім'я розпалась і батьки розлучились. Мати разом з п'ятьма дітьми поїхала до своєї сестри, яка була замужем за помі-

щиком Миколою Смаковським. Тут хочеться розвіяти перший міф про Миколу Хвильового, пов'язаний з його вихованням: перші 11 років він прожив у школі разом з батьками-вчителями, а наступні роки шість – у поміщицькому маєтку у своєї тітки.

Чи були Ви в Колонтаєві?

Так. І перше, що я хотів там знайти, – це школу, де навчався Микола Хвильовий. І таки знайшов її. Школа вже старенька, занедбана, у ній ніхто не навчається, оскільки поруч збудували нову двоповерхову, модерну. Але прикро, що на стінах старої школи немає меморіальної дошки і жодного іншого згадування про те, що тут навчався Микола Хвильовий. Однак це була початкова школа. Потім Микола ходив до Богодухівської гімназії.

Серед тих людей, які Вам зустрічались, хтось пам'ятав історію про Миколу Хвильового. Яким він був у шкільні роки?

Він у гімназії був шибеником. Але не у якомусь буквальному побутовому сенсі. Микола у шкільні роки був пов'язаний з нелегальними гуртками. Це були гуртки, які створювалися серед гімназійної тодішньої молоді, ще перед 1917 роком, його виключили з 6-го класу ліцею за участь у революційній організації. Далі почалась пора блукань, він шукав собі місце, але час від часу повертався в село Дем'янівка, де жила його мама. Потім війна, де Микола Хвильовий, за його ж словами, відбув три роки Голгофи.

А Ви також їздили до Дем'янівки?

Так, село Дем'янівка теж потрапило на мою мапу. Це вже районний центр Полтавської області. Це село мене сильно вразило: стоїть воно в лісі, на березі річки Мерла, неподалік старовинне сотенне містечко Котельва. У Дем'янівці вчителювала мама Миколи Хвильового. Як і колись, жила вона разом з трьома дочками та меншим сином у приміщенні школи. Цікаво, що ця школа збереглась, хоча села вже майже немає. Приміщення якимось чином тримається, що-правда, перекриття вже впали, але все одно могутній дерев'яний каркас дем'янівської школи, де не один раз у гостях був Микола Хвильовий, ще стоїть. У цьому селі на мене чекало багато цікавих знайомств. Наприклад, у Котельві ще живе 80-річна бабуся, Олександра Аврамівна Заєць, котра пам'ятає маму Хвильового. Вона сказала: «Єлизавета Тарасенко була з дворянськими манерами, чемна, інтелігентна та ізящна Женщина».

Чи трапились з Вами під час цієї дослідницької мандрівки якісь несподіванки?

Найбільша несподіванка цієї подорожі – знайомство з дочкою Миколи Хвильового. Мене ж у цій подорожі цікавило село Олександрівка, там до 1967 року вчителювала перша дружина Миколи Хвильового Катерина Гащенко. Вони прожили разом два роки. І в 1920 році у них народилась донька.

І Вам вдалося поговорити з Іраїдою? Вона пам'ятала свого батька?

На той час, коли я приїхав до Харкова, Іраїді було 89 років, вона вже два роки, як не ходить, однак при добрій свідомості і пам'яті. Слухає радіо. Все знає. Ми з нею мали чудову розмову. Звичайно, мене цікавило, а чи бачила вона хоч раз свого батька. Так, бачила. Один-єдиний раз. Сталося це в 1933 році, в рік самогубства Хвильового. Ситуація була драматичною, тому що мати Катерина Гащенко відгородила доньку від батька. І не через критику Хвильового, яка вже тоді звучала з найвищих трибун, включно зі Сталіним, а через особисту образу. Мати навіть у паспорті записала доньку на ім'я вітчима Іраїда Дмитрівна, а не Миколаївна. І в тому ж таки 1933 році Іраїда дізнається, що її справжній батько застрелився. Вона могла не потрапити на похорон. Але в день поховань мати і вітчим були в Чернігові і залишили Іраїду на тітку Дар'ю, і саме вона повела Іраїду на похорон. Вона розповіла, що було надзвичайно багато людей. Біля домовини вона побачила свою бабусю, Єлисавету Іванівну, матір Хвильового, котра намагалась її посунути ближче до домовини і повторювала: «Це твій батько», а потім сказала: «поцілуй його», й Іраїда поцілувала свого батька, якого вперше і востаннє побачила в день його похорону.

Хвильовий: історія ілюзій і прозрінь

Микола Хвильовий намагався врятувати себе, своє літературне угруповання ВАПЛІТЕ, журнал. Він змушений був писати листи, в яких каявся у всіх «гріхах», клявся у вірності комуністичній ідеології і зрікався своїх ідей, відмовлявся від бажання бачити українську літературу європейською, відірваною від Москви. Але арешти його найближчих друзів і однодумців зримо показали Хвильовому, що його доля вирішена у високіх кабінетах чорного трибуналу.

Щоб вберегти дружину і доньку від долі членів сім'ї зрадника Батьківщини, він вирішує сам поставити крапку у своєму житті. 13 травня 1933 року пролунав постріл, який обірвав життя Миколи Хвильового. А в передсмертній записці останніми словами були: «Хай живе революція!»

Копії передсмертних записок М. Хвильового, що були знайдені лише 1988 року

Арешт Ялового — це розстріл цілої генерації. За що? За те, що ми були найщирішими комуністами? Нічого не розумію, за генерацію Ялового відповідаю перш за все я, Микола Хвильовий. «Отже», як говорить Семенко... Ясно!

Сьогодні прекрасний сонячний день. Як я люблю життя — ви й не уявляєте. Сьогодні 13. Пам'ятаєте, як я був закоханий у це число? Страшно боляче.

Хай живе комунізм!

Хай живе соціалістичне будівництво!

Хай живе комуністична партія!

P.S.

Все, в тому числі й авторські права, передаю Любі Уманцевій. Дуже прошу товаришів допомогти їй та моїй матері.

13.V.1933 року Микола Хвильовий

Золотий мій Любисток, пробач мене, моя голубонька сизокрила, за все. Свій нескінченний роман, між іншим, вчора я знищив не тому, що не хотів, щоб він був надрукований, а тому, що треба було себе переконати: знищив — значить, уже знайшов у собі силу волі зробити те, що сьогодні роблю.

Прощай, мій золотий Любисток.

Висновки та узагальнення

Хвильовий у душі продовжував бути романтиком, але реальні події в житті підривали його віру в побудову щасливого майбутнього. Письменник спостерігав за змінами, які відбувалися з його товаришами по партії, коли ті дізнавалися про нові й нові арешти. Вони швидко погоджувалися, що поряд з ними жив ворог народу, відгороджувалися від нього мовчанням. І хоча безглуздість звинувачень була очевидна, ніхто не наслідуювався їх спростовувати. Хвильовий зрозумів, що тоталітарній системі байдужа доля людей, що вона може пожертвувати мільйонами заради міфічної ідеї, що над ним самим уже занесена сокира.

Рефлексійно-корективні дії

Обмін враженнями від почутого, прочитаного про письменника

Які риси характеру Хвильового вас вразили?

Хвильовий – це людина слабкодуха чи із сильним характером?

У чому полягає заслуга письменника?

Яким ви його запам'ятали?

Назвіть основні тези, які записали.

Міні-практикум

Проаналізуйте власні записи, запишіть висновок до теми, виходячи із запропонованого плану лекції, почутого і побаченого. Озвучте написане.

Підсумок

Вшанування пам'яті

Тростянець. Там непогано відреставрували палац мільйонера цукрозаводчика Леопольда Кеніга, в одному з флігелів є історико-краєзнавчий музей, де, хоч і скуппо, представлений Хвильовий. У школі, де народився й жив Микола Фітільов, є теж меморіальний куточок з кількома фотокартками, в Богодуховській гімназії є меморіальна дошка. Достатньо широко представлений Хвильовий у Харкові, в літературному музеї. Крім того, збереглися два будинки, в яких він мешкав зі своїми родинами. І також знаменитий Будинок письменників «Слово», де поселили в 1928 році письменницькі родини. Це ж було так зручно для влади: усі письменники в одному будинку, легко наглядати за ними, легко контролювати кожен крок. Все прослуховувалось, все було під наглядом інформаторів, які писали свої донесення. З такими доносками на Миколу Хвильового можна ознайомитись у книжці «Полювання на вальдшнепа» Володимира Панченка. Сподіваюсь, постать М.Хвильового нікого не залишила байдужим, і ви з цікавістю ознайомитесь із творами неперевершеного майстра новел.

Урок за оповіданням Ігоря Калинця «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою»

Лариса Сорокіна,

вчитель української мови та літератури

Смілянської ЗОШ I–III ступенів №10

Черкаська обл.

Мета: колективно опрацювати самостійно прочитаний учнями твір І. Калинця «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою»; вчити учнів аналізувати та інтерпретувати художній твір; розвивати художньо-аналітичні навички, зв'язне мовлення, критичне та творче мислення, дослідницькі вміння, творчу уяву та фантазію; виховувати культуру читача, повагу до книги.

Обладнання: тексти оповідання Ігоря Калинця «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою»; «Заповіді читача» на стенді або плакаті.

Домашнє завдання до уроку: *колективне* – прочитати оповідання «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою»; *зробити записи у читацькому щоденнику за певними рубриками; індивідуальне* – провести міні-дослідження тексту твору «Чому Хлопчик-фігурка задоволений собою?»; *для учнів-художників* – намалювати Хлопчика-фігурку.

Перебіг уроку

I. Організаційний момент

Учитель. Діти, сьогодні у нас урок позакласного читання. Традиційно розпочинаємо його з повторення «Заповідей читача».

(Учні по черзі читають «Заповіді читача», записані на стенді.)

II. Емоційне налаштування на урок

Психологічна вправа «Це чудово!» Учні стоять півколом, достатньо великим, щоб промовцям було зручно виступати. Ведучий пропонує кожному по черзі вийти в центр півкола і розповісти про якусь свою якість, уміння чи талант (наприклад, «Я люблю танцювати!», «Я гарно фантазую!», «Я вмію стрибати через калюжі!» тощо). У відповідь на кожне таке висловлювання всі, хто стоїть у півколі, повинні хором відповісти: «Це чудово!» й одночасно підняти вгору великий палець. Якщо немає можливості розмістити учнів у колі, можна залишити їх на місцях, а той, хто говорить про свої таланти, виходить до дошки.

III. Оголошення теми уроку

Учитель. Які ви всі молодці! Як багато ви можете і вмієте! Я відчула, що ви задоволені собою. Це чудово – бути задоволеним собою! (Учитель піднімає вгору великий палець.)

Сьогодні ми будемо вивчати оповідання Ігоря Калинця «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою». Ми з'ясуємо, чому Хлопчик-фігурка задоволений собою, що саме він вміє гарно робити, чому у нього нам варто повчитися.

IV. Робота з текстом оповідання

З'ясування первинного сприйняття твору

Чи сподобалося вам оповідання про Хлопчика-фігурку?

Чи цікаво було читати оповідання? З яким настроєм ви його читали?

Читання учнями записів у читацьких щоденниках про оповідання «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою» за рубриками:

З оповідання я дізнався(лася) про...

Найголовніше у творі, на мою думку, – це....

Оповідання привабило мене...

Рядок, над яким варто задуматися.

Над цими рядками я сміявся (лася) від душі.

Це здалося мені цікавим.

Мої маленькі відкриття.

Рекомендую прочитати оповідання.

З'ясування жанру твору

– Чому, на вашу думку, автор визначив жанр свого твору як «трохи казка»?

– «Яка дивна пригода трапилася зі мною, – думала дівчинка». Розкажіть, яка «дивна пригода» трапилася з Ганнусею одного вечора пізньої осені.

– Який він – Ха-еФ?

Розгляд та обговорення малюнкових зображень Хлопчика-фігурки. Автори малюнків розповідають про свій задум та техніку виконання малюнка.

– Чи таким ви уявляєте Ха-еФа, яким його намалювали ваші товариші?

– Опишіть, яким би ви зобразили Хлопчика-фігурку (словесне малювання).

Переказ «таємничої історії» Ха-еФа за початком

Ха-еФ вирішив вигадати собі таємничу історію.

«Я походжу з далекої планети Хвігурія, де всі мешканці такі, як я – хвігурки. Наша планета вигідна для життя хвігурок, бо вся забудована довгими скляними стінами. Вона нагадує скляний лабіринт. До стін легко причіплятися. Отож на одній такій стіні мешкав я з цілою родиною...»

Обговорення

– Чи сподобалося вам перша «таємнича історія» Ха-еФа?

«– Отож, діти, як ви гадаєте: це казочка чи фантастичне оповідання?» – запитала вчителька учнів, коли вони прочитали твір Ганнусі, ще не знаючи, що його написав Ха-еФ. А як ви гадаєте, чи можна «таємничу історію» Хлопчика-фігурки назвати фантастичною?

Пригадаймо!

Фантастика – жанр художніх творів, в якому за допомогою додавання вигаданих, уявних елементів створюється світ, відмінний від сьогоденного, реального. Основною ознакою фантастики є наявність у творі фантастичного допущення – фактора, який не зустрічається або неможливий у реальному світі.

– Назвіть фантастичні елементи у «таємничій історії» Ха-еФа. (Незвичайна далека планета Хвігурія, яка нагадує скляний лабіринт; істоти, які живуть на планеті, – «хвігурки»; вони причіпляються до скляних стін. Усе це явища, які неможливі в реальному світі.)

– А чим пізнавальна перша історія Ха-еФа? Які реальні знання в ній можна здобути? (З «таємничої історії» Хлопчика-фігурки можна дізнатися, що таке автобіографія, з яких частин складається це слово і що вони означають. В історії є пояснення поняття «атмо-

сфера»; описується, як космічний корабель входить в атмосферу Землі.)

Учитель. Ха-еФ свою другу історію написав замість Соломійки. Давайте її прочитаємо.

Виразне читання ланцюжком другої історії Ха-еФа («Мій другий життєпис»)

Учитель (читає). «Учні вирішили, що це оповідання географічне, історичне, пригодницьке, а також фантастичне».

Завдання

Знайдіть в другому оповіданні Ха-еФа ознаки географічного оповідання. (В оповіданні йдеться про Україну. Читачі дізнаються, що в давнину в Україні було багато лісів, ярів, печер.)

Назвіть ознаки історичного оповідання. (В основу сюжету оповідання покладені історичні події: набіги татарської орди на українські землі. Читачі дізнаються, як татари-монголи руйнували і знищували українські міста і села, людей хапали в полон. Чоловіки, котрі вміли тримати зброю, збиралися у боярських дворах, щоб об'єднатися в загони для захисту. Жінки, старенькі і діти ховалися від ворогів у печерах.)

Знайдіть ознаки пригодницького оповідання. (Розповідь про Івасика, який у печері знайшов на стінах рисунки. Можливо, ця пригода вплинула на те, що хлопчик виріс «розумною і богобоязливою людиною», писав мудрі книги, які підписував Іоан Печерський.)

Чому оповідання можна назвати фантастичним? (Серед малюнків на стіні печери було зображення Ха-еФа, який у наш час перейшов у одного з відвідувачів печери – хлопчика з товариства «Спадщина». Хлопець, добираючись трамваєм додому, пальцем намалював фігурку на вікні. Потім він вийшов, залишивши Ха-еФа самого мандрувати містом.)

Вправа «Незакінчене речення»

У другому оповіданні Ха-еФа мене найбільше вразило...

Учитель. Потім Ха-еФ потрапив до Богданка, який дуже любив грати в комп'ютерні ігри. І тут Хлопчик-фігурка не розгубився. Він запропонував Богданку зіграти в комп'ютерну гру з головним героєм Ха-еФом.

Зачитайте правила комп'ютерної гри, яку запропонував Ха-еФ. («Гра простенька, – відповів Ха-еФ, – мене рисує кольоровими крейдами дівчинка на тротуарі. З-за рогу раптом з'являється двірничка і мокрою шваброю береється малюнок стерти. Отже, ти будеш тою двірничкою і водитимеш пультом («мишкою» – як усі називають). Поки стираєш, дівчинка мене вирисовує в іншому місці. Тільки встигай за нею».)

Хто виграв у гри? (Богданко.)

Обговорення третього життєпису Ха-еФа

Де жив Ха-еФ? (У коморі – пам'яті комп'ютера.)

Розкажіть від імені Хлопчика-фігурки, чому він був незадоволеним своїм життям у комп'ютері?

Орієнтовне виконання завдання

У комп'ютері я оживав лише тоді, коли запускали програму зі мною. Тоді я отримував тіло, прокидався зі сну, в якому нічого ніколи не снилося. В інший час я не відчуваю нічого і не знаю, чи минають дні і ночі. Я не бачу і не чую, що робиться поза мною. Я дуже хочу жити вільно і вийти на волю — поза екран.

«– Як жаль мені Хлопчика-Хвігурку: його вічно стирають з лиця землі. Я визволю його з цієї гри», – вирішив Богданко. Як Богданко визволяв Ха-ефа із гри? (Він «попросив свого татка, аби татко видрукував Ха-еФа на папері».)

Представлення окремими учнями результатів міні-дослідження «Чому Хлопчик-фігурка задоволений собою?»

Завдання. Потрібно знайти у тексті речення, в яких йдеться про те, що Ха-еФ «задоволений собою». Спробувати пояснити, чим саме задоволений герой.

Орієнтовне виконання завдання

У творі Хлопчик-фігурка не раз зізнається, що задоволений собою.

Після того, як учитель малювання поставив біля малюнку Ха-еФа червоний знак питання, Хлопчик-фігурка запишався: «От, я тепер із червоним знаком запитання. Це надає мені таємничості. Нехай думають про мене бозна-що, нікому не розкрию таємниці. Я задоволений собою».

Вчителька повернула зошит з першим життєписом Ха-еФа Ганнусі. У ньому червоним олівцем було написано «гарно». І стояв велично-червоний знак оклику. «Ха-еФ буде задоволений з такої оцінки», – подумала Ганнуся.

У другому життєписі Ха-еФ описує, як він з'явився на вікні у міському трамваї і почав мандрувати містом, а потім потрапив до альбому школярки. «Тепер мандрую на її аркуші з альбому, і ці мандри мені до вподоби. Я задоволений собою».

У третьому життєписі Ха-еФ описує, як звільняється від комп'ютерного полону. Богданків татко роздрукував його фігурку на чорно-білому принтері.

«Богданко втішився Ха-еФом на папері, він обвів рисунок кольоровими олівцями. Ось таким я тепер мандрую по білому світі, завжди задоволений собою».

«Сам Ха-еФ подав голос, запевнюючи усіх, що він напише кожному учневі свою біографію. Тільки істота, що задоволена собою, може це зробити, запевнив він на цілий клас».

Висновки. Ха-еФ отримує задоволення від усіх проявів людського життя. Йому подобається, коли він викликає здивування в інших (знак питання в альбомі); задоволений, коли його хвалять (напис «гарно» і велично-червоний знак оклику в зошиті); йому подобається мандрувати (спочатку на вікні трамвая, потім на сторінці альбому Ганнусі); для нього важливо бути вільним (звільнення з комп'ютерної гри), мати можливість жити, творити (писати оповідання), мандрувати (у просторах і часі), відкривати для себе щось нове, не зупинятися у своєму розвитку і творчості («напише кожному учневі свою біографію»).

Отже, літературний герой Ігоря Калинця вчить нас любити життя, пізнавати щось нове, творити, бути оптимістом, отримувати задоволення від усіх проявів життя.

Відкритий мікрофон «Побажання герою»

Завдання. Висловити свої побажання Хлопчику-фігурці.

V. Підсумок уроку

«Трихвилинне есе»

Учні пропонується за три хвилини записати свої враження від зустрічі з оповіданням І. Калинця «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою» на окремих аркушах (учні пишуть те, що спадає їм на думку щодо прочитаного твору, без суворого дотримання орфографічних правил).

«Крісло автора»

Той, хто хоче прочитати есе, виходить до дошки, сідає на окремий стілець (крісло автора) і читає свої записи.

Рефлексія

Чи сподобався вам урок?

Що ви візьмете у скарбничку вражень?

Чи порадите ви друзям прочитати оповідання І.Калинця «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою»? Чому варто прочитати цей твір?

VI. Домашнє завдання.

Написати четвертий життєпис Хлопчика-фігурки; за бажанням проілюструвати його.

Творчість Броніслава Грищука на уроках літератури рідного краю

(естетико-психологічний вимір крізь призму методичної спадщини
Н.Й. Волошиної)

Надія Лаврусевич,

кандидат педагогічних наук, доцент
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

У статті йдеться про доцільність вивчення на уроках літератури рідного краю творів подільського письменника Броніслава Грищука. Їх тонкий психологізм, естетична складова та проникливий ліризм позитивно впливають на формування всебічно розвинутого читача-старшокласника.

Ключові слова: подільський письменник, блюз, джаз, психологізм, естетичне сприймання, учень-старшокласник.

Багаторічні спостереження засвідчують, що якість літературної освіти школяра залежить від рівня сформованості психічних пізнавальних процесів, які, у свою чергу, визначають ступінь проникнення читача в ідейно-естетичну цілісність літературного твору, сприяють розумінню його художнього рівня. Старшокласники є цілком готовими до сприймання творів непростих за формою та змістом: психічно-пізнавальні процеси у них на відповідно високому рівні, певна соціальна поведінка і політична свідомість активно й оперативно вводять їх у життя, навчаючи бачити у фактах, подіях, явищах реальної дійсності життєво важливі проблеми. Однак іноді у наш швидкий та напружений час втрачається "такий фактор як естетична складова у сприйманні та розумінні художнього твору"[3].

Питанню виховання естетично розвинутого читача присвятила свою методичну творчість Ніла Йосипівна Волошина та продовжувала її, керуючи роботою своїх докторантів та аспірантів. Особливу увагу відомий методист приділяла урокам літератури рідного краю, під її керівництвом троє аспірантів – М.С. Горда, А.В. Лисенко, В.Г. Шульженко – успішно захистили дисертації, пов'язані із питанням літературного краєзнавства різних регіонів України. Сьогодні крізь призму методичної спадщини Н.Й. Волошиної ми розглянемо принцип роботи вчителя-словесника над оповіданням подільського письменника **Броніслава Грищука "На стерні твого дитинства"**, що рекомендуємо для уроку літератури рідного краю у 10-11 класі загальноосвітньої школи. Оповідання вміщене у двадцятій за рахунком книжці письменника **"Блюз у джазових тонах"** і вражає глибиною змісту, тонким психологізмом, естетичною складовою та проникливою ліричністю.

Першим етапом роботи може стати пояснення назви збірки, адже слово «блюз» має музичне коріння, він є імпровізаційною формою музичного жанру, де в композиціях часто використовують тільки основний опорний «каркас» чи мотив, який обігрують сольні інструменти. Дійсно, тематикою джазу захоплювалися не тільки її виконавці, музиканти, а й літератори, кіно-

режисери та живописці. Деякі літературні твори Харукі Мураками Селенджерера, Бориса Віана носять саме такий характер. У літературі, як і в музиці, творці дотримуються певної відповідності: часто музика будується за структурою «питання — відповідь», і виражена вона як у літературному наповненні композиції, так і в музичному. Навіть невибагливий слухач у музичному творі може вловити так званий "діалог" інструментів. Такої ж закономірності дотримується у своїх новелах і Броніслав Грищук, зокрема і в запропонованій для уроку "На стерні твого дитинства", де діалог ведеться між підлітком із давньої світліни та ним же – через багато

років – відомим українським письменником.

Так звана розмова із самим собою, але у певному часовому відрізку, надає твору щемкої довірливості, теплої інтимності, широкій відвертості, на яку, на жаль, наші старшокласники не завжди налаштовані. З іншого боку, урок матиме інтегративний характер, якщо акцентувати на незвичній для літературного твору формі блюзу і звернутись до відповідних музичних творів. Старшокласники захоплюються музичними джазовими творами, великою кількістю їх різновидів, можливістю інтерпретації. Цікавим є й те, що блюз-музика позитивно впливає на слухача. Попри те, що виконавці виливають біль своєї душі чи радість від спогадів минулого, блюз у музиці несе життєствердну енергію, якість просвітлення й умиротворення. Часто композитори об'єднують два стилі музики – джаз і блюз американського походження, бо зазвичай і межа між ними розмита, навіть визначитися із точним стилем буває складно. І тільки якщо повністю поринути в музику і пояснення стилів, то можна відчутти різницю. Твори Етта Джеймса, Білла Еванса, Джиммі Смітта свідчать про це. Тут кожна нота створена під звук серця.

Те ж саме ми можемо сказати і про творчість письменника Броніслава Грищука. Прочитавши його художній твір і зрозумівши діалог письменника із самим собою (так звані питання-відповіді), учні-старшокласники отримають справжній життєвий урок, бо

весь твір, справді, проінтий вірою, що визволення від неприкаяного існування відбудеться обов'язково, завтра все стане зрозумілим і виявиться на своїх місцях, що так характерно для блюзу.

Для цього автор новели використовує певні прийоми. Так звані блюзовими вставками в канву новели є звертання до образу-символу ранніх необачних лелек: "Одного печального дня (кружляли тоді в зам'яті над містом необачні ранні лелеки) я також чи то знічев'я, чи з дурного розуму попався на той некропольський гачок..." [4, с. 137], а в кінці твору: "І хоч на дворі тільки грудень, світанок зими, я тривожно вдивляюся у посивіле небо: хоч би не з'явилися у ньому лелеки! Хоч би не шаленіли у відчай посеред отої сніжної круговерті! Не знаю, що гірше – випереджати події, а чи спізнюватися на них"[4, с. 145]. Це щось на зразок обрамлення, якщо не брати до уваги філософських роздумів у перших двох-трьох абзацах.

Наступним етапом для естетичного розвитку учня на цьому уроці стане забезпечення сприятливої емоційної атмосфери. Це досягається різними шляхами: вступне слово, нестандартний початок, музичний або ілюстративний фон... Будь-який прийом зіграє на руку вчителю, враховуючи його особисті уподобання, склад учнівського колективу. На нашу думку, це може бути розповідь про життєвий шлях письменника, демонстрація його фото від дитинства до зрілості, музичний фон, представлений музичним блюзом у джазових тонах. Вчитель може запропонувати учням самим підібрати мелодії, відповідні до настрою новели. Та обов'язковим буде прослуховування їх ще до уроку і відбір 2-3 найвдаліших, які потім можна запропонувати для вибору учням.

У створенні емоційного фону уроків ефективним є прийом «кольоровий щоденник настрою». Такий прийом доцільніше використовувати в середніх класах, але в даному випадку він буде доречний і для старшокласників. Прийом використовується для з'ясування емоційної готовності учнів до уроку. Учням пропонується позначити на аркуші паперу колір, який найбільш відповідає настрою, стану душі учня від сприйняття художнього твору. І якщо учні 5–8 класів малюють, то старшокласники можуть передати його усно.

На нашому уроці учні, звертаючись до тексту, називали переважно два кольори – чорний та білий, пояснюючи це тим, що мова йде про спогади, які нав'яла стара чорно-біла фотографія. Щоб підтвердити думку, старшокласники пояснювали свій вибір кольорів віком героя: у дитинстві – світлий образ (білий), а в кінці життєвого шляху – темний (чорний), бо життя не шкодує випробувань на долю людини. Під час обміну враженнями про кольори, що виникають в уяві читача під час читання твору, інші учні, підтримуючи думку однокурсників про автора в зрілому віці, додавали ще й сивий, світлий з домішками темного (не сірий колір, бо він символізує буденність, безликість, а це не є відповідним герою твору), і не лише з огляду на вік героя. Часто у новелі трапляються відповідні епітети: "печальний

день", "посивіле небо" і навіть сіре, небілене полотно сорочки малого. Щодо дитинства героя, яке представляє "отаким собі подільський Гаврош", то воно втілено в образі метелика – кольорового, як веселка, як дитинство, і швидкоминучого, як життя метелика та й молодість людини загалом. "На правому його плечі спочивав дивовижної краси метелик, іскрився й переливався, мов празникові єпископські шати на всенощній, саяв золотими крапельками, едвобними прожилками, бісерним світінням на парчевому тлі" [4, с. 137]. Тому у творі, доходять висновку школярі, наявна гра світла й тіні, тим паче, що у новелі автор неначе навмисне згадає Мікеланджело, Рафаеля та Рембрандта, творами яких він захоплювався...

Твір невеличкий за обсягом, прочитати його зможуть усі учні вдома, готуючись до уроку, але текстуально робота на уроці проводиться невідмінно.

Насамперед пропонуємо учням знайти цитати в тексті на визначення категорії минулого ("Не длубайся в зацвілих саркофагах, де спочивають у тиші вчорашні дні. Бо у тій німотній альбомній "археології є щось од психічного вандалізму. А також від мимовільного, позасвідомого самокатування"[4, с. 137]); категорії вічного ("Хилить тебе, мов полинову бадилину, до землі. До тверді, з якої вийшов і в яку вернешся у визначений небом невідворотний час"[4, с. 137]; категорії правди ("Правда мистецтва не те саме, що правда дійсності, в кожного з них вона – своя. Але у тому, як ти жив і живеш без мене – правди нема. Ні мистецької, ні історичної, ні житейської. Ніякої. Бо живеш ти не так. Пишеш не те, що варто писати"[4, с. 140]; категорії волі,

Броніслав Гришук

краси і так далі).

Твір має певні особливості побудови: в ньому наявні, як певні орнаменти, дві вставні поезії, що дуже органічно вписуються в канву новели. Учням буде цікаво порівняти зміст цих поетичних вставок зі змістом новели. Як і в самій прозовій частині, поезії мають два полюси: дитинство з проєкцією на майбутнє: "У райському затінку вишні /я ставив хиткий табурет /і вірші творив дивовижні /на клаптях пожовклих газет. /І в той час /прихильна, ласкава, /на витвори янгольських рук /з-за мого плеча виглядала /богиня мистецтв і наук"[4, с. 139]. А наприкінці твору, як підсумок життєвого та творчого шляху: "...а де ж ті шедеври, /що ними ти снів усякдень? /Нема за плечима Міневри, /Ні мрій, ні поем, ні пісень"[4, с. 145]. Як і в прозовій частині, митець використовує ті ж кольори: "Біліє лунка порожнеча, /чорніє оглухла п'ятьма" [4, с. 145].

Під час читання може виникнути певна складність із сприйняттям головного героя. Адже розповідь ведеться від першої особи та ще плюс у двох часових проміжках: хлопчика зі світлини та дорослої людини, письменника, автора твору, а це наповнює оповідання якимось особливим психологізмом. Зрозуміти психологію підлітка непросто, а митця й поготів. Серед філософсько-теоретичних досліджень поняття "психоло-

гізм" чітко розкриває К. Малевич щодо його визначення поняття "людина". Людина, на думку художника-теоретика, являє собою емоціональну суперечливу єдність: "Людина – це те психічне явище, яке перебуває у стані роздвоєння: вона ж собі влаштує і в'язницю, і варту, хоче себе роззброїти і не може цього зробити, через що деколи позбавляє себе життя" [5, с. 305]. Це визначення якомога краще передає сюжет твору: ніхто краще тебе самого не знає твоїх помилок, розчарувань і страхів... Для категоричного старшокласника є невідомими страхи людини, що прожила життя: "Невже нічого путнього упродовж десятиліть я не сотворив, не винайшов, не відкрив" [4, с.145]. Для них прийнятною є позиція підлітка-максималіста: "Я хотів, щоб ти за будь-яких обставин залишався собою. Набуваючи нових рис і якостей, не зраджував мене.... ти втратив мене. Перестав дивитися на світ моїми очима. Зрадив мене" [4, с.141]. Доброю допомогою для вчителя стануть слова О. Архипенка щодо визначення індивідуальної творчості: "Індивідуальної творчості не існуватиме, якщо не буде психологічних змін одного стану на інший, вищий" [1, с. 212]. І в цьому ракурсі вчитель продовжить роботу над головним образом новели – людини-митця.

Щоб запобігти помилці учнів щодо можливого роздвоєння особистості героя, вказуємо на те, що це, швидше, сповідь перед самим собою, аніж протидія собі самому (одинадцятикласники мають змогу порівняти героя новели Броніслава Грищука із головним героєм новели М. Хвильового "Я (Романтика)". Особливо показовим є той епізод, коли автор неначе виправдовується перед собою ж за те, що нове авангардне мистецтво, яке мало кому зрозуміле, він підтримує; хоча десь там, в глибині душі, розуміє, що насправді король – голий! І ті слова, що належать подільському підлітку, це його власне переконання про стан речей у мистецтві сьогодні. "Невже не бачиш, не відчуваєш? Триває процес тотальної підміни понять, грандіозного обману, руйнації традиції, звичаїв, основ... Якщо не досягаєш цього, то не маєш розуму серця, а це зовсім інше, ніж просто розум. Якщо не бачиш згубного процесу, то ти гідний співчуття сліпця. Якщо ж бачиш, нутром відчуваєш розгул сатанізму, зневажання і розтоптування святинь, то чому ж ти мовчиш? Чому не пишеш, не волаєш про це на кожній перехресті?" [4, с.143]. Ці питання хвилюють письменника і він часто звертається до них у своїй творчості. Питання про роль пісні, мистецтва в житті людини, як складається життя актора, чому одна людина тонко розуміє світ, а інший і світ, і мистецтво байдужі – можна дізнатись із його новел "Арфи", "Пісня", "Ці ямочки на щоках" та багатьох інших, а це значить, що власне сам автор прагне зрозуміти, чому творча людина сприймає світ не так, як інші, чому так вражають її випадкові речі?

І хоча новелу ми рекомендуємо для аналізу у старших класах, вона має чудову властивість зацікавити своїм змістом і школярів 8–9 класів, і людей старшого

покоління, адже порушує проблеми, які хвилюють кожну людину, особливо творчу особистість: у чому сенс життя, як прожити його правильно, що дарує нам мистецтво і що таке мистецтво насправді. А це є незаперечним доказом того, що новела справді є витвором мистецтва, і автора даремно мучили докори сумління за те, що "нема ні кінця, ні предтечі, бо й крил білопінних нема" [1, с. 212].

Від підлітка до відомого письменника пролягли роки, події, що змінили світогляд, сприйняття тих чи інших подій, зокрема мистецтва. Це закономірно, але, прочитавши твір, ми доходимо висновку: усе своє життя автор відчував життя так, як "отакий собі подільський Гаврош у кортових штанцях на одній підтяжці через плече та полотняній розхристаній сорочці з приколеною на грудях батьківською медаллю "За боевые заслуги" [4, с.137]. Провести таке посилення для старшокласника дослідження можна, залучаючи усі доступні йому відомості з будь-яких наукових джерел, зокрема з філософії. Онтологічний напрям філософії авангардної творчості має змогу досліджувати одну з причин складнощів свідомості людини: "Розмовляти про природу мистецтва означає торкатися складнощів не тільки свідомості людини, але й інших світових загадок буття. Глибин мислення. Вищих загадок філософії" [2, с.133]. Ось як глибоко можна пірнути, занурюючись у таємниці письма нашого подільського новеліста Броніслава Грищука. Особливо це цікаво тим учням старших класів, котрі люблять досліджувати літературу. Надзвичайно плідним буде знайомство із творчістю митця, якщо на уроці літератури рідного краю прозвучить вдало підібраний блюз у джазових тонах, душу старшокласника сколихнуть шедеври світового живописного мистецтва, це й призведе до естетико-психологічного виміру діяльності учителя та учнів на уроці.

І щодо блюзу... Блюз завжди передає свій життєвий досвід іншим людям, тим, хто його слухає і намагається зрозуміти. Така музика допомагала й допомагає вижити у складні часи, і не лише афроамериканцям... Думаю, це актуально сьогодні як для підлітка, так і для зрілої людини, що завершує свій життєвий чи творчий шлях.

Література

1. Архипенко О. Теоретичні нотатки / О. Архипенко // Хроніка 2000. Наш край : український культурологічний альманах. – Київ : Довіра, 1993. – Вип. 5 (7). – С. 208–255.
2. Бурлюк Д. Фрагменти из воспоминания футуриста. Письма. Стихотворения / Д. Бурлюк. – СПб. : Пушкинский фонд, 1994. – 383 с.
3. Волошина Н.И. Эстетичное виховання учнів у процесі вивчення літератури. – К.: Рад. школа, 1985. – 102с.
4. Грищук Б. Блюз у джазових тонах. Проза поета, поезія прозаїка / Б.Грищук. –Хмельницький: Поділля, 1998. – 247с.
4. Малевич К. Черный квадрат. – СПб. : Азбука, 2001. – 576 с.
5. Мах Э. Познание и заблуждение. Очерки по психологии исследования / Э. Мах. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2003. – 456 с.

В статье идет речь о целесообразности изучения на уроках литературы родного края произведений подольского писателя Бронислава Грищука. Их тонкий психологизм, эстетическая составляющая и проникновенный лиризм положительно влияют на формирование всесторонне развитого читателя-старшеклассника.

Ключевые слова: подольский писатель, блюз, джаз, психологизм, эстетическое восприятие, ученик-старшеклассник.

The article deals with the feasibility of studying of the works of Podillia writer Bronislav Gryschuk at the lessons of literature of the native land. Their subtle psychology, aesthetic component and insightful lyricism positively influence the formation of thoroughly well-educated senior readers.

Key words: Podillia writer, blues, jazz, psychology, aesthetic perception, senior student.

Відлуння козаччини у вінку сонетів Наталі Баклай

«Під синім небом та понад житами»

(матеріали до уроку літератури рідного краю)

Світлана Савонічева,

студентка Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

*Не медом пахнуть сиві полини,
Що стеляться туманом по долинах,
Гойдають вони сонце на могилах,
Де сплять в віках нескорені сини...*
Н. Баклай

Не медом п'янить, а гірчить полянами історія багатостраждальної України... Бо всім вона – ласий шматочок, всім би загарбати й зігнути, розправити біля неї загребуші руки, нажитися на красі й багатстві її щедрих земель. Так у віках, так і нині...

А народ на такій землі не може бути рабом. Він – волелюбний з діда-прадіда, гордий і нескорений століттями. Народ, що вірить у воскресіння життя навіть у найпекельніших муках, у найтяжчих битвах, у найскрутніші часи. Народ усе бачить і впускає до свого великого серця різні вітри – сердиті й лагідні, теплі й холодні...

Висповідати те серце на цілий світ дано поетам – людям із Божою зіркою Слова, засвіченою для правди, щирості, любові. Від народних співців, сліпих кобзарів, які несли до людей правду, від невтомного мандрівника Сковороди й геніального пророка Шевченка, гордої Лесі Українки й незламної Ліни Костенко до нових сучасних майстрів слова тягнеться неперервна ниточка єднання поколінь, єднання народу в одну велику родину, де пам'ятають своїх предків, будують своєю мудрістю величний храм України і дбають про май-бутнє.

Поетеса з Полтавщини Наталя Баклай, член НСПУ, автор десяти поетичних та трьох прозових збірок, а також біобібліографічних нарисів «Літературні постаті Лубенщини», у своїй творчості розробляє не тільки лірично-любовні мотиви, а й заглиблюється у сутність сучасної людини, на яку впливають бурхливі події становлення нової України.

У її доробку є вірші, поеми, диптихи, цикли, новели, оповідання, але найбільшу увагу привертає вінок сонетів «**Під синім небом та понад житами**» зі збірки «**Ще не вицвіло літо**».

У різні часи форма сонета була досить популярна в українській літературі. Сьогодні вона продовжує цікавити багатьох поетів, зокрема і Н. Баклай.

Сонет (італ. sonetto – звучати) – ліричний вірш, що складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямбу, власне, двох чотиривіршів з перехресним римуванням та двох тривіршів тернарного римування за основною схемою (*авав авав ввд еед*), хоч можливі й інші варіанти (*авав авав вде* чи *авав авав ввд еде* і т. п.) [5, с. 648].

Вінок сонетів – твір, у якому кожен сонет, мов коштовна намистинка на одному ланцюжку, доповнює попередній. Останній рядок попереднього при цьому стає першим рядком наступного, а в заключному фрагменті чудово творять новий довершений сонет перші рядки чотирнадцяти попередніх частинок. Така форма допомагає показати перехід епох і нерозривність плину історії від покоління до покоління.

*І хто пригубить – зразу стане гірко
На тім шляху, де колеться стерня,
Де козакові вивела коня,
В похід благословивши, українка...*
[2, с. 84].

Жіноча доля – доля чекання. Такою вона була, коли козаки на конях мчали в безкраї степи, щоб оборонити рідну землю від ворога. Така вона й нині, коли біля військкоматів втирає сльозу чи то мати, а чи дружина, а чи сама страдниця Україна краєчком хустини, а то й... кінчиком жовто-блакитного знамена:

*І засвіт встануть знову козаки,
За панібрата – шабля з-під руки,
І хоч у пекло – спробуй, зупини.*

*Летять на конях, і летять під коні,
Ніхто не вибирає зроду долі,
Як волю не беруть за півціни...* [2, с. 85].

Козацькою кров'ю у всі часи кропилася наша воля. Високі могили, якими українська земля ніби вивисується до небес, до Бога, до сонця, навіки сховали не тільки тіла патріотів-синів, а й пам'ять народу, яка проросла в степах маками та ковилою... Пам'ять, яку не можна втрачати нащадкам, бо засвіт встають українці й нині:

*Як волю не беруть за півціни,
То за ціною козаки не стануть.
Ой, важко Україною гетьманить:
Скубуть свої за межі і тини...* [2, с. 86].

І розпинають зрадники Іуди на клапті стражденну Матір – рідну землю, городячи нові кордони, плетучи нові тини розбрату. Та не тільки в цьому наша біда від

Наталя Баклай

козаків і до сучасних отаманів:

*Ділили ми гетьманську булаву:
Між трьох українців був один в гетьманах.
Другий – в старшинах, третій – в отаманах,
І розбрат весь несли під корогу [2, с. 86].*

А хіба не така наша правда? І заводили отамани козаків то на поле бою, то в непролазні хащі владолубства, владодільства, владоненаситності. А хіба немає у сучасних «отаманів» прорахунків, оплачених життями патріотів, кинутих у горнило нової війни? А все тому, що ділим булаву:

*Хіба не за майбутнє висів Байда?
Хіба Мазепа гіршого хотів?
Хіба Калниш на Соловках зітлів
За те, щоб Україна пасла задніх? [2, с. 87].*

А справді! Нам є в кого вчитися! Шкода тільки, що вчимося чи то запізно, чи то не всі, а чи не бажаємо оглядатися назад, на свою історію... Та коли придивитись, то і повчитися ж таки варто! Хоч би й у того Байди Вишневецького.

Дмитро (Байда) Вишневецький – перший із достовірно відомих українських козацьких гетьманів – походив із старовинного волинського роду Гедиміновичів. Збудував на острові Мала Хортиця замок, який став прототипом Запорозької Січі; згуртував на боротьбу проти татар кілька сот козаків. Успішно відбивав напади кримських татар на Хортицю, а в жовтні 1657 року на чолі козаків здобув турецьку фортецю Іслам-Кермен і вивіз звідти всі гармати на Хортицю. Вдалий похід у Крим привів до визволення кількох тисяч українських невільників. Народ складав про Байду думи, пісні, легенди. А чи згадають через століття сучасних лідерів? А якщо згадають, то як?

Вельми суперечливою постаттю в історії України був Іван Мазепа. Були ним задоволені й незадоволені. Але як державник і культурно-просвітницький діяч він залишив у пам'яті народу вагомий слід. Постійно піклувався станом науки, освіти, мистецтва, церковними справами. За його сприяння було збудовано чи відновлено ряд монументальних споруд у стилі українського бароко, які милують око до нашого часу. А нове приміщення Києво-Могилянської колегії, кафедральний собор у Переяславі, Богоявленська церква Братського монастиря в Києві, дзвіниця собору святої Софії – це пам'ятники Івану Мазепі, які стали символами нескореного духу для нащадків. Прикладом благодійності, турботи про Україну є випущені коштом гетьмана книги, подаровані в храми ікони та цінні речі [4, с. 38]. Які храми (в душах і під синім небом України) залишить покоління сучасних «будівничих» нашої держави?

А чи хоч хтось із тих, хто безсоромно за гроші продав Україну, отримав таку кару, яку змушений був витримати останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський? Талановитий полководець і дипломат, який походив із козацько-старшинського

роду Лубенського полку, він обирався кошовим отаманом десять років підряд, адже дбав про поширення хліборобства і торгівлі, їздив до Петербурга, де відстоював військові та адміністративно-територіальні права Запоріжжя від зазіхань російського уряду. У червні 1775 року після зруйнування царським військом Нової Січі був заарештований і за наказом Катерини II засланий до Соловецького монастиря. Понад двадцять п'ять років неволі, проведені в одиначній камері, мали б зламати український дух. Та він дочекався звільнення указом Олександра I [4, с. 26]. Дочекався, бо в серці жила непохитна віра в Україну, в Людину, у Справедливість...

*Чи ти, Україно, Господу оскомина,
Що кожне покоління на війні,
Горять твої сміливці у вогні... [2, с. 87].*

І стоять сьогодні у пекельних боях за Україну її незламні сини – нащадки козацького роду. Справжні лицарі-сміливці, щирі патріоти, віддані, чесні, горді беруть до рук зброю і йдуть захищати кордони України в зоні проведення АТО. Вони свідомо наражають себе на кулі, аби наблизити Нашу Перемогу:

*Й зітхала Конституція услід,
І на шляху – то терен, а то – глід,
А правда – не знайшла іще слова.*

*Росія руки вимила і спала,
А ти край степу плакала-ячала,
А ти така, як чайка степова... [2, с. 88].*

І вірить поетеса в нову українську Україну, хоче, щоб і читач від її широкого слова не тільки повірив, а ще й не розміняв свого патріотизму на крикливі гасла, не розгубив своєї душі на «межі» та «портфелі». Вона закликає читачів залишатись українцями не для користі, а для того, щоб була Україна в світі:

*А ти ж така, як чайка степова,
Летиш у пісню – вищу за слова,
Під синім небом та понад житами.*

*Українонько! Не кидай чаєнят!
Ще понад шляхом яструби не сплять,
Дай сили нам піднятися над світами!*

[2, с. 92].

Тож дай, Боже, сил Україні і українцям воскреснути із попелу відчаю, піднятися над світами, щоби під синім небом та понад житами лунав не плач солдатської вдови, а вічна пісня Любові задля відродження Життя...

Література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.
2. Баклай Н. Ще не вицвіло літо / Наталя Баклай. – Лубни: ком. вид. «Лубни», 2003. – 139с.
3. Довідник з історії України / [І. Підкова, Р. Шуст та ін.] – К.: Генеза, 1993. – Т1 (А-Й). – 240с.
4. Довідник з історії України / [К. Бондаренко, В. Гордієнко, Я. Грицак, Я. Дашкевич, А. Жуковський та ін.]; за ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Генеза, 1995. Т2 (К-П): – 440с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
6. Сергійчук В. Дмитро Вишневецький / В. І. Сергійчук. – К.: Україна, 2003. – 192 с.
7. Хоткевич Г. Історія України / Г. Хоткевич. – К.: Веселка, 1993. – 228с.

Стежками «Суперагента 000»

Літературна гра

Людмила Кицак,

кандидат філологічних наук,

викладач Бердичівського педагогічного коледжу

У статті висвітлюється методика використання сучасної книжки детективного жанру у позакласній роботі з літератури як основного засобу заохочення учнів до читання. Пропонується варіант проведення інтелектуально-пізнавальної гри для учнів середньої та старшої школи.

Ключові слова: позакласна робота, інтелектуально-пізнавальна гра, вікторина, детектив для дітей, Леся Воронина.

Спонування сучасного підлітка до читання – це одна з найважчих справ у роботі вчителя літератури, адже знайти індивідуальний підхід до кожного учня досить складно, і звичайне переконання не завжди гарантує успішний результат. Проте ставити перед собою цілі, шукати нові методи і засоби впливу на дитину треба обов'язково. Сьогодні, скажімо, щоб зацікавити учнів літературним твором, слід використовувати цікаві і близькі для них жанри. Насамперед це жанр детективу для дітей.

В Україні на сьогодні їх є вже достатня кількість. Із-поміж українських авторів детективу для дітей це Леся Воронина («Суперагент 000»), Богдан Жолдак («Коли генії плачуть»), Анатолій Птіцин («Посмішка азовського крокодила»), Олексій Недемлінський («Бюро віртуальних розслідувань. Про місто, що зникло»), Наталка та Олександр Шевченки («Команда Мрії: Все в шоколаді», «Як не скарб, то пожежа», «Привид у Домі Гукала»), Андрій Кокотюха («Рік пригод. Полювання на Золотий кубок», «Клуб Боягузів», «Мисливці за привидами», «Страшні історії», «Колекція гадів», «Собачі клопоти», «Небезпечна спадщина»), Олесь Льченко («Смертельний круїз», «Команда-14. Пастка для геймера», «Команда-14. Медгоспіталь», «Чорне озеро кохання»), Євгенія Кононенко («Бабусі також були дівчатами»), Валерій та Наталя Лапікури («Детектива!»), тетралогія про пригоди команди юних каратистів харківського письменника Яна Гурича («Небезпечне розслідування», «Таємний удар», «Таємниця підземних дзвонів», «В лабіринті стародавнього монастиря»), Всеволод Нестайко («Неймовірні детективи», «Таємничий голос за спиною»), Євген Філ (трилогія про пригоди Вітька Буца «Божевільні канікули», «Вбивство на міжпланетнику», «Загадка мертвої планети», «Планета Павука», «Фантастика», «Ігорева Димовуха» «Пригода з Вітьком Буцем»), Анатолій Костецький («Суперклей Христора Тюлькіна, або „Вас викрито — здавайтесь!“», «Мінімакс — кишеньковий дракон, або День без батьків»), трилогія Степана Процюка про кохання підлітків («Марійка і Костик», «Залюблені в сонце», «Аргонавти»), трилогія Марини Павленко «Русалонька з 7-го В». Значна кількість названих книг вийшла друком у серії «Дивний детектив 08», заснованій видавництвом «Грані-Т». Крім того, видавництво «Зелений пес» започаткувало серію «Для читання під партою». З цієї серії варто назвати книжку Ірини Потаніної «Дівчата на стежці війни».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасну українську літературу для дітей, її інтелекту-

альне та художнє значення у літературознавстві, особливості сприймання дитячою аудиторією вивчають Т. Гребенюк, У. Гнідець, Т. Качак, І. Куриленко, О. Папуша, М. Славова. Проводяться спеціальні конференції, на яких порушуються питання якості українських книжок для дітей, розвитку книговидавництва, різноманітних літературознавчих проблем тощо. Проте сучасному вчителю бракує конкретних методичних розробок для проведення позакласних заходів у школі, які допомогли б спланувати таку роботу, зробити її цікавою для дітей та педагогів.

Виклад основного матеріалу. Здавалось би, детектив – легкий невимушений жанр, зовсім не для дитячого читання, сповнений таємниць, переслідувань, злочинів, загадок тощо, проте у сучасних українських детективах для дітей прослідковується пропаганда людських цінностей (чесність, порядність, відвертість), виховуються почуття взаємодопомоги та взаєморозуміння, прищеплюються почуття відповідальності, бажання захищати слабших, нетерпимість до брехні, популяризація мужності, здорового способу життя. Проте виховний ефект – це лише одна грань такої літератури, вона має ще й естетичну цінність, виконує розвивальну, власне літературну функції. Варто зазначити, що детективи – це один із найчитабельніших жанрів літератури для дітей, адже саме в середньому шкільному та підлітковому віці заострюється інтерес до таємниць, розслідувань, викриття злочинців, аби зреалізувати власну необхідність у суспільстві, відчуті потенціал для подальшого особистісного розвитку та вдосконалення.

У позакласній роботі вчитель може скористатися цим жанром для підвищення читацької культури учнів, розвитку їхньої уваги, пам'яті, уяви, асоціативного та логічного мислення, уміння самостійно та колективно опрацювати текст, свідомого читання та осмислення прочитаного.

Найлегше це зробити за допомогою літературної інтелектуально-пізнавальної гри (вікторини, брейн-рингу, інтелект-шоу тощо).

Пропонуємо приклад такої літературної гри під назвою «Стежками суперагента 000» для дітей середнього шкільного віку.

Учні напередодні поділяються на 5 команд, кожна з яких читає всю книжку, але детально опрацює лише один розділ із книжки Лесі Вороніної «Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру». Завдання команд – якнайшвидше дати правильну відповідь на поставлені питання. Бали за правильні відповіді підраховує лічильна комісія.

Вступні запитання

Хто написав книжку «Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру»? (*Леся Воронина.*)

Які ще твори належать перу цього автора? («Таємниця смарагдового дракона», «Суперагент 000. У пащі крокодила», «Таємне товариство боягузів», «Прибулець з країни Нямликів».)

До якого жанру належать ці твори? (*Детективного.*)

Які, на твою думку, характерні ознаки цього жанру? (*Злочин, таємниця, розслідування, швидке розгортання подій, обов'язкові персонажі: злочинець, детектив, жертва, щасливий фінал: злочин розкрито, злочинця покарано.*)

Зі скількох частин (історій) складається книжка «Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру»? (*З п'яти.*) Назви їх. (*Неймовірна, дивовижна, фантастична, героїчна, шалена.*)

Чи було цікаво читати? Чому?

Чи уважно ви читали?

Якою фразою починаються всі п'ять детективних історій? («Суперагент Гриць Мамай сидів у позі лотоса».)

Історія перша «У пащі крокодила»

Чому бабця-ніндзя напоїла kota Шніцеля валеріановими краплями? (*Щоб дізнатися шифр.*)

Що являли собою нунчаки, власністю якого героя вони були? (*Це з'єднані ланцюжком короткі важкі палички – зброя бабці-ніндзя.*)

Кому були відомі секрети давньотибетського гіпнозу? (*Грицеві.*)

Як звали собаку-вбивцю – помічника бабці-ніндзя? (*Бультер'єр Льюсік.*)

Хто це:

«Білява дівчина неймовірної вроди. В її блакитних, немов ранкове небо, очах світився розпач» (*Зореслава.*)

«Мав чорний пасок майстра карате, володів усіма секретами ушу, дзю-до, кунг-фу, вільної боротьби, кік-боксингу, опанував магічну боротьбу індіанського племені крі, розшифрував таємні прийоми давньоукраїнської боротьби, замасковані в народному танці гопак» (*Гриць Мамай.*)

«Стара зловмисниця, на совісті якої було 18 тяжких і 305 середньої важкості злочинів» (*бабця-ніндзя.*)

За допомогою спеціальних біопроменів міг вступати в контакт із тваринами, учив тварин думати (*професор Байда.*)

Його інтелект дорівнює інтелектові члена-кореспондента Академії наук (*кіт Шніцель.*)

Кому належать ці слова?

«Благаю вас, шляхетний герою, визвольте мого друга й учителя. Я ледве стримую виділення шлункового соку» (*крокодил Кирило.*)

«Я знаю секретний шифр, за допомогою якого можна увімкнути біохвильовий апарат» (*Зореслава.*)

«Найголовніше, щоб тварини слухалися. Будь-який сейф, будь-яка схованка з дорогоцінностями була б наша. Адже кожна домашня кішечка чи цуцик могли б запам'ятати шифр у сейфі, показати схованку чи відключити сигналізацію у банку. І ніхто б ні про що не здогадався! Ми б стали володарями світу! За допомогою тварин ми б захопили військові бази, ракети й кораблі. В один день і без будь-якої зброї» (*бабця-ніндзя.*)

Хто має такі прізвища – Копняк, Паскуденко-Поганський, Рекетиренко, Чмир-Байструченко (*професійний найманий убивця із садистськими нахилами, помічник бабці-ніндзі.*)

Продовжіть: «Вага - 57 кг 30 г, зріст... (170 см).

Як розшифрувати слово «Шніцель»? (*Швидкісний Новий Інтуїтивний Цільовий Еволюційний Локатор.*)

Хто і чому проковтнув професора Байду? (*Крокодил Кирило; це було зроблено не навмисно: бандити за допомогою біопроменів вплинули на центр агресивності крокодила.*)

Назвати марку машини, на якій їздив Гриць. (*Феррарі.*)

Поясніть вислів «ефект бджоли». (*Гриць уміє дивитися обома очима водночас на всі боки.*)

Опишіть одяг Гриця. (*Джинси фірми «Levi's», сліпучо-біла футболка з вишитим зліва, де серце, ніжним проліском, незмінна шкіряна куртка, кросівки фірми «Reebok».*)

Куди Гриць відправляє на перевиховання бабцю-ніндзя? (*До притулку для колишніх карних злочинців, де її навчать співати народних пісень, вишивати гладдю та хрестиком, виготовляти макраме.*)

Історія друга «Пастка у підземеллі»

Де і чому Зореслава сушила пелюшки Яромира? (*На торсі Суперагента, адже, незважаючи на мороз 30 градусів, тіло Гриця пашіло, як праска: він перебував у нірвані.*)

Що таке нірвана? (*Стан цілковитого спокою.*)

Як викрадена Зореслава подавала знаки Грицеві? (*Скидала частини свого вбрання і кидала їх додолу.*)

На яку відстань Зореслава передає крокодилові свій імпульс? (*1500 кілометрів.*)

Де відпочивав кіт Шніцель? (*На Гаваях.*)

Хто вмів літати? (*Крокодил Кирило, кіт Шніцель, Яромир.*)

Хто літає зі швидкістю міжконтинентальної ракети? (*Кіт Шніцель.*)

Хто каже такі слова?

«Сила зла непереможна» (*бабця-ніндзя.*)

«До ранку ви перетворитеся на велетенські бурульки» (*бабця-ніндзя.*)

«Цих лиходіїв перевиховати не можна, їх треба поставити замість скульптур перед входом до притулку імені Рабіндраната Тагора» (*Яромир.*)

У чому таємниця лозової коліски? (*Її подарувала бабця-ніндзя, у коліску був умонтований мініатюрний радіопередавач, який дозволяв бандитці підслухувати всі розмови Суперагента, зрештою – знеацька захопити Зореславу з дитиною.*)

Як діють павукошурі? (*Щелепами павукошур захоплює здобич, обплутавши її сіткою, убиває її, впорскуючи всередину тіла отруту, рідина діє на здобич, як травний сік, через годину хижак повертається і висмоктує з жертви вже частково перетравлену рідину.*)

Хто і в який спосіб урятував Суперагента з дружиною і сином від неминучої загибелі у підземеллі? (*Кіт Шніцель, який намастив тіло валеріанкою, щоб привабити котів-волоцюг, які заради валеріанового трунку були готові на все: сп'янілі коти знавісніло кинулися на павукошурів.*)

Кого і чому Суперагент називає камікадзе? (*Кота Шніцеля, адже після самопожертви кіт назавжди втратив свій інтелект.*)

Чому немовля – тримісячний Яромир, син Суперагента і Зореслави – може здійснити 10 мільйонів операцій за годину? (*Кіт передав йому свій могутній інтелект.*)

Якою мовою, крім української, спілкуються герої? (*Есперанто.*)

Яку блюзнірську наругу чинили бандити над полоненими ветеранами-хористами? (*Їх примушували співати соромітьких пісень.*)

До чого і чому прагне бабця-ніндзя? (Заволодіти секретним апаратом, що за допомогою біопроменів впливає на центри агресивності, щоб перетворювати людей на слухняних роботів.)

Третя історія «Таємниця підводного міста»

Чого навчає Яромир таргана Едика? (Працювати на комп'ютері.)

Яку пісню співає щасливий Суперагент? (Арію Петра з опери «Наталка Полтавка».)

Хто це?

«На спині виблискували ніжно-блакитні крильця, голову прикрашали спеціальні окуляри, за допомогою яких він міг вловлювати ультрафіолетове та інфрачервоне випромінювання, спостерігати за приватним життям мікроорганізмів» (тарган Едик);

володів умінням у потрібну мить концентрувати потужну енергію і розвивати швидкість 446 кілометрів на годину (Гриць);

завдає Суперагентові страхітливого удару

(Зореслава: Гриць побачив портрет озброєної до зубів дружини у лігвиську бандитів підводного міста); був зомбі (люди в білих халатах).

Чому Гриць ледь не задихнувся під водою?

(На дихальній трубці сидів тарган Едик.)

Який таємний код відчиняє броньовані двері?

(Треба відтворити комбінацію з 82 цифр + пропустити кісточками пальців лівої руки першу частину симфонії «Пісні про кохання» композитора Лесі Дичко на слова поета Юрія Сердюка «Ти починаєшся з очей».)

В яку лабораторію потрапляє Суперагент?

(У суперсекретну медичну з вивчення біоритмів серця та їх практичного використання при усуненні президентів, конкурентів та агентів.)

Що символізувала жменька чорного попелу?

(Ніжна квітка Грицьового кохання обвуглилася й геть зотліла від невимовного болю й розпучки.)

Хто і до кого звертається: «Чого тобі треба, жертво генетики»?

(Гриць до таргана Едика.)

Який контакт з Суперагентом може встановити син-вундеркінд?

(Телепатичний.)

Продовжіть: «Під стінами стояли довгі столи з потужними комп'ютерами, на екранах дисплеїв з'являлися портрети відомих політичних та громадських діячів. Поруч з портретами пульсували життєво необхідні органи цих видатних людей, позначені мішенями для...» (Стрільби.)

Як розшифрувати слово Оксюта? (Оперативний Комп'ютерний Садистичний Ювелірний Терористичний Апарат.)

Про що Гриць згадує перед смертю? (Про врятованих ним малюків у водоймах, палаючих будинках, інших стихіях.)

Як Яромир проникає в підземелля, щоб виручити батька? (Малюк проходить через свинцеві стіни підводної криївки бандитів і залишається невидимим.)

У що перетворюється бабця-ніндзя?

(У Зореславу.)

Яким мистецтвом і для чого оволоділа бабця-ніндзя у Міжнародній бандитській школі?

(Ефектом хамелеона, це давало можливість їй перетворюватися на будь-кого з метою заволодіти усім світом.)

Що може зробити професор Байда з бандитською криївкою і зомбі?

(Перетворити криївку на наукову лабораторію, а зомбі – на наукових співробітників.)

Четверта історія «У залізних нетрях»

З ким постійно спілкується Суперагент Гриць Мамай? (З внутрішнім голосом.)

Хто каже такі слова?

«Ти маєш вірити у власні сили й нічого не боятися. Варто тобі піддатися паніці чи впасти у відчай, як усі твої надлюдські здібності зникнуть – ти не зможеш літати, проходити крізь стіни й ставати невидимим» (професор Байда).

«Тут, на схилах Дніпра, міститься одна з найважливіших енергетичних точок Землі. Друга – у Скелястих горах Канади» (внутрішній голос).

«І за 5 секунд можна врятувати світ!» (Гриць).

Продовжіть:

«Суперагент намацав вірний револьвер калібру...» (38-го).

«Рідні та друзі Суперагента 000, з'єднавши зусилля, будують між Канадою й Україною...» (телепатичний місток).

«У прозорій капсулі висіла...» (бабця-ніндзя).

Чому Гриць бачить уночі? (До його очей під'єднаний мікроприлад нічного спостереження.)

У чому секрет Грицьового бронезилета?

(Натиснувши на потайну кнопку, Гриць вмикав потужне магнітне поле, яке відштовхувало від його тіла будь-які металеві предмети.)

У який спосіб професор Байда і Зореслава стежать за Яромиром? (Професор просвердлив у товщі аметистової труби отвір завдовжки п'ять кілометрів і вставив туди лінзи; ідеально відшліфоване прозоре каміння набуває ефекту збільшеного скла.)

Що насправді було у велетенській статуї, яка стояла у центрі Києва? (Найпотужніша у світі променева установка, яка здатна викликати повені та урагани, вулкани й землетруси.)

У чому була небезпека статуї? (Ця статуя блокувала позитивну енергію, що нуртувала в надрах української землі.)

Чому Гриць не може проникнути у підсвідомість бабці-ніндзя? (Броньоване скло капсули не пропускає його біохвиль.)

Хто допомагає Яромиру у небезпечній подорожі до Скелястих гір? (Тарган Едик.)

Хто і з якою метою повинен відкрити таємницю Скелястих гір? (Яромир; під аметистовою печерою – енергетичний центр, який вбирає в себе енергетичну енергію; енергія може врятувати людство від загибелі, але вивільнити енергію може лише посвячений, тобто Яромир.)

На яку кнопку натиснув Гриць, тримаючи пульт управління? («Самоліквідація».)

Який подвиг здійснили Суперагент Гриць Мамай з сином Яромиром?

(Вивільнили приховані сили Землі, які дримали у найпотємніших глибинах, а в слушну хвилину врятували людство від загибелі.)

На що б перетворилася планета Земля, якби Суперагент зазнав поразки? (На крижану пустелю.)

П'ята історія

«У пошуках золотого кенгуру»

Де відбувається дія? (В Австралії.)

Яку пастку для Зореслави і з якою метою приготувала бабця-ніндзя?

(Вона кинула у поштову скриньку гадюк, щоб вірна подруга Суперагента з друзями не змогла вирушити на допомогу Грицьові.)

Як Зореслава перемагає гадюк?

(Вона наспівує старовинне замовляння.)

Що зробила з австралійськими воїнами бабця-ніндзя? (Загіпнотизувала за допомогою біохвильового апарату, викраденого у професора Байди.)

Як Гриць перепрограмує тубільців? (Він вгадує ключове слово, за допомогою якого їх ввели у транс, – кенгуру.)

Чому бабця-ніндзя так прагнула захопити золотого кенгуру? (Хто хоч раз торкнеться його сліпучого, мов розпечене золото, хутра, стане всевладним.)

Що і кому передає золотий кенгуру? (Золотий кенгуру передає Яромиру голубу блискавку.)

Що було закладено у голубій блискавці? (Таємні знання австралійських аборигенів.)

Хто опановував мистецтво виживання в екстремальних умовах високогір'я і вивчав тонке мистецтво гри на народному інструменті дрімбі? (Яромир.)

На якому літальному апараті мандрують герої? (На повітряній кулі.)

Яку улюблену Грицеву пісню співає Зореслава? («Чом ти не прийшов, як місяць зійшов».)

З чого було виготовлено феррарі? (Зі спеціальної надміцної та надпотужної гуми.)

Яке прізвисько має напарник Чмиря-Байстрюченка – голомозий садист, міжнародний терорист? (Гаплик.)

Хто каже такі слова?

«Сила зла непереможна» (бабця-ніндзя).

«Я відчуваю імпульси добра. Нехай до мене наблизиться дитина, що вміє літати й проходити крізь скелі» (золотий кенгуру).

Підсумкові запитання

Про що книжка Лесі Ворониної «Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру»? (Про силу людського розуму, про неймовірні людські можливості, про добро і зло, про героїзм, відповідальність, про кохання і вірність.)

Які почуття у вас виникли під час читання книжки? (Захоплення, гордість, радість, тривога, занепокоєння.)

Назвіть епізоди, під час читання яких ви сміялися, дивувалися, хвилювалися.

Яку нову інформацію вам подарувала книжка?

Назвіть риси характеру Гриця Мамає, поясніть свою думку.

Чи вплинула книжка на вас? Чому ви так думаєте? Аргументуйте відповідь.

Чи є у вас побажання авторів книги Лесі Ворониної? Які?

Література

1. Воронина Л. Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру: Дитячий детектив. / Л. Воронина. – Вінниця : Тезис, 2004. – 192 с.

2. Гнідець У. С. Специфіка комунікації в літературі для дітей та юнацтва (на матеріалі сучасної німецькомовної прози): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.04 / Таврійський національний ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2008.

3. Гребенюк Т. Структура події у творі для дітей: рецептивно-психологічна парадигма літературознавчого аналізу // Актуальна проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відпов. ред. В.А. Зарва. – Бердянськ: БДПУ. – Випуск XXI. – 2009. – С. 247–255.

4. Качак Т. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації / Т.Качак // Актуальна проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відпов. ред. В.А. Зарва. – Бердянськ: БДПУ. – Випуск XX. – 2009. – С. 425–437.

5. Куриленко І. Роль дитячої гри як бінарної опозиції реальності в художній структурі роману «Доктор Серафікус» В. Домонтовича / І.Куриленко // Актуальна проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відпов. ред. В.А. Зарва. – Бердянськ: БДПУ. – Випуск XX. – 2009. – С. 463–466.

6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752с.

7. Папуша О. Теоретичний дискурс дитячої літератури: у пошуках об'єкта/О.Папуша // Вісник Львівського університету: Серія філолог. – 2004. – Вип.33. – Ч.2. – С.172–183.

8. Славова М. Волшебное зеркало детства. Статьи о детской литературе – К.: Изд.-полиграф. центр «Киевский университет», 2002. – 92 с.

The article describes the method of using modern books of detective genre in extracurricular work in literature as the primary mean of encouraging young students to read. The article gives a variant of organization of intellectual - cognitive games in literature for students of secondary and high school.

Keywords: extracurricular work, intellectual and cognitive game, a quiz, a detective for children, Lesia Voronyina

Шановні колеги!

Триває передплата на періодичні видання на 2015 рік

Передплачуйте часопис

"Українська література в загальноосвітній школі"

Індекс: 22410

Періодичність — 12 номерів на рік

**Передплатити журнал можна в усіх відділеннях зв'язку,
починаючи з будь-якого номера**

«Цвітуть сади під небесами»

Зустріч з поетом Миколою Луківом

Людмила Адамець,

учитель-методист

Бориспільського НВК «Ліцей «Дизайн-освіта»

імені Павла Чубинського»

Мета: ознайомити учнів з творчістю Миколи Луківа – одного з найпопулярніших сучасних поетів України; розкрити талановиту, багату натуру митця, скарбницю благородних людських почуттів через творчість Миколи Луківа; виховувати шанобливе ставлення до рідної землі, повагу до батьків, почуття патріотизму та громадянського обов'язку.

Музичне оформлення: фонозапис пісень Миколи Луківа; інструментальна музика.

Обладнання: магнітофон; акустична система; мікрофони; мультимедійне забезпечення.

Наочне оформлення: виставка збірок поезій М. Луківа; примірники журналу «Дніпро»; газети з публікаціями про поета.

Перебіг заходу

Вступне слово президента клубу «Паростки».

Сьогодні у нас свято – свято чарівної, мелодійної, зворушливої поезії, свято зустрічі з одним із найпопулярніших сучасних поетів України, заслуженим діячем мистецтв, автором багатьох поетичних збірок, головним редактором журналу «Дніпро» Миколою Володимировичем Луківом. Його творчість відзначена Міжнародними і Всеукраїнськими преміями.

Сьогодні ви поринете у світ його неповторних поезій, почувете живе слово митця і матимете нагоду поспілкуватися з ним. А ми дякуємо Миколі Володимировичу, що при всій своїй зайнятості він подарував нам зустріч.

Звучить пісня на слова М. Луківа «Росте черешня в мамі на городі».

Ведучий 1. Ви, напевне, упізнали пісню «Росте черешня в мамі на городі», яка уже стала народною, бо заповонила душі і серця українців своєю душевністю і щирістю, любов'ю до найріднішої людини – матері.

Ведучий 2. Автором цієї пісні-любові до матері є наш гість – Микола Володимирович Луків. Саме ця пісня єднає усі покоління і будить найщиріші почуття у слухачів. Тема матері для поета – золотий мотив його лірики. Він створив справжні шедеври: «Приїжджайте частіше додому», «Подивіться, мамо, як сади цвітуть», «Як давно я в мамі не бував», «Мамині руки просять».

Ведучий 1. Мати для поета – найсвятіша, найрідніша, бо вона дала йому життя. Антоніна Семенівна мала тонку, вразливу, чуйну до краси душу, гарно співала, розповідала казки, знала напам'ять «Кобзар» Шевченка, і своїм поетичним хистом Микола Луків завдячує саме їй, рідній неньці.

У вірші «Матері» звучать щирі слова синівської любові. А останні рядки сповнені особливої ніжності й мелодійності.

«За все, що маю, дякую тобі,
За все, що маю і що буду мати», – зізнається поет.

Ведучий 2. Твори Миколи Луківа про матір стали народними, вони широко відомі не лише в Україні. Ось кілька підтверджень цього. Колеги поета, які відпочивали на березі Червоного моря, розповіли, що в тамтешньому ресторанчику при готелі, де зупинялись переважно українці, росіяни, поляки та словаки, серед добірної польської, російської музики звучала пісня «Росте черешня в мамі на городі» у виконанні Анатолія Горчинського. Або інший випадок: один добрий знайомий поета, побувавши в Єрусалимі, біля Стіни Плачу натрапив на прикріпленій до неї текст пісні «Приїжджайте частіше додому», що належить перу Миколи Луківа.

Ведучий 1. Народився поет 6 січня 1949 року перед Різдом у с. Куманівці на Вінниччині. Мабуть, усім, хто народився на Різдво, судилося вселюдське визнання – і Василю Симоненку, і Василю Стусу, і Миколі Луківу зорі пророкували зоряний шлях.

Закінчив школу в рідному селі. Потім було Немирівське педагогічне училище, факультет журналістики Київського університету. На останньому курсі світ побачила перша поетична збірка «Ріка». 11 років працював у газеті «Літературна Україна», нині очолює журнал «Дніпро». І плідна праця у царині поезії: понад 30 книжок вийшли з-під пера поета.

На екрані слайд «Творчі здобутки поета»: збірки «Ріка» (1973), «Шлях» (1976), «Політ» (1979), «Отча земля» (1983), «Росте черешня в мамі на городі» (1984), «Сади цвітуть під небесами» (1998).

Ведучий 2. Побратими по творчості, колеги щиро зичили поету високого натхнення і плідного многоліття. А з Божого благословення і з благословення сучасного поета Бориса Олійника творчість Миколи Луківа знайшла найкоротшу і найщасливішу дорогу до людських сердець.

Ведучий 1. У біографії поет написав: «Сподіваюся, що найкращі вірші ще не написані. Дай, Боже, створити щось гідне рідного народу». І створив, бо керувався любов'ю до людей і ніс відповідальність перед високим патріотичним почуттям обов'язку перед Україною, а девізом були слова:

«Мав би за найвищу нагороду
Потрібним бути рідному народу».

Читець декламує поезію «Палю себе на тихому вогні» зі збірки «Сади цвітуть під небесами».

Ведучий 2. Кредо поета, громадянина, людини виражене в наступних віршованих рядках:

Люблю свої обов'язки трудні,
Себе за плечі інших не ховаю,
Свій хліб у світі чесно заробляю
І можу поклястись на знамені,
Що мав би за найвищу нагороду
Потрібним бути рідному народу.

Болі і тривоги народу, його лихоліття озивалися у душі, виливалися на папір роз'ятреними рядками про Крути, Афганістан, Другу світову війну, про Чорнобиль і сирітство, несправедливість, актуальні проблеми сьогодення.

Читці виходять на сцену й читають поезії «Зона», «У дитячому будинку», «Дві картини», «Афганістан», «Крути».

На екрані тематика творчості поета.

Ведучий 1. У поезії Миколи Луківа звучать моральні настанови, застереження, роздуми над сенсом життя.

За все доводиться платити,
Ніщо безслідно не мине.
Життя у кожного одне,
І гідно слід його прожити.

Ведучий 2. Поет вимогливий до себе і до побратимів по перу, та найбільша цінність – це душа людська.

Шануй в людині душу – не талант,
Талант нерідко мають і лакузи.
Я проклинаю ті наївні музи,
Які дають негіднику талант.

Ведучий 1. Кожен вірш Миколи Луківа – ніби згусток єдиного болю поета за людей, за Україну, за народ. Освідчуючись Україні-неньці у синівській любові, Микола Луків ніжно й інтимно звертається до рідної землі:

Вийду в поле, стану серед жита,
Задивлюся в небо голубе.
Земле рідна, скільки буду жити,
Стільки і кохатиму тебе.

Ведучий 2. У вірші «Україні» автор розповідає про тернистий шлях, який пройшла наша Батьківщина, здобуваючи незалежність і визнання. Микола Луків згадує козаків і гайдамаків – захисників нашої землі, бажає Україні «цвісти і молодіти». В останніх рядках висловлює синівську любов до України-неньки:

А тобі не знати горя-муки,
Хліб ростити, колиски гойдати.
І нехай і діти, і онуки,
Як і я, на тебе скажуть – мати.

Ведучий 1. По-філософськи звучить поезія «Кажуть, душі наші не вмирають».

Учень читає поезію

«Кажуть, душі наші не вмирають».

Ведучий 2. Поезія Миколи Луківа закликає до людяності, милосердя, гуманізму, невтомної праці. А моральний кодекс Божих заповідей вкладено у рядки вірша «Не зобидь ні старця, ні дитину».

Читець. Не зобидь ні старця, ні дитину,
Поділись останнім сухарем,
Тільки раз ми на землі живемо.
У могилу не бери провину.
Зло нічого не дає, крім зла,
За добро спіши добром воздати,
Мудрість завше доброю була.
Витри піт солоний із чола
І трудись, забувши про отому.
Бо людина ціниться по тому,
Чи вона зробила, що змогла,
Скільки сил у неї вистачало,
Щоб на світі більше щастя стало.

Ведучий 1. Сили і натхнення поету дає рідна земля, краса природи, батьківська любов, яка зігрівала тоді і зігриває поета зараз, коли пішли у вічність батьки, родинне тепло і кохання.

Звучить пісня «Сади цвітуть» у виконанні ансамблю дівчат.

Ведучий 2. Весна прибирає права

На все, що було під снігами.
І обертом йде голова,
Над усіма почуттями.
У вічній красі та онові
Сіяє веселка любові.

Ведучий 1. Любов – священне почуття, яке у своїй ліриці не обминув жоден поет. І Микола Луків веде нас у «Храм любові» – таку назву має збірка. Краса кохання, вірності, любов до всього прекрасного, сущого на нашій землі – основні мотиви його поезій, багато з яких покладені на музику.

Звучить пісня «Половина саду квітне».

Ведучий 2. Коли кохання заповнить серце – чарівним здається світ. Для ліричного героя кохана – наречена, дружина, мати, одна-єдина.

Читець. Весна. Квітнуть вишні у саду.

Прийшла пора свята, благословенна.

Люблю тебе красиву, молоду, кохана, наречена ...

Ведучий 1. Миколу Луківа по праву можна назвати поетом-піснярем. Його мелодії – ліричні, задушевні, ніжні – збагатили та прикрасили репертуар української естрадної пісні. А в поезії щиро звучить заклик:

«Не маєм права забувати пісень, яких навчила мати,
Повинні їх і наші діти своїм нащадкам передати».

І поет виконує цей заповіт.

Ведучий 2. Шановний Миколо Володимировичу, в поезії «Приїжджайте частіше додому» Ви закликаєте всіх повертатися до рідних домівок, до батьків, дорожити кожною хвилиною, проведеною з рідними. Пісня на слова цієї поезії хай буде для Вас дарунком.

Звучить пісня на слова Миколи Луківа в сольному виконанні

«Приїжджайте частіше додому».

Ведучий 1. Мабуть, сьогодні всі переконалися, що творчість Миколи Луківа – то цілюще джерело людських почуттів, то одвічні загальнолюдські цінності. Його поезія доторкнулася струн нашої душі і тепер бринітиме приємним спогадом про незабутню зустріч. А в цьому залі відбулося єднання душ шанувальників і творців поезії.

Ведучий 2. Миколо Володимировичу, ми запрошуємо Вас до слова, хай з Ваших уст звучать Ваші улюблені поезії.

Виступ поета Миколи Луківа.

Заклучне слово президента клубу «Паростки».

Микола Луків – поет-громадянин, поет-філософ, ніжний лірик, поет-пісняр – полонить серця мільйонів читачів. Хай слова лягають на папір і легко пишуться нові шедеври. Хай цвітуть сади у Вашій душі і щедро плодоносять новими плодами.

У сценарії використані поезії зі збірки «Сади цвітуть під небесами».

Учимося описувати процес праці в художньому стилі

Урок розвитку зв'язного мовлення у 8 класі

Лариса Корнійчук,

вчитель української мови і літератури ЗОШ № 35

м. Львів

Тема. Зв'язне мовлення. Особливості побудови твору-опису процесу праці в художньому стилі. «Український борщ – гордість національної кухні».

Мета: ознайомити учнів з особливостями побудови розповіді про процес праці в різних стилях; розвивати образне мислення, творчі здібності; формувати навички самостійної пошукової роботи; виховувати інтерес до пізнання нового, любов до праці, повагу до різних видів трудової діяльності, формувати почуття гордості за культуру рідного краю.

Обладнання: ілюстративний дидактичний матеріал, тлумачний словник, запис пісні та текст розповіді Ніни Матвієнко.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Звучить пісня у виконанні Ніни Матвієнко.

Слово вчителя. Виконавиця цієї пісні – талановита співачка, яка не тільки пропагує народні пісні, а й народні страви. Улюбленою стравою Ніни Матвієнко є червоний борщ. Прочитайте, як жартівливо розповідає вона про його приготування: *«Варю борщ, і тут я помічаю цікаве явище: вкинула до квасолі картоплі, вона туди влетіла, як хазяйка; розіпхалась по всій каструлі і жде, щоб швидко закрила покришкою. Я усміхнулась і затулила, пасерую моркву із селерою, і теж туди, вона не дуже охоче зі сковороди злізла, ложкою мусила згрібати. Надула губи, аж піна пішла біла, бо ж олією її шмарувала. Покришкою боялась накривать, бо бачу – як шугоне, не зловлю, так і жде моменту. Але буряк так буряк, справжній козак, зайшов туди, наче з коня злетів: наробив гармидеру, бо ніхто вже й світу білого після нього не побачив. Закипіло раптом усе! Матьонко! А нема рукавиць, буряк вперся – от-от буде скандал! Зняла – і на холодне! Ху, встигла, як і буряк, бачу, впрів, злякався, що не вдержить таку масу баб'ячу! Ложкою їх повинчала, посварила – втихло!»*

Робота учнів над текстом

1. Про який процес праці йдеться в розповіді співачки?
2. Визначте стиль розповіді. Обґрунтуйте свою думку.
3. Назвіть інші стилі мовлення, які ви знаєте.
4. Випишіть із тексту персоніфікації і порівняння (картопля «влетіла, як хазяйка», «розіпхалась по всій каструлі і жде»; морква «не дуже охоче зі сковороди злізла», «надула губи, аж піна пішла біла», «шугоне»; буряк «справжній козак, зайшов туди, наче з коня злетів», «наробив гармидеру», «ніхто вже й світу білого після нього не побачив», «вперся», «впрів, злякався» тощо).

III. Оголошення теми й мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя. Сьогодні ви дізнаєтеся про композиційні та стильові особливості розповіді про процес праці, зокрема про процес приготування борщу. Ви дізнаєтеся про історію виникнення цієї страви, про її різно-

види, основні інгредієнти, отримаєте відомості про найпоширеніші рецепти та способи їх реалізації. Розповідати про трудовий процес можна в науковому, діловому або художньому стилях. Зверніть увагу, якщо ми захочемо описати процес праці в науковому чи діловому стилях, то наша розповідь буде позбавлена образності й емоційності та нагадуватиме суху інструкцію про певні послідовні операції, які потрібно виконати, щоб досягти успішного результату. Тому значно цікавіше описати процес приготування борщу в художньому стилі. Тож постарайтеся використати різноманітні художні засоби, щоб зробити вашу розповідь емоційною, образною, цікавою для сприйняття.

IV. Сприйняття та засвоєння нового матеріалу

Розповідь учителя.

У народі кажуть, що хліб – усьому голова. Проте не лише хліб є основним продуктом українців, а й борщ. Не випадково в багатьох художніх творах згадується ця страва. Так, у поемі «Енеїда» І. Котляревського троянці наварили «трохи не з шість» казанів борщу, Евандр запрошує Енея: «Не поцурайтеся хліба-солі, / Борщу скоштуйте, галушок». Кайдашиха з «Кайдашевої сім'ї» І. Нечуя-Левицького насамперед навчала невістку, як «наливать борщ, як затовкувать, коли вкидати сало». З борщу завжди починалося частування. Зголоднілий гість просив у господині: «Мені хоч щось, аби борщ». У романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Грицько запросив Чіпку пообідати разом. Христя «швиденько насипала борщу, поставила серед столу...». Чіпці здавалося, що він зроду «не їв такого смачного борщу». Борщ готували і в заможних, і в бідних родинах. Герой оповідання «Школяр» Архипа Тесленка змушений їсти борщ, в якому «ні олійки, ні квасолі». Отже, саме борщ є головним репрезентантом української кухні. Після інформації про історію виникнення борщу та технологію його приготування ми ознайомимось з поетичними текстами про цю страву та складемо план майбутнього твору в художньому стилі. Результати пошукової роботи представить група «істориків», яка розповість про походження борщу.

Робота в групах

Група «істориків».

Готувати борщ в Україні почали ще в часи Київської Русі – у IX–XII ст. Існувало три його різновиди: червоний, щавлевий (зелений) та холодний. Але основним вважається саме червоний борщ, який змінювався протягом своєї багатовікової історії. Існує кілька гіпотез походження назви борщу. Перша версія: спочатку це був «зборщ», тобто збір різних овочів. Друга – від назви рослини «борщівник», молоді кислуваті листки якої використовували для приготування овочевої страви. Дехто вважає, що слово «борщ» походить від головного його компонента – буряка. Крім того, завжди були в борщі цибуля, часник, боби (пізніше квасоля). Борщ заправляли, як правило, старим салом. Картопля з'явилася лише у XVIII ст., а помідори – століттям пізніше. Борщ часто їли з кашею. Тому й виникли приказки «Борщ без каші – вдівець, а каша без борщу – вдова» або ж «Борщ жениться на каші». Отже, борщ ще з сивої давни-

ни є неодмінною стравою української кухні, її міжнародною візитною картою.

Учитель. Тепер група «літературознавців» відкриє нам «борщову» поетичну сторінку, адже чимало поетів присвятили свої вірші нашій національній страві. Ваше завдання: виписати образні вислови, які можна буде використати у своїх творах.

Група «літературознавців»

1-й учень

читає вірш «Борщ»
Із страв славних українських
Є найдревніша страва – борщ;
В нім сила, міць, здоров'я, свіжість,
Якщо той борщ – насправді борщ.
Вже звикли: борщ – це значить кислий,
Але ж насправді це не так.
Над назвою його помисліть,
Чому в борщі цей збірний смак:
Він і солодкий, і солоний,
І в міру кислий, і гіркий,
І буряково-часниковий,
Капустно-кропно-петрушковий,
Цибульно-м'ясо-помідорний,
І в міру жирний, чи пісний.
В нім бульба, морква і квасоля,
Сметана, перець, з лавру лист,
Усе це збірня овочева
І в ній таїться його зміст.
Із страв славних українських
Є найсмачніша страва – борщ,
В нім – міць сім'ї, газдині гордість,
Якщо той борщ – насправді борщ.
(Віталій Криницький)

Робота над текстом. Завдання: виписати художні означення (епітети), що характеризують смак борщу («збірний смак»: в міру «кислий», «солодкий», «солоний», «гіркий», «буряково-часниковий», «капустно-кропно-петрушковий», «цибульно-м'ясо-помідорний», «жирний», «пісний»).

2-й учень

читає вірш «Український борщ».
Хоч і навчала колись баба Настя:
«Борщ – як життя, хто не зварить – удасться!»,
А сама справжній запланувала,
Навіть і горщика приготувала.
До буряка, до капусти, до моркви
Кістку м'ясу для навару, картоплі,
Трохи квасоляки, петрушки корінчик,
І цибулинку, і сальця з мизинчик,
Гостру перчицю, щоб смак відтіняла,
Цукру півщипки та солі додала...
На молдаванський мій борщ не схожий –
Не підкисляю я квасом, не могу
Перебивати букет повнозвучний
Свіжої зелені, складників тучних.
Збігла вздовж горщика слізка ігриста,
Вже рум'яніє покрівля із тіста,
З салом натертий часник напуває
Ніжні пампушки, і пахощі грають!..
А на столі вже сметана чекає,
На рушнику коровай остигає.
Наче у свято родина навколо.
Ви завітали? – Будь ласка, до столу!
(Борисовна)

Учитель. У цьому вірші передано всі дії, які виконують під час приготування борщу, який може зварити кожен, адже «борщ – як життя, хто не зварить – удасться». Зверніть увагу на зменшувально-пестливу лексику («Трохи квасоляки, петрушки корінчик, / І цибулинку, і сальця з мизинчик»), епітети («букет повнозвучний», «слізка ігриста», «ніжні пампушки»), метафори («смак відтіня-

ла», «рум'яніє покрівля із тіста», «часник напуває», «пахощі грають», «сметана чекає») тощо. Борщ та його складники згадуються не лише в художніх творах, а й в усній народній словесності. Група «фольклористів» продемонструє результати своєї пошукової роботи.

Група «фольклористів»

1-й учень.

Найпопулярніша українська страва відображена в численних народних приказках: «Борщ – найстарша страва», «Борщ всьому голова», «Борщ та каша – мати наша», «Борщ та каша – добра паша», «Смачні борщ і каша, але як є шматок м'яса», «Хто не з'їсть борщу, той і каші їсти не буде», «Добрий борщик, та малий горщик»; «Без Подолу Київ неможливий, так і без буряка борщ», «Борщ і капуста – хата не пуста», «Чого не люблю, того і в борщ не кришу», «Без борщу і в м'ясоїд пощу», «Без добавки і борщ несмачний» та ін.

2-й учень.

Чимало борщових компонентів уходять до складу стійких народних порівнянь: «Зачервонів як буряк», «Ніс як бульба», «Унадився як заєць у капусту», «Сидить як морква в землі», «Вилупив очі як цибуля», «Любить, як пес цибулю», «Зуби здорові як часник», «Завзятий як перець», «Ласий як кіт до сала», «Любить як кіт сметану», «Пропає як сіль у воді» та ін.

3-й учень.

А тепер відгадайте загадки про борщ та його овочеві складники: «Ріс на грядці молодець, / Хап за чуба – та й кінець, / Бо без нього, кажуть люди, / Борщику у нас не буде» (буряк); «Навесні кладемо в ямку, / Восени збираємо. / У супи, борщі, солянку / Цілу зиму маємо...» (картопля), «Куля з безлічі листочків, / Ще й стирчить на ніжці. / Садять в декілька рядочків, / Квасять потім в діжці» (капуста); «Ця широколиста пані / На землі і на паркані. / У стручки, як у торби, / Заховала всі скарби...» (квасоля), «Сидить дівчина в коморі, а коса її надворі» (морква), «На куці живе не сам – / Є у нього братики. / Добрий у томати нам, / У борщі, салатики...» (помідор), «Є солодкий, є гіркий, / Різні форми має. / Є худий, а є товстий, / Кожний його знає!..» (перець), «Одягнулася в лушпиння, / Заховалася в землі, / Буде потім на насіння, / Буде з салом на столі» (цибуля), «Стріли випустив у небо, / Сам захований в землі, / Знає, всім на зиму треба / Його зубчики малі» (часник), «Тонкі гілочки лапаті, / Але не ялинка. / Буде пахнути в салаті / Ця чудо-рослинка...» (кріп).

4-й учень.

Борщ є складовою частиною багатьох народних віщувальних, заклинальних, замовлянь. Так, увісні варити і розливати борщ по тарілках означає отримати запрошення в гості в заможний дім або на сімейне торжество; їсти борщ у сні – успіх у справах, матеріальна винагорода або ж налагодження спокійного життя в достатку, багатстві; приемна несподіванка, користь.

5-й учень.

Щоб закликати дощ у посуху, крали в когось із печі горщик із борщем і кидали в колодязь, примовляючи: «Іди, іди, дощику, / Зварю тобі борщику. / Мені каша, тобі борщ, / Щоб ішов густіший дощ». Часто такі закликання виконували діти: «Іди, іди, дощику! / Зварю тобі борщику / в новенькому горщику, / поставлю на дубочку. / Дубочок схитнувся, / а борщик линувся – / цебром, відром, дійничкою / над нашою пашничкою».

Учитель. Нарешті група «кулінарів» представить нам популярний рецепт українського борщу.

Група «кулінарів»

1-й учень.

У тлумачному словнику ми читаємо: «Борщ – рідка страва, що вариться з посічених буряків, капусти з додатком картоплі та різних приправ». Щоб приготувати борщ, на 3 літри води потрібно взяти 600 г м'яса, 500 г буряка, 500 картоплі, 200 г моркви, 200 г цибулі, 300 г помідорів (або 3 столових ложки томатної пасти), 300 г капусти, 3–4 зубчики часнику, корінь петрушки, лавровий лист (3–4 штуки), сіль, перець, зелень.

2-й учень. М'ясо потрібно відварювати півтори години; потім послідовно виконуємо такі дії: подрібнюємо цибулю; натираємо на крупній тертці моркву; нарізуємо соломкою відварений буряк і обсмажуємо його на олії; ошпарюємо кип'ятком помідори, знімаємо шкірку і нарізаємо дрібними кубиками; шаткуємо соломкою капусту і нарізаємо кубиками картоплю.

3-й учень. У киплячий м'ясний бульйон додаємо картоплю; пошатовану капусту; обсмажені цибулю, моркву, корінь петрушки, буряк, лавровий лист, зелень, сіль, перець; доливаємо буряковий сік (за смаком), маслянку або рідку сметану; витискаємо або ріжемо дрібними шматочками часник, затовкуємо його салом.

Бесіда

– Яким повинен бути готовий борщ?

– *Борщ повинен бути бурякового кольору, мати кисло-солодкий смак. Він має бути густим, щоб ложка в ньому стояла, тому його не наливають, а насипають. Капусту можна додавати після буряка, щоб вона хрумтіла. Борщ подається з пампушками або з налисниками з м'ясом.*

– Чи незмінним є рецепт приготування борщу?

– *Український борщ має кілька десятків варіацій залежно від регіону, у якому його готують. Крім того, у кожної господині виходить оригінальна страва з неповторним смаком. Але, попри все, борщ залишається борщем у різних куточках України, а відтак – цікавим і для всього світу.*

– Чим відрізняється український борщ від борщів, які готують в інших країнах?

– *Борщ варять не лише в Україні, а й у Польщі, Білорусі і навіть у Туреччині. Однак він скрізь різний і за своїми складниками, і за смаком. У Польщі, наприклад, замість столового буряка додають кормовий. У Білорусі борщ варять без капусти. У болгарський борщ овочі й м'ясо нарізають кубиками. Литовський борщ подають холодним з натертими буряками, свіжими огірками й кефіром. Російський борщ вариться з фрикадельками.*

V. Підсумок уроку. Систематизація й узагальнення знань

Учитель. Підсумок уроку ми оформимо у вигляді «Маніфесту українського борщу».

– Чи можемо сказати, що борщ – звичайна буденна страва?

– Ні! *Борщ – це символ української гостинності, неодмінний елемент єднання всієї родини, основа національної кулінарної традиції. Він сильніший за будь-які заморські делікатеси.*

– Який характер має борщ?

– *Борщ – це страва з яскраво вираженим національним характером. Він смачно пахне, обіцяє тепло, затишок, ситість. Борщ – простий за своїми складниками, емоційний аж до сліз через цибулю та запашний часник, з гострим почуттям гумору та іронією завдяки перцеві.*

– Чи виконує борщ функцію об'єднання всіх українців?

– *Незважаючи на те, що в різних куточках України існують власні смачні варіації борщу, він завжди і скрізь залишається українським!*

– Як сьогодні «поживає» український борщ?

– *Борщ шанує кожен українець. Це справжня гордість і окраса нашої національної кухні. Він цікавий і смачний для всього світу.*

Учитель читає вірш.

О, як я хочу зрихтувати борщ,
Той, у якому вуха остаються...

Надворі сонце, чи переїщить дощ,
Нехай смаки борщеві відізвуться.

Червоний борщ, духмяний і смачний,
Його краса приваблює і кличе.

І смак, і колір рідний – не чужий,

Він нашу Україну возвеличив.

А поруч із борщем лежить часник,

Пампушка, як царівна біля трону,

Я до борщу, як українець, звик,

Його шаную завжди, як ікону.

(*Віталій Назарук*)

Бесіда

– Чи досягли ми поставленої мети?

– Що нового дізналися? Чого навчилися?

– Чи стануть у пригоді такі вміння?

– Із скількох частин складається твір?

– Як ми назвемо наш твір?

(«Український борщ – гордість національної кухні».)

– У якому стилі потрібно написати твір?

(У художньому стилі.)

– Яким має бути орієнтовний план твору?

(Назву кожен учень формулює самостійно):

1. Борщ – еталон української кухні.

2. Історія виникнення борщу.

3. Складники борщу.

4. Послідовність виконання певних трудових процесів.

5. Борщ – символ родинності.

VI. Домашнє завдання

Написати твір у художньому стилі про процес приготування борщу.

Додаток (зразок учнівського твору)

Засумував Буряк у полі, бо, коли він був маленьким, на нього всі звертали увагу: які в нього блискучі листочки, який гарний зелений колір! А прийшла осінь, листочки пожовтіли, і вже ніхто ним не захоплювався. І ось лежить Буряк на кухонному столі, чекає, поки закипить вода, і мріє про зустріч із друзями: буде про що поговорити. Як він розмалює цей борщ у буряковий колір! Як тоді всі скажуть: «Це ж буряк так прикрасив борщ!»

А поруч Морква ледь не плаче, бо відрізали їй пишну косу. Вона ж так гарно виглядала серед інших овочів, коли несли їх із поля в корзинці. Але, почувши слова господині, що без моркви борщ ніякий, то запишалася дуже й забула про свою втрачену косу.

Біленькі ніжні Квасольки також гордилися, бо знали, що їх люблять і дорослі, й діти. Вони тулилися одна до одної і шептали: «Як без нас, як без нас... Ми – шедевр будь-якого супу чи борщу».

Чекала й кругленька, опасиста Картопля, коли знімуть із неї непоказну одєжину, щоб забіліти в горщику гарними кубиками і разом зі своєю білокачанною подружкою Капустою закружляти у веселому танку.

Особливо тішилася Цибулька, яка в золотистому вбранні виглядала, наче справжня королева. Вона аж здригалася від згадки, як її ще зовсім юною, зеленою боляче щипали на грядці. А тепер Цибулька – головна персона в кожній страві, а тим паче – у борщі. Я змушу їх пролити сльози, уже надійшла моя черга дивувати всіх... Але що це? Господиня зняла останні золоті шати і ні сльозинки не проронила? Коли це чує Цибулька, як бабуся повчає внучку: «Щоб цибулька не «видала очі», то треба ніж змочити у воді та й саму цибульку не завадить під холодний душ відправити». – «Ой, ой, як холодно!» – заойкала Цибулька. Не потішиться вона більше, бо сліз не буде.

На почесному місці на дерев'яному помості розляглося Сало. Біленьке, як сніжок, та м'якеньке, воно з цікавістю спостерігало за реакцією овочів. Хто-хто, а Сало – найголовніше, ну хіба ще Часничок допоможе надати борщу неповторного аромату!

Отакий-то вийде смачний борщ! Увесь горщик з'їв би я, та велика в нас сім'я. Треба, щоб усім вистачило!